T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASININ FEMİNİST AÇIDAN ANALİZİ

SİNEM YÜKSEL ÇENDEK

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Uluslararası İlişkiler

ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

Sinem Yüksel Gendek tarafından hazırlanan "Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının Feminist Açıdan Analizi" konulu **Doktora** Tezi Savunma Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 33. - 34. maddeleri uyarınca 31/07/2019, Çarşamba günü saat 15:00 yapılmış olup, tezin * Kabul Edilmesine

OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Şibel Türkeş	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Muharrem Eksi	Kabul	
Doç. Dr. Sevgi Kalem	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Emre Kalaç	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Betül Pınar	Kabul	

(*) Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında **"Kabul Edilmesine / Red Edilmesine / Düzeltilmesine"** seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

21/08/2019

Sinem YÜKSEL ÇENDEK

Tezin Adı: Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının Feminist Açıdan Analizi

Hazırlayan: Sinem YÜKSEL ÇENDEK

ÖZET

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin (AB) Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nı (ODGP) feminist bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. İnceleme, üye devletlerin egemen erilliklerinin ODGP'yi nasıl feminize ettiğini göstermek için yapılmıştır. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması konuları ODGP ve Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) bağlamında ele alınmıştır. Bunu yaparken temel amaç, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının üye devletlerin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 1325 sayılı kararına göre hazırladıkları ulusal eylem planlarına bağlı olduğunu göstermektir.

Buna göre, tezin birinci bölümü kuramsal temelleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bundan dolayı, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Farklı feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları, bunların temel argümanları ve feminist uluslararası ilişkilerin başlıca tartışma alanları incelenmiştir. İkinci bölüm, AB'nin dış, güvenlik ve toplumsal cinsiyet politikalarının tarihsel gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde ODGP'nin nasıl bir politika alanı olduğunu ortaya konulmuştur. Son bölümde, AB'nin dış, güvenlik ve savunma politikalarında toplumsal cinsiyet konuları feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından incelenmiştir. Önce ODGP'nin feminize edilmesi ortaya konulmuş ve sonra karar almada kadınların durumu, kadınların güçlendirilmesi ve kadınlaab barış arasındaki ilişkiler ODGP ve OGSP bağlamında ele alınmıştır. Ve son olarak, AB'in toplumsal cinsiyet politikalarının gelişiminde son derece önemli olan BMGK'nın 1325 sayılı kadın, barış ve güvenlik kararının uygulanması OGSP çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, ODGP, OGSP, güvenlik, kadın, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması, feminizm.

Name of Thesis: The Analysis of European Union Common Foreign and Security Policy From the Feminist Perspective

Prepared by: Sinem YÜKSEL ÇENDEK

ABSTRACT

This study aims analyzing European Union's Common Foreign and Security Policy (CFSP) from the feminist perspective. The analysis is made in order to present how the member states' hegemonic masculinities feminized CFSP. Additionally, gender equality and gender mainstreaming issues have been handled in the contexts of CFSP and Common Security and Defence Policy (CSDP). In doing so, the main purpose is to show gender mainstreaming and gender equality are dependent of member states' national action plans which have been prepared according to United Nations Security Council Resolution (UNSCR) 1325.

Accordingly, the first chapter aims to set theoretical foundation of thesis. Feminist international relations is examined in details. Different feminist international relations approaches, their basic arguments and main discussion areas of feminist international relations are analyzed. The second chapter aims analyzing historical development of EU's foreign, security and gender policies. Hence in this chapter, it has been revealed that what kind of policy area CFSP is. In the last chapter, issues of gender in EU's foreign, security and defence policies are examined from the perspective of feminist international relations. Firstly, feminization of CFSP is presented and then situations of women in decision-making, empowerment of women and relations between peace and women are handled. And lastly, implementation of UNSCR 1325 on women, peace and security which is so important in development of EU's gender policies is evaluated in the framework of CSDP.

Key Words: European Union, CFSP, CSDP, security, woman, gender, gender mainstreaming, feminism.

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, Avrupa Birliği (AB) Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını (ODGP) feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için öncelikle kuramsal arka plan üzerinde çalışılmış, daha sonra da bu kuramsal arka plana dayanılarak ODGP ve bunun operasyonel ayağı olan Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP), Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 1325 sayılı kadın, barış ve güvenlik kararıyla birlikte feminist açıdan ele alınmıştır. Bununla birlikte tez çalışmasının önemi, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı ve onun güvenliğe bakışı ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına ve ODGP'nin de bir AB politikası olarak yaygın olarak incelenmesine rağmen bu alanın daha önce feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde ele alınmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Doktora eğitimin boyunca kendisinden pek çok ders aldığım, bu tez çalışmasında da danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Sibel Turan'a bu zorlu yolculukta bana rehberlik ettiği, beni desteklediği ve seçtiğimiz konunun zorluğuna rağmen her zaman arkamda durduğu için yürekten bir teşekkürü borç bilirim. Tez İzleme Komitesi üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Sumru Kaleli ve Dr. Öğr. Üyesi Emre Kalay'a yapıcı eleştirileri, yorumları ve tavsiyeleri için teşekkür ederim. İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ahmet Mucip Gökçen'e tez çalışmamı tamamlamamda göstermiş olduğu kolaylıklar ve desteği için teşekkürü bir borç bilirim.

Tez çalışmam boyunca daima yanımda durarak beni her yıldığımda ayağa kaldıran, ben nasıl bu teze satır satır emek verdiysem kendisi de bu zorlu süreçte kızıma emek veren canım annem Mürvet'e, bana her zaman inanan babam Ali Saim ile kardeşlerim Kenan ve Selim'e teşekkür ederim. Son teşekkürlerim de her zaman beni cesaretlendiren, sıkıntılarımı paylaşan sevgili eşim Sinan'a ve kendisinden çaldığım anların telafisini yapacağıma söz verdiğim biricik kızım Mehri Alin'e…

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..i

ABSTRACT……..ii

ÖNSÖZ……iii

İÇİNDEKİLER……iv

TABLOLAR……...viii

GRAFİKLER……...ix

KISALTMALAR……..x

GİRİŞ……1

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ VE FEMİNİZM……...7

1.1. Feminizmin Uluslararası İlişkiler Disiplinine Girişi……...10

1.1.1. Feminist Uluslararası İlişkilerin Oluşumundaki Temel Aşamalar…….13

1.1.2. Uluslararası İlişkilerde Feminizmin Gelişimi……14

1.2. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı……19

1.3. Farklı Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları…….21

1.3.1. Liberal Feminizm……...24

1.3.2. Marksist ve Sosyalist Feminizm……27

1.3.3. Radikal Feminizm……..29

1.3.4. Ampirik Feminizm…….30

1.3.5. Feminist Duruş (Standpoint) Yaklaşımı…….33

1.3.6. Feminist Postmodernizm……...35

1.3.7. Analitik Feminizm…….37

1.3.8. Normatif Feminizm……38

1.3.9. Postkolonyal Feminizm…….39

1.4. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımının Temel Tartışma Alanları…41

1.4.1. Devlet……..42

1.4.2. Güç……..44

1.4.3. Güvenlik……..46

1.4.4. Ulusal Çıkar…….49

1.4.5. Militarizm……50

1.4.6. Savaş ve Barış……..52

1.4.7. Politik Ekonomi ve Dış Ticaret……57

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DIŞ, GÜVENLİK VE TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKALARI……..60

2.1. Yumuşak ve Sert Güç Bağlamında Avrupa Birliği'nin Güvenlik ve Dış Politikasının Genel Çerçevesi…….....60

2.2. Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının Tarihsel Gelişimi ve Kapsamı……..68

2.2.1. Avrupa Savunma Topluluğundan Avrupa Siyasi İşbirliğine……72

2.2.2. Avrupa Tek Senedinden Maastricht Antlaşmasına…….79

2.2.3. Amsterdam Antlaşmasından Nice Antlaşmasına……86

2.2.4. Lizbon Antlaşmasından Günümüze…….....94

2.3. Avrupa Birliği'nin Toplumsal Cinsiyet Politikalarının Gelişimi…….103

2.3.1. Avrupa Birliği'nde Kadın-Erkek Eşitliğinin Tarihsel Gelişimi…….106

2.3.2. Kadın-Erkek Eşitliği ile İlgili Yönergeler……...….107

2.3.3. Kadın-Erkek Eşitliği ile İlgili Eylem Programları……116

3. AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI İLE ORTAK GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASINDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN FEMİNİST BİR DEĞERLENDİRMESİ……..121

3.1. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı Açısından Ortak Dış ve Güvenlik Politikası: Feminize Edilmiş Bir Alan……121

3.2. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası/Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası ile Toplumsal Cinsiyet Politikasına Genel Bir Bakış…….125

3.2.1. Karar Alma ve Temsilde Kadın: Kadına Araçsal Bakış Açısı ile Kadını Ekle ve Karıştır Mantığı…….....126

3.2.2. Kadınların Güçlendirilmesi: Feminist Bir Paradoks……133

3.2.3. Kadınların Barışla İlişkilendirilmesi……136

3.3. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kadın, Barış ve Güvenlik Kararı Bağlamında Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet……..138

3.3.1. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1325 Sayılı Kararının Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Bağlamından Uygulanması……..140

3.3.2. Avrupa Birliği'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1325 ve 1820 Sayılı Kadın, Barış ve Güvenlik Konusundaki Kararlarının Uygulanmasına Kapsamlı Yaklaşımı…….142

3.4. Avrupa Birliği Misyonlarında Kadın…….....152

4. SONUÇ……...156

KAYNAKÇA…….171

TABLOLAR

Tablo 1: Farklı Feminist Yaklaşımların Temel Savları……23

Tablo 2: AB Üye Devletlerinde Kadın Dışişleri Bakanları ve Dönemleri……..130

Tablo 3: AB'ye Üye Devletlerin 1990'lı Yıllardan İtibaren Kadın Devlet veya Hükümet Başkanları……..130

Tablo 4: 2010-2017 yılları arasında AB OGSP Askeri Misyonlarına Katılan Kadınların Oranları…….153

GRAFİKLER

Grafik 1: Bazı AB Üye Devletlerinde Karar Alma Mevkilerindeki Kadın Sayısının Değişimi……132

KISALTMALAR

AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADES	Avrupa Dış Eylem Servisi
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AGSP	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APS/EMS	Avrupa Para Sistemi
ASİ	Avrupa Siyasi İşbirliği
AST	Avrupa Savunma Topluluğu
AT	Avrupa Toplulukları
ATCEE	Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü
ATS	Avrupa Tek Senedi
BAB	Batı Avrupa Birliği
BISA	İngiliz Uluslararası Çalışmalar Derneği
BM	Birleşmiş Milletler
ISA	Uluslararası Çalışmalar Derneği
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OGSP	Ortak Güvenlik ve Savuna Politikası

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerekliliği çerçevesinde şekillenen kadın hakları mücadelesinin çekirdeğini 17. yüzyılda Marie Le Jars de Gournay'ın kaleme almış olduğu proto-feminist yazılar oluşturmaktadır.[1] Andree Michel'in tanımlamasıyla erkeklere tanınan tüm hakların kadınlara da verilerek kadınların toplum içindeki haklarını ve rollerini genişletmek isteyen bir doktrin olan feminizmin[2] ortaya çıkması ise 18. yüzyılın sonunu bulmuştur. Feminizm tarihindeki ilk önemli çalışma da 1792 yılında Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Müdafaası (A Vindication of the Rights of Woman) adlı eseridir.[3]

18. yüzyılın sonu itibariyle ortaya çıkan ve kadın hakları mücadelesinin doktrine dönüşmüş adı olan feminizm, gelişimini üç dalga halinde sürdürmüştür. Hatta günümüzde dördüncü dalgadan da bahsedilmektedir.[4] Buna göre, birinci dalga feminizm kadınların oy kullanma ve eğitimde fırsat eşitliği gibi hak talepleri çerçevesinde daha çok anayasal haklar temelinde 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında şekillenmiştir.[5] 1960'lı yıllarla birlikte, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da kadınların hak mücadeleleri, birinci dalga feminizmle sağlanan hakların yeterli olmadığı noktasından hareketle, kadınlara sadece kamusal alanda değil özel alanda da gerekli hakların verilmesi doğrultusunda gelişmiş ve ikinci dalga feminizmi oluşturmuştur. *Kadın hareketlerinin daha geniş bir tabana yayılmasını*[6] amaçlayan üçüncü dalga feminizmse, sosyal bilimlere egemen olan eril düşünüş biçimlerine odaklanmış ve ortaya çıkması da 1980'lerin sonu ve özellikle de 1990'ları bulmuştur.

1980'li yıllar hem uluslararası ilişkiler disiplini açısından hem de kadın hareketleri açısından son derece önemlidir. Zira eleştirel teorilerin ortaya çıkması ve

---

[1] John J. Conley, "Marie Le Jars de Gournay (1565-1645)", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, http://www.iep.utm.edu/gournay/, (05.10.2016).
[2] Andree Michel, *Feminizm*, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.6.
[3] Stephen Davies, "Libertarian Feminism in Britain, 1860-1910", *Libertarian Alliance Pamphlet,* No: 7, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/makusobed/article/viewFile/1098000297/1098000180, (05.10.2016).
[4] Dördüncü dalga feminizm 2008 itibariyle ele alınmakta ve gelişimini devam ettirmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hacı Özdemir-Duygu Aydemir, "Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine", *International Social Sciences Studies*, Cilt: 5, Sayı: 32, 2019.
[5] Özlem Tür-Çiğdem Aydın Koyuncu, "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 7, Sayı: 26, Yaz 2010, s.6.
[6] *A.g.e.,* s.7.

feminizmin özellikle de üçüncü dalga feminizmin sosyal bilimlerdeki eril düşünüş biçimlerini eleştiriyor olması 1980'li yıllarla birlikte görülmeye başlanmıştır. Birbiriyle bağlantılı olan bu iki durum, aslında 1980'li yılların sonu itibariyle sosyal bilimlerin görece yeni bir alanı olan uluslararası ilişkiler disiplinine hâkim olan realist teorinin, yaşanan küresel gelişmeler ve özellikle de Soğuk Savaş'ın sonunu öngörememesi nedeniyle güç kaybetmesi üzerine şekillenmiştir. Eleştirel teorilerin disipline girmeye başlamasıyla birlikte, disiplinin temel argümanları ve aktörleri sorgulanmıştır. Uluslararası ilişkilerin ana aktörü devletken yaşanan gelişmeler sonucu disiplindeki aktör sayısı uluslararası kuruluşlardan bireylere kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Yine realizmin temel kavramlarından biri olan güvenlik ve güvenliğe yönelik tehditler de uluslararası konjonktürdeki gelişmeler neticesinde farklılaşmış ve çeşitlenmiştir. Güvenliğin özellikle yüksek/alçak politika ayrımı belirsizleşmiş, askeri tehditler merkezi konumunu korumakla birlikte, çevre sorunlarından kaçakçılığa, göçten ekonomik sorunlara kadar pek çok unsur tehdit olarak değerlendirilir olmuştur.

Feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine girmesi, disiplindeki üçüncü tartışma[7] ile birlikte gerçekleşmiş; pozitivistler ile post-pozitivistler arasındaki söz konusu tartışmada feminizm, eleştirel teoriler, post-modernistler ve post-yapısalcılarla birlikte post-pozitivist yaklaşımların içerisinde yer almıştır. Geleneksel yaklaşımların sorgulandığı söz konusu dönemde, feministler de bu yaklaşımları eril yapılandırılmış ve toplumsal cinsiyete karşı duyarsız olmakla eleştirmişlerdir.[8] Bununla birlikte, uluslararası ilişkilerin kadın tecrübelerine yer vermeyişinin, erkeklerin bilgi ve tecrübelerine dayanılarak ortaya konulmasının uluslararası politika hakkındaki bilgilerimizi şekillendirdiği, feminizmin disipline yönelik eleştirilerinin temelini oluşturmaktadır. Disiplin erkeklere atfedilen özellikler çerçevesinde ele alınırken kadınlara atfedilen özellikler de onların disiplinden dışlanması sonucunu doğurmaktadır; çünkü erkekler cesur, güçlü, bağımsız, dayanıklı, akılcı, vatansever olarak değerlendirilirken kadınlar erkeklerin tersine duygusal, zayıf, bağımlı ve hatta

[7] Üçüncü tartışma ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yosef Lapid, "The Third Debate: On the Prospect of International Theory in a Post-positivist Era", *International Studies Quarterly*, Cilt: 33, Sayı: 3, 1989, s.235-254.

[8] Marysia Zalewski, "Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia?", *International Affairs*, Cilt: 71, Sayı: 2, 1995, s.339-340.

vatansever olmayan bireyler olarak görülmektedir. Feminist yaklaşıma göre, kadın ve erkeklerin bu şekilde farklı tanımlanmaları onların doğuştan sahip oldukları biyolojik cinsiyetlerinin (sex) bir özelliği olmayıp, toplum tarafından kendilerine atfedilen rollerin yani aslında toplumsal olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet (gender) rollerinin bir sonucudur.[9] Feminizmin uluslararası ilişkilere yönelik temel eleştirileri de toplumsal cinsiyete karşı duyarsız olması temelinde şekillenmekte ve feministler toplumsal cinsiyetin bir analiz birimi olarak uluslararası ilişkiler disiplininde yer alması gerektiğini savunmaktadırlar.

Feministlerin uluslararası ilişkileri ele alırken özellikle üzerinde durdukları hususların başında güvenlik gelmektedir; zira güvenlik, disiplinin eril değerleri en fazla içeren alanıdır. Bununla birlikte, toplumsal olarak cinsiyete atfedilen rollerin ve erkek egemen bakış açısının uluslararası alandaki güvensizlikleri körüklediği bilinmektedir; dolayısıyla da feministler kadınların uluslararası sisteme dâhil edilmesi gerektiğinin üzerinde durmaktadırlar. Öte yandan, kadınların sayısal olarak sisteme dâhil edilmesinin gerekli; ancak yeterli olmadığı, "*kadını ekle ve sisteme karıştır"*[10] mantığının ötesinde, sistemdeki eril düşünme biçimlerinin ve eril yapılandırılmış unsurların da ele alınmasının son derece önemli olduğu feministler tarafından vurgulanmaktadır.

Eril düşünüş biçimleriyle şekillendirilen alanların başında güvenlik gelmektedir. Bununla birlikte, eril düşünüş biçimleri de egemen eril birimlerin kendilerini ortaya koyma araçlarındandır. Egemen erillik, Raewynn Connell'in tanımıyla kadınlara ikincil, erkeklereyse baskın bir pozisyonu garantileyen ve toplumsal cinsiyeti yapılandırarak ataerkilliğin meşruiyet sorununa cevap oluşturan bir olgudur.[11] Janie Latherman'a göre ise, egemen erillik bunların yanı sıra toplumsal olarak inşa edilen saldırgan bir rol, uluslararası alanda ulusalcı, ulusal değerlere ve

---

[9] Tricia Ruiz, "Feminist Theory and International Relations: The Feminist Challenge to Realism and Liberalism", California State University, Stanislaus, 2005, https://www.csustan.edu/sites/default/files/honors/documents/journals/soundings/Ruiz.pdf, (12.10.2016).

[10] Mehmet Evren Eken, "Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.448.

[11] Raewyn W. Connell, *Masculinities*, University of California Press, 2nd edition, California 2005, s.77.

çıkarlara öncelik tanıyan bir hâkimiyet durumu olarak da tanımlanmaktadır.[12] Leatherman ayrıca, egemen birimlerin egemen eril politikalarının daha az egemen/baskın olanı feminize ettiğini yani ikincilleştirdiğini de ifade etmiştir.

Bu bilgiler, Avrupa Birliği'nin (AB) dış ve güvenlik politikasını feminist açıdan incelemeyi amaçlayan bu tez çalışmasının değerlendirilmesi açısından son derece önemlidir. Zira AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde incelenirken iki yönde değerlendirme yapılabilmektedir. ODGP öncelikle yukarıda değinildiği üzere, egemen erillik açısından; daha sonra da feminizmin bir analiz unsuru olarak alana dâhil etmeye çalıştığı toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmektedir. Bu açıdan tez çalışmasının hipotezi, güvenlik konusunda AB ve üye devletlerin iki ayrı birim gibi davrandığı, üye devletlerin egemen eril davranışlarının bir sonucu olarak ODGP'nin feminize edildiğidir. Buna bağlı olarak da toplumsal cinsiyetin, söz konusu politika alanıyla birlikte Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) alanına entegre edilip ana akımlaştırılmasının yine üye devletlerin, özellikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 1325 sayılı kararına dayanarak ortaya koydukları, ulusal eylem planlarına bağlı olduğudur. Dolayısıyla, ODGP ve onun operasyonel kolu olan OGSP feminist açıdan değerlendirildiğinde görülen, üye devletlerin bu alandaki ulusal politikalarının hem söz konusu politika alanının ikincilleştirilmesinde hem de toplumsal cinsiyet eşitliğinin bu alana yerleştirilmesinde etkisinin bulunduğudur. Öte yandan, şüphesiz ki ODGP/OGSP alanında toplumsal cinsiyet eşitliği söz konusu olduğunda AB'nin taahhütleriyle uygulamaları arasındaki fark da feminizm açısından önem arz etmektedir.

Bu tez çalışmasında cevap aranacak sorular, feminizm uluslararası ilişkiler disiplinine nasıl girmiştir? Alana yönelik temel eleştiri noktaları nelerdir? Bunların içinde güvenlik neden ön plana çıkmaktadır? AB'nin ortak bir dış ve güvenlik politikası var mıdır? Varsa bunun niteliği nedir? AB'nin kadın-erkek eşitliği

[12] Janie Leatherman, "Gender and U.S. Foreign Policy: Hegemonic Masculanity, the War in Iraq and the UN-Doing of World Order*", Gender and American Politics: Women, Men and Political Process*, Derleyenler: Sue Tolleson Rinehart-Jly Josephson, M. E. Sharpe, New York 2005, s.103.

politikaları ile toplumsal cinsiyet politikaları gerçekten söz konusu eşitliği sağlamaya yönelik midir? Göstermelik midir? AB'nin yumuşak, sivil ve normatif bir güç olması ve dış politikasında da bu kıstasları taşıyor olması feminist bir söylemin uzantısı mıdır? Dolayısıyla ODGP feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının güvenliğe yönelik eleştirilerinin bir istisnası mı yoksa doğrulandığı bir politika alanı mıdır? ODGP konusunda, üye devletlerin egemen eril davranışları ile ulusal çıkar ve değerlerini önceleyen politika uygulamaları ODGP'yi feminize edilmiş bir alan haline getirmekte midir?

Bu tez çalışması yukarıdaki sorulara cevap aramak için üç ana bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde, kuramsal arka planın hazırlanması için öncelikle feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine girişi ele alınmış, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının oluşumundaki temel aşamalara değinilmiştir. Daha sonra uluslararası ilişkilerde feminizmin gelişimi üzerinde durulmuş ve feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı bütüncül bir şekilde incelenmiştir. Bu incelemeyi takiben farklı feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının temel argümanları ortaya konulmuştur. Son olarak da feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının temel tartışma alanları başlığı altında, pozitivist-postpozitivist tartışmaya kadar görece baskın geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımı olan realizm/neorealizmin temellerinin oturtulduğu devlet, güç, güvenlik, ulusal çıkar, militarizm, savaş ve barış ile politik ekonomi ve dış ticaret konuları feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır.

Tez çalışmasının ikinci bölümünü AB dış, güvenlik ve toplumsal cinsiyet politikalarına ayrılmış, yumuşak ve sert güç bağlamında AB'nin güvenlik ve dış politikasının genel hatları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunu takiben ODGP'nin tarihsel gelişimi AB'nin kuruluşundan itibaren ele alınmış, söz konusu politika alanının operasyonel kolu olan OGSP'ye de bu tarihsel gelişim içerisinde yer verilmiştir. ODGP'nin nasıl bir politika alanı olduğu ortaya konulduktan sonra tez çalışması için son derece önemli olan AB'nin kadın-erkek eşitliği ve bunu takiben de toplumsal cinsiyet politikaları incelenmiştir. Bu aşamada toplumsal cinsiyet eşitliğinin AB'nin kuruluş aşamalarında olduğu gibi öncelikle ekonomik alanda gerçekleştiği daha sonra politika, dış politika ve güvenlik alanlarına sirayet ettiği belirtilmiştir.

Tezin temel argümanlarının ele alındığı üçüncü bölümdeyse ODGP ve OGSP'de toplumsal cinsiyet konuları feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır. Öncelikle ODGP feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından incelenmiş ve bu politikanın nasıl feminize edilmiş bir alan olduğuna değinilmiştir. Daha sonra ODGP ve OGSP ile toplumsal cinsiyet politikalarının, karar alma ve temsilde kadın, kadınların güçlendirilmesi ve barışla ilişkilendirilmesi konularında bir değerlendirilmesi yapılmıştır. AB toplumsal cinsiyet politikalarının gelişiminde büyük etkisi olan BMGK'nın 1325 sayılı kadın, barış ve güvenlik kararı ele alınarak bunun OGSP çerçevesinde uygulanması konusu incelenmiştir. Son olarak da kadınların AB misyonlarındaki konumları ortaya konulmuştur.

Bu tez çalışmasının temel argümanlarını ortaya koymak için hem birincil hem de ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Kuramsal arka planın oluşturulmasında ikincil kaynaklardan yararlanılırken, özellikle ODGP, OGSP ve toplumsal cinsiyet politikalarının gelişim aşamaları ortaya konulurken birincil kaynaklarla çevrimiçi sayfalardan faydalanılmıştır. Ele alınan tüm kaynaklar kalitatif içerik analizine tabi tutulmuştur.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ VE FEMİNİZM

Uluslararası ilişkiler, bir disiplin olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Disiplinin ortaya çıkışının yaygın olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu kabul edilse de farklı zaman dilimlerini disiplinin miladı olarak kabul eden görüşler mevcuttur.[13] Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu alandaki çalışmaların yaygınlaştığı bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaş sürecinde yaşanan felaketin tekrar yaşanmaması ve kalıcı barışın sağlanması için birtakım çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde uluslararası hukuk ve ortak güvenliğe odaklanılmış, bunu takiben de muhtemel çatışmaları önlemek için Milletler Cemiyeti (MC) kurulmuştur. MC ile birlikte devletlerarası ilişkilerde kalıcı barışın kurulması yönünde yeni umutlar doğmuş ve böylelikle de idealizm ön plana çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından doğan uluslararası ilişkiler disiplininde ilk büyük tartışma, savaştan sonra oluşturulan MC'nin sağlamış olduğu ılımlı havada destek bulan idealizm ile onun uluslararası hukuka ve işbirliğine dayalı düzenini eleştiren realizm arasında yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa sayılabilecek bir süre sonra tekrar benzer büyüklükte bir savaş yaşanması, MC'nin kendisinden beklenen etkiyi gösterememesi ve güç ilişkileriyle güç dengesi politikalarının ön plana çıkmaya başlaması gibi etkenler İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde idealizmin sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur.[14] 1930'lar ve 1940'larda yoğunlaşan idealizm-realizm tartışmasının galibi, İkinci Dünya Savaşı ve onu takiben ortaya çıkan Soğuk Savaş döneminden beslenen realizm olmuştur.[15] Realizm, Soğuk Savaş dönemi boyunca devleti ve onun güvenliğini merkeze alan, güvenlik ikilemi, silahlanma yarışı,

---

[13] Atila Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Atila Eralp vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.58.
[14] Atila Eralp, *a.g.e.*, s.71.
[15] John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 18, Yaz 2008, s.70.

devletlerin birbirleriyle olan mücadeleleri gibi konuları analiz eden temel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından biri olmuştur.

1950'ler ve 1970'lerde uluslararası ilişkiler disiplininde metodolojik bir tartışma olan ikinci büyük tartışma gelenekselciler ile davranışsalcılar arasında yaşanmıştır. Bu tartışmanın konusunu ve özünü uluslararası ilişkiler teorilerini bilimsel bir temele oturtmak oluşturmuştur. Söz konusu tartışma ile birlikte, disiplinde yöntem konusu üzerine odaklanılmış ve disiplini daha özerk ve bilimsel bir hale getirmek amaçlanmıştır.[16] Davranışsalcılar, uluslararası ilişkileri realizmin güç ve devlet merkezli bakış açısıyla açıklamanın mümkün olmadığını, gelenekselcilerse doğa bilimlerinde kullanılan ve ampirik yöntemlerin uluslararası ilişkilerde kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdir.[17] Bu tartışma sonrasında, doğa bilimlerindeki bilimsel metotların sosyal bilimlere de uygulanabileceğini öngören pozitivizm uluslararası ilişkiler disiplininin hâkim akımı haline gelmiştir.[18] Gelenekselciler ile davranışsalcılar arasındaki, disiplinin bu ikinci tartışması 1970'lerde disiplinin gündeminin çeşitlenmesi ile birlikte önemini görece kaybetmiştir.

1980'lerle birlikte, disiplindeki üçüncü tartışma Robert O. Keohane tarafından rasyonalistler (akılcılar) ile reflektivistler (düşünümselciler) olarak tanımlanan[19] pozitivistler ile post-pozitivistler arasında gerçekleşmiştir. Bu tartışma kapsamında uluslararası ilişkiler teorilerinin geçerliliği sorgulanmış ve alternatif bakış açıları geliştirilmeye çalışılmıştır. Disipline hâkim olan pozitivist epistemoloji yerine post-pozitivist bir epistemolojinin disiplini açıklama açısından daha geçerli olacağı öne sürülmüştür.[20] Bu bağlamda, pozitivist olarak nitelenen ve merkezinde neo-neo

---

[16] Oktay F. Tanrısever, "Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması", *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Atila Eralp vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.93.

[17] Tony Porter, "Postmodern Political Realisim and International Relations Theory's Third Debate", *Beyond Positivism: Critical Reflections on International Relations*, Derleyenler: Claire Sjolander T.-Wayne S. Cox, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 1994, s.107.

[18] Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstruktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 3, 2008, s.87.

[19] Robert O. Keohane, "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Cilt: 32, Sayı: 4, 1988, s.380-382.

[20] Detaylı bilgi için bkz. Ole Waever, "The Rise and Fall of The Inter-paradigm Debate", *International Theory: Positivism and Beyond*, Derleyenler: Steve Smith-Ken Booth-Marysia Zalewski, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s.149-185.

sentezinin yer aldığı teoriler realizm, liberalizm ve Marksizm olmak üzere üç temel okula ayrılmıştır. Pozitivist teoriler, pozitif bilginin gözlemlenebilir ve ampirik olduğunu, doğa bilimlerini açıklayan metodolojinin sosyal bilimleri de açıklayabileceğini ifade etmişlerdir.[21] Öte yandan, reflektivistler veya eleştirel teoriler olarak nitelenen post-pozitivist teoriler de Smith'in sınıflandırmasıyla, Frankfurt Okulunun oluşturduğu eleştirel teori, post-modernistler, post-yapısalcılar ve feministlerden oluşmaktadır.[22] Post-pozitivist teoriler, Alexander Wendt'in ifade ettiği gibi uluslararası siyasanın sosyal olarak inşa edildiği ortak noktasında birleşmektedirler ve buna göre de uluslararası ilişkilerin temel yapıları yine uluslararası ilişkilerin aktörlerinin kimlik ve çıkarlarını şekillendirmektedir.[23]

Uluslararası ilişkiler disiplinindeki bu büyük tartışmalar, uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'daki ortaklaşma/bütünleşme çabaları Soğuk Savaş sonrası dönemde hız kazanmış, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasını takiben ortaya çıkan azınlık ve kimlik sorunları ve yine bu dönem küreselleşmenin hızlanmasıyla ulus-devleti merkeze alan geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, pozitivist yaklaşımlar özellikle de neorealizm, Soğuk Savaşın barışçıl bir şekilde sona ermesini, devletlerin savaş ve çatışmadan kaçınmak için oluşturdukları uluslararası kurumları, bunlar arasında artan karşılıklı bağımlılık ve işbirliğini açıklamada yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak, disipline hâkim olan realist yaklaşımın temel varsayımları sarsılmış ve disiplinde yeni ve/veya eleştirel yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Soğuk Savaşın barışçıl bir şekilde sona ermesinin ardından askeri güvenlikle ilgili olan konuların üstünlüğünde bir azalma olmuştur. Bölgesel çatışmalar, azınlık ve kimlik sorunları, 1970'lerle birlikte ortaya çıkmaya başlayan çevre sorunları, küresel ısınma ve küresel finans sorunları uluslararası ilişkilerdeki yeni konular/tehditler

---

[21] Steve Smith, "Positivism and Beyond", *International Theory: Positivism and Beyond,* Derleyenler: Steve Smith-Ken Booth-Marysia Zalewski, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s.11.
[22] Steve Smith, *a.g.m.,* s.12.
[23] Alexander Wendt, "Constructing International Politics", *International Security*, Cilt: 20, Sayı: 1, 1995, s.71-72.

olarak değerlendirilmiştir. Tek kutuplu dünyada devletler arasında yakın gelecekte bir çatışma ya da savaş olma ihtimalinin düşük görünmesi de birçok uluslararası ilişkiler akademisyenini devletler arasındaki stratejik ilişkilerden ziyade ekonomik ilişkilere yöneltmiştir. Pek çok yeni konu uluslararası ilişkilerin veya daha dar anlamda uluslararası ilişkilerde güvenliğin konusu olmuş; Soğuk Savaşın sonuyla birlikte ekonomik küreselleşme ve demokratikleşme gibi konular da ön plana çıkmış ve bu konular feminizm ve toplumsal cinsiyetin disiplinde yer bulabileceği daha uygun zeminler olarak görülmüştür.

Uluslararası ilişkiler disiplinin bu kısa tarihinde feminizm, pozitivistler ile post-pozitivistler arasındaki üçüncü tartışma ve eleştirel teorilerle birlikte alana dâhil olmuştur. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının disipline girmesi her ne kadar, devleti ve onun güç ve çıkar bileşenlerini merkeze alan realizmi eleştirerek gerçekleşmiş olsa da feminist düşüncelerin uluslararası ilişkilere girme sürecini değerlendirirken kadın hareketlerinin etkisini, sarf edilen akademik çabaları ve uluslararası konjonktürü de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1.1. Feminizmin Uluslararası İlişkiler Disiplinine Girişi

Feminizm çerçevesindeki kadın hareketlerinin tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Birinci dalga kadın hareketleri erkeklerle eşit medeni ve siyasal haklara sahip olma yolundaki mücadeleleri kapsarken, 1960'larla başlayan ikinci dalga kadın hareketleri daha çok kamusal/özel alan ayrımına, kadının ikincilleştirilmiş konumuna ve bunların değiştirilmesine odaklanmıştır.

1990'lı yıllarda ortaya çıkan ve bazı kaynaklarda yeni feminizm olarak anılan üçüncü dalga feminizmse, kadın hareketlerinde daha önce sağlanan başarıların pekiştirilmesine işaret etmiş ve teoride kalan, yaşama geçirilememiş eşitsizliklerin giderilmesi gerektiğini savunmuştur.[24] 1990'larda postmodernizmin de yükselişe geçmesiyle birlikte ortaya çıkan üçüncü dalga feminizm, çoğulculuk ile farklılıklara

[24] Kevin Harrison-Tony Boyd, "Feminism", *Understanding Political Ideas and Movements (Understanding Politics)*, Derleyenler: Kevin Harrison-Tony Boyd, Manchester University Press, Manchester 2003, s.299.

odaklanmıştır. İkinci dalga feminizmi genel olarak beyaz, orta sınıf, iyi eğitimli, Batılı kadını temel aldığı, farklılıkları görmezden geldiği için eleştirmiştir.[25] Bu bağlamda bireysel farklılıklara dayanan sorunların ele alınması gerektiğini ifade eden üçüncü dalga feminizm etnisite, ırk, ekonomi, gibi kadının konumunu etkileyen unsurları vurgulamıştır. Dolayısıyla üçüncü dalga feminizm, *"(...) tüm kadınları kapsama iddiasında olan bütüncül bir kadın kategorisinin varlığını sorunsallaştırır."*[26]

Üçüncü dalga feminizm ayrıca çağdaş egemenlik ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasında ortaya çıkan niteliksel değişimlere de bir cevap bulma arayışındadır.[27] Çok yönlü bir yaklaşım olması sebebiyle, postmodernizmin yükselişiyle de tarif edilmiştir.[28] Öte yandan postmodernist feminizmle doğrudan ilgili de değildir.

Kadınların uluslararası alandaki varlığı – bugünkü anlamda olmasa da bugünü de etkileyen bir şekilde – 1960'larda başlayan ikinci dalga kadın hareketlerinin Birleşmiş Milletleri (BM) bir şeyler yapması gerektiği yönünde harekete sevk etmesi ile oluşmuştur. Bu noktada da özellikle BM'nin kurulmasını takiben oluşturulan Kadının Statüsü Komisyonunun (1946), gerek İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde cinsiyet ayrımı yapılmasının önüne geçme gerekse de kadınlarla ilgili bir dizi sözleşmenin yapılması konularında çabaları büyüktür. Öte yandan, söz konusu uluslararası sözleşmeler kadınlara karşı ayrımcılığı önlemede yetersiz kalmış; BM 1970'lerde kadınların statüsü ve onlara karşı ayrımcılığın önlenmesi konularında daha aktif ve kapsamlı çalışmaya başlamıştır.[29] Bütün bunlar feminizmi uluslararasılaştırmada ve feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının disipline girmesinde kadın hareketlerinin etkisini göstermektedir.

---

[25] Kevin Harrison-Tony Boyd, *a.g.m.*, s.300.
[26] Ayşegül Hançer, "Toplumsal Cinsiyet Öznesi Olarak Kadının "Annelik" Kimliğine Eleştirel Bir Bakış", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2018, s.179.
[27] Shelley Budgeon, "The Contradictions of Successful Femininity: Third-Wave Feminism, Postfeminism and 'New' Femininities", *New Femininities: Postfeminism, Neoliberalism and Subjectivity*, Derleyenler: Rosalind Gill-Christina Scharff, Palgrave Macmillan, London 2011, s.280.
[28] R. Claire Snyder, "What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay", *Signs*, Cilt: 34, Sayı: 1, Güz 2008, s.175.
[29] Detaylı bilgi için bkz. Nazan Moroğlu, *Kadınların İnsan Hakları Sözleşmesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2010.

Feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine girmesinde kadın hareketlerinin dışında ikinci önemli unsur, akademide yapılan çalışmalardır. Cynthia Enloe'nin bahsettiği gibi feminizmin akademik çabalar dâhilinde uluslararası ilişkiler disiplinine girmesi 1970'lerde daha bireysel temelde, bazı akademisyenlerce, 1980'lerde ise daha kolektif bir şekilde olmuştur.[30] Uluslararası ilişkiler disiplininde feminizmin gelişmesinde bireysel olarak akademisyenlerin kendi yenilikçi düşünme, öğretme ve yazıları oldukça önemli olmuş[31]; ancak bugünkü anlamda feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının gelişmesi 1980'lerle birlikte gerçekleşmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplinindeki bu dönüşüm, bir grup kadın akademisyenin birlikte çalışarak üniversite müfredatını yeniden düzenlemeleri, yayıncıların siyaset bilimi listelerini değiştirmeleri, meslek kuruluşlarının yıllık programlarını yeniden tasavvur etmeleri ve yeni bilimsel dergilerin çıkartılmasıyla oluşturulmuştur.[32]

Bunlarla birlikte, 1988 yılı feminizmin uluslararası ilişkilerde varlığını gösterdiği önemli bir kilometre taşıdır ki, Milenyum: Uluslararası Çalışmalar Dergisi (Millennium: Journal of International Studies) ilk kez bu yıl "Kadın ve Uluslararası İlişkiler" konulu özel bir sayı yayınlamıştır. Bunu takiben 1989 yılında yayınlanan Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset başlıklı kitap da alanda bir kült olarak yerini almış ve kadınların uluslararası politikada nerede olduğuna, uluslararası ilişkilerde kadın deneyimlerine yer vermenin ne kadar önemli olduğuna değinmiştir.[33] Yine 1980'lerden itibaren uluslararası ilişkiler disiplinindeki pozitivist ve post-pozitivist yaklaşımları ele alan kitaplarda da feminizme yer verilmiş; feminizmin uluslararası ilişkilerin temel kavramları olan devlet, güç, güvenlik, savaş, barış, egemenlik ve dış politika gibi kavramları yeniden tanımlaması uluslararası ilişkilerin kapsamını genişleterek alana farklı bir bakış açısı getirmiştir. 1980'lerin sonlarına doğru İngiliz Uluslararası Çalışmalar Derneği (British International Studies Association-BISA) ve bunun Amerika Birleşik Devletleri (ABD) temelli olanı, Uluslararası Çalışmalar Derneği (International Studies Association-ISA) yapmış

[30] Cynthia Enloe, "Feminism", *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Derleyen: Martin Griffiths, Routledge, London and New York 2007, s.107.
[31] Gös. yer.
[32] Gös. yer.
[33] Detaylı bilgi için bkz. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, 2. baskı, University of California Press, California 2014.

olduğu çalışma ve toplantılarla feminizmin uluslararası ilişkiler disiplininde yaygınlaşmasına ve kurumsallaşmasına yardımcı olmuştur.[34]

1.1.1. Feminist Uluslararası İlişkilerin Oluşumundaki Temel Aşamalar

Diana Thorburn, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının oluşumunu beş aşamada açıklamaktadır. Birinci aşamayı, Cynthia Enloe'nin de belirttiği gibi, 1970'lerin başlarında hem akademide yapılan çalışmalar, hem de BM'nin 1975'te topladığı kadın konferansının işaret ettiği kadın ve kalkınma alanlarındaki uluslararası feminist hareket oluşturmaktadır.[35] Kadın hareketlerinin de etkisiyle BM 1970'lerden itibaren kadınlarla ilgili bir dizi konferans düzenlemiş; 1975-1985 yılları BM Kadın On Yılı olarak nitelendirilmiştir. 1975'te ilk kez Mexico City'de düzenlenen BM Kadın Konferansını 1980'de Kopenhag, 1985'te Nairobi ve 1995'te de Pekin takip etmiştir. Bundan sonraki süreçte de kadınlarla ilgili konferanslar Pekin +5 ve Pekin +10 şeklinde 2000 ve 2005 yıllarında düzenlenmiştir. Uluslararası bir örgüt olan BM'nin bu konu üzerine yoğunlaşması feminizmin ve daha geniş olarak da toplumsal cinsiyetin uluslararası ilişkiler alanında görünür kılınmasını sağlamıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Doğu ile Batı arasındaki askeri ve ideolojik konuları içeren önceliklerin değişmesiyle diğer uluslararası ilişkiler konu ve yaklaşımlarının araştırılabileceği bir zemin oluşmuştur.[36] Uluslararası ilişkilerde feminist yaklaşımların ortaya çıkmasında ikinci aşama olarak değerlendirilen bu süreçte, toplumsal cinsiyet bir analiz birimi olarak alana dâhil edilmiştir.

Feminist uluslararası ilişkilerin gelişmesinde üçüncü aşamayı, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerin konularının değişmesi ve genişlemesi oluşturmuştur. Bu bağlamda, çevreden göçe, insan haklarından demokratikleşmeye

[34] Cynthia Enloe, *a.g.m.*, s.107-108.
[35] Diana Thorburn, "Feminism Meets International Relations", *SAIS-Review*, Yaz–Güz 2000, s.2.
[36] Diana Thorburn, *a.g.m.*, s.3.

kadar geniş bir yelpazeye yayılan konular kadın ve toplumsal cinsiyeti de içerecek şekilde uluslararası ilişkiler disiplininde kendine yer edinmiştir.[37]

Feminizmin bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı olarak ortaya çıkmasının dördüncü aşaması, bunun doğal bir ilerleme/süreç olarak değerlendirilmesiyle gerçekleşmiştir.[38] Söz konusu süreçte, uluslararası ilişkiler disiplini erkeklerin egemen olduğu, erkek bakış açısının baskın olduğu ve kadınların tecrübelerine yer vermediği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Feminist yaklaşımların uluslararası ilişkilerde gelişmesinin beşinci aşaması ise diğer tüm aşamaların hem bir sonucu hem de bir nedeni olarak uluslararası alanda yükselen kadın varlığıdır.[39] Kadınların kamusal alana ve politikaya girmeleri onları uluslararası alanda da görünür kılmaya başlamıştır. Uluslararası ilişkiler her ne kadar erkek egemen bir alan olsa da özellikle 1980'lerden itibaren kadınların alandaki artan sayısı dikkat çekmektedir.

1.1.2. Uluslararası İlişkilerde Feminizmin Gelişimi

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının gelişiminde önemli hususlardan biri, yaklaşımın gelişiminin iki yönlü oluşudur. Başka bir deyişle uluslararası ilişkilerdeki feminist çalışmalar iki nesilden oluşmaktadır. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, uluslararası ilişkiler disiplinindeki teorilerin yeniden açıkça ve ayrıntılı olarak ifade edilişinin üzerine feminist yaklaşımın inşa edildiği ampirik değerlendirmelerin bir bütünüdür.[40] Disiplindeki teorilerin yeniden ayrıntılı olarak ifade edilmesi, ilk nesil feminist uluslararası ilişkiler çalışmalarının teori inşasına yönelmesi anlamına gelmektedir. Teori inşası, daha çok disipline hâkim olan realizmin eleştirisi ve disiplindeki erkek bakış açısıyla tanımlanan devlet, güç, çıkar, egemenlik, güvenlik gibi temel kavramların kadınların da tecrübelerine yer verecek şekilde yeniden tanımlanması yoluyla olmuştur. İkinci nesil çalışmaları oluşturan ampirik

[37] Gös. yer.
[38] Diana Thorburn, *a.g.m.*, s.4.
[39] Gös. yer.
[40] J. Ann Tickner-Laura Sjoberg, "Feminizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik*, Derleyenler: Tim Dunne-Milja Kurki-Steve Smith, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2016, s.219-220.

değerlendirmeler ise uluslararası ilişkiler ve küresel ekonomide yer alan kadınlar ve onların uluslararası ekonomi politiğe katkılarının ampirik vaka örnekleriyle ortaya konulmasıdır.[41]

1980'lerde, kadınlar ve uluslararası alana ait konuların daha fazla kabul gördüğü bilinmektedir. Fred Halliday bunun dört yolla olduğunu ifade eder: Birincisi, uluslararası ilişkiler teorisinin feminizmle karşılaşması sayesinde; ikincisi bir dizi uluslararası sürecin toplumsal cinsiyete özgü sonuçlarının artan bir şekilde kabulü sayesinde; üçüncüsü uluslararası sahnede kadınların farklı aktörler olarak ortaya çıkması sayesinde ve sonuncusu pek çok politika meselesinde toplumsal cinsiyet bileşenin yükselen farkındalığı sayesinde.[42] Öte yandan yine Halliday, uluslararası süreçlerin toplumsal cinsiyete özgü sonuçlarını, uluslararası sahnede aktörler olarak kadınları ve dış politika konularının toplumsal cinsiyet bileşenlerini, uluslararası ilişkilerde feminist araştırmanın üç ana alanı olarak tanımlamıştır.[43]

Feminist uluslararası ilişkilerin disipline girme sürecinde geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları ile feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları arasındaki farklılıklar da ön plana çıkmıştır. Uluslararası ilişkiler disiplinindeki tartışmalar özellikle de üçüncü tartışma göstermiştir ki uluslararası ilişkilerin tek aktörleri devletler değildir. Soğuk Savaşın sona ermesine kadar devleti merkeze alan görüşler alanda hâkim olagelmiştir; ancak ilerleyen süreçte, uluslararası ilişkilerin sadece devletler arasındaki politikalardan ibaret olmadığı, alanın uluslararası örgütlerin, bireylerin, sosyal hareketlerin, sivil toplum kuruluşlarının, ulus ötesi işbirliklerinin, çokuluslu şirketlerin, uluslararası finans ve insan hakları örgütlerinin arasındaki ilişkileri de içerdiği görülmüştür. Sadece devletler arasındaki ilişkilere indirgenmeyen bu geniş dünya politikası, kadınların kendilerini daha iyi ifade edebildikleri ve feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının da ortaya konulduğu bir ilişkiler ağını oluşturmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplininin merkezindeki konular

---

[41] J. Ann Tickner-Laura Sjoberg, *a.g.m.*, s.220.

[42] Fred Halliday, "Hidden From International Relations: Women and the International Arena", *Millenium: Journal of International Studies,* Cilt: 17, Sayı: 3, 1988, s.423.

[43] Fred Halliday, "Hidden From International Relations: Women and the International Arena", *Gender and International Relations*, Derleyenler: Rebecca Grant-Kathleen Newland, Indiana University Press, Bloomington 1991, s.158-169.

feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları tarafından da benimsenmekle birlikte, alandaki feministlerin bu konuları analiz ederken kullanmış oldukları analiz birimleri farklılık göstermektedir. Dolayısıyla feministlerin uluslararası ilişkilerin merkezindeki konulara yaklaşımları farklıdır.

Geleneksel uluslararası ilişkiler güvenliğe devlet veya karar alıcılar seviyesinden yapısal bir bakış açısıyla bakarken, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı dünya politikalarının – güvenlik politikalarının –, kadınların ve özellikle ötekileştirilmiş kişilerin güvensizliklerine nasıl neden olduğuna odaklanmaktadır. Bununla birlikte, geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları güvenlikle doğrudan ilişkili kabul ettikleri savaşların sebepleri ve sonuçlarıyla ilgiliyken, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları savaşların sebep ve sonuçları kadar savaş süreçleriyle, yani savaş boyunca neler olduğuyla da ilgilidir.[44] Geleneksel yaklaşımlar askeri kapasiteleri, güvenlikle ve dış tehditlerin klasik ortaya çıkış yolu olan savaşlarla ilintilendirip bunları bir güvence olarak görürken, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları orduları, askeri kapasiteyi bireylerin ve özellikle de kadınlar ve savunmasız grupların güvenliğine karşı olumsuz unsurlar olarak değerlendirirler.[45] Sıklıkla kadın ve çocukların korunması için yapıldığı iddia edilen savaşlar bu bağlamda, karşı tarafın kadın ve çocukları için bunun tam tersi bir duruma neden olmaktadır. Dolayısıyla geleneksel yaklaşımlarda nasıl silahlanma yarışı bir güvenlik (güvensizlik) ikilemi oluşturuyorsa, bunun tersinde de kadınlar, çocuklar ve marjinalize edilmiş grupların daha az öteki konumuna itilip daha çok söz sahibi olabilecekleri ve aslında temel bir ihtiyaç olan güvenliğin herkes için optimum seviyede sağlanabileceği şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Geleneksel yaklaşımlarda ekonomi söz konusu olduğunda, yani uluslararası ekonomi politik değerlendirildiğinde, anarşik uluslararası sistemin devletlerinin ve kendi çıkarını düşünen aktörlerinin, neorealizm ve neoliberalizmin de ortaya koyduğu şekilde, işbirliğine ve bunda da mutlak/göreceli kazanca odaklandığı görülmektedir. Oysa feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, devlet merkezli yaklaşımlar karşısında

[44] J. Ann Tickner, *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era*, Columbia University Press, New York 2001, s.4.
[45] Gös. yer.

ekonomik eşitsizliklere, buna bağlı olarak da yoksulluk ve ekonomide adaletin ikincilleştirilmesine dikkat çekmektedir.[46]

Geleneksel uluslararası ilişkilerle feminist uluslararası ilişkilerin metodolojik yaklaşımları da birbirinden farklıdır. Temel analiz birimleri başta devlet olmak üzere, savaş, çatışma, güvenlik, askeri güç ve benzeri konular olan uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında, 1980'lere kadar toplumsal cinsiyet ve kadın kavramlarına yer verilmemiştir. Geleneksel uluslararası ilişkilerin temel analiz birimi devletken, eleştirel yaklaşımlarla birlikte alanda birey ve toplum da analiz birimi haline gelmiş ve toplumsal cinsiyet de bu vesileyle ön plana çıkmıştır. Devleti merkezi aktör olarak kabul eden geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları yukarıdan aşağıya bir analiz geliştirirken, bireyi ön plana alan feminist yaklaşımlar analizlerini yerel düzeyden başlatmışlardır.

Söz konusu analiz süreçlerinde geleneksel uluslararası ilişkiler, uluslararası arenanın cinsiyetsiz – tarafsız – olduğunu kabul etmekte; oysa feminist uluslararası ilişkiler alanda gizli bir cinsiyetin olduğunu[47] yani toplumsal cinsiyet temelli bir analiz yapıldığında cinsiyetlendirilmiş bir uluslararası ilişkiler alanının olduğunu savunmaktadır.[48] Geleneksel uluslararası ilişkilerde baskın yaklaşımın realizm olması ve realizmin temel söylemleri itibariyle erkek-merkezli olması alanın nasıl cinsiyetlendirilmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu noktada özellikle Machiavelli ve Hobbes'un realizmin temelleri sayılabilecek metinlerine bakıldığında kadına yer verilmeyişi hatta kadınsı özelliklerden kaçınılması gerektiği ifade edilmekte; erkek akılla ve akılcı olmakla ilişkilendirilmektedir.[49] Feminist yaklaşımlar, uluslararası ilişkilerin temelinde erkeksi özelliklerin – üniter, rasyonel, rekabetçi, vs. – yattığını, söz konusu özelliklerin de devletlere atfedildiğini, alanın erkeklerin deneyimlerine ve insan doğasının erkeksi modeline dayandığını dile

[46] Gös. yer.
[47] Christine Sylvester, *Feminist Theory and International Relations in A Postmodern Era*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s.1-19.
[48] J. Ann Tickner, "Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations", *Harvard International Review*, Cilt: 21, Sayı: 4, Güz 1999, s.45.
[49] Detaylı bilgi için bkz. Machiavelli, *Hükümdar*, Çeviren: H. Kemal Karabulut, 5.baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998; Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çeviren: Semih Lim, 18. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

getirmektedir.[50] Gelenekselciler, feministlerin öne çıkardığı cinsiyet/toplumsal cinsiyetin özel alana ait olduğunu, bunun da alçak politika[51] alanının konusu olduğunu; oysa devletler arasındaki ilişkileri/mücadeleleri kapsayan uluslararası ilişkilerinse yüksek politikayı oluşturduğunu dolayısıyla da uluslararası ilişkilerle feminizmin birbiriyle örtüşmeyen farklı alanlar olduğunu ifade etmektedirler.[52]

Uluslararası ilişkilerdeki geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri "*erkeklerin savaş yapıp devlet yönetmesi ve kadınların temel olarak uluslararası ilişkilerle ilgili olmaması etrafında dönmektedir*."[53] Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının alanda problem gördükleri, eleştirdikleri de aslında söz konusu yüksek politika alanına dâhil olan devlet, egemenlik, güç, güvenlik gibi kavramlardır; çünkü feministler bu kavramların üzerine inşa edilen uluslararası ilişkiler disiplininin maskülen olduğunu özellikle de Batılı erkeğin tecrübelerine dayandığını iddia etmektedirler.[54] Bu bağlamda da alanda yaygın olarak kabul edilen realizmin temel varsayımlarının iddia edilenin aksine nesnel ve evrensel olmadığının, disiplinin kadın bakış açısıyla yeniden tanımlanması gerektiğinin üzerinde durmaktadırlar.[55]

Öte yandan, geleneksel yaklaşımlar devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini açıklamaya yönelirken – ki hâlihazırda açıklayıcı teoriler olarak da

---

[50] V. Spike Peterson, "Feminism and International Relations", *Gender and History*, Cilt: 10, Sayı: 3, Kasım 1998, s.583.

[51] Çalışma bütünselliğinin bozulmaması açısından alçak politika ve yüksek politika kavramlarına burada değinilmiştir. Yüksek politikanın kapsamını, savaş ve barış gibi devletlerarası ilişkiler ve doğrudan devlet güvenliğini esas alan politikalar oluştururken, alçak politika kamu sağlığı, eğitim gibi daha gündelik konulara yönelmiştir. Bu konuya ilk vurgu yapan Robert O. Keohane ve Joseph Nye olmuş ve bu da yazında alçak ve yüksek politika konusunun tartışılmasına olanak vermiştir. Keohane ve Nye, gündem belirlenmesi konusunda, devlet adamlarının askeri konulara daha çok önem verdiklerini ve diğer konuları, ancak güvenlik ve askeri gücü etkilemeleri durumunda dikkate aldıkları tespitinde bulunmuştur. Klasik realizm, devletin güvenliği ve ona bağlı geliştirilen askeri konu ve politikaları öncelerken liberalizm, karmaşık (kompleks) bir bağımlılığın olduğuna işaret ederek ekonomi, çevre, insan hakları gibi konuların ötelenemeyeceğini ve bunların da önemli olduğunu savunmaktadır. Kısacası, liberaller açısından alçak ve yüksek politika arasında bir fark yoktur; ancak realistler için yüksek politika önceliklidir. Detaylı bilgi için bkz. Robert O. Keohane-Joseph S. Nye Jr, "Power and Interdependence", *Survival*, Cilt: 15, Sayı: 4, 1973, ss.158-165; Robert O. Keohane - Joseph S. Nye, "Power and Interdependence", *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*, Derleyen: Richard K. Betts, 5. baskı, Routledge, New York 2017, ss.167-174.

[52] Fred Halliday, *a.g.m.*, s.419-420.

[53] Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çeviren: Haluk Özdemir, 2.baskı, BB101 Yayınları, Ankara 2017, s.162.

[54] Stephanie Lawson, *International Relations*, Polity Press, Cambridge 2003, s.66.

[55] Rebecca Grant-Kathleen Newland, "Introduction", *Gender and International Relations*, Derleyenler: Rebecca Grant-Kathleen Newland, Indiana University Press, Bloomington 1991, s. 9-17.

nitelendirilmektedirler – feminist yaklaşımlar bu yukarıdan aşağıya olan eşitsiz yapıların ve ilişkilerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine yönelik yolları anlamaya çalışmaktadır. Uluslararası ilişkiler doğa bilimlerine odaklanan akılcı teorilere dayanırken feminist uluslararası ilişkiler sosyal inşayı, toplumsal ilişkileri özellikle de toplumsal cinsiyet ilişkilerini ön plana almaktadır.

1.2. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının uluslararası ilişkiler disiplinine girişi yukarıda da bahsedildiği üzere birtakım gelişmelerle birlikte olmuştur. J. Ann Tickner ortaya koymuş olduğu kimi kitap ve makalelerinde feminist yaklaşımların 1980'lerin sonu itibarıyla uluslararası ilişkiler disiplinine girmesinin bir rastlantı olmadığını ifade etmiştir.[56] Uluslararası ilişkilerin çeşitlenen doğası, eleştirel yaklaşımlar ve kadınların uluslararası ilişkilerde ve akademik alanda daha görünür hale gelmeye başlaması hep aynı zamanlara denk gelmiştir. Bununla birlikte, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı iki şekilde ön plana çıkmaktadır. Birincisi teorik anlamda uluslararası ilişkiler teorileri ile birlikte; ikincisi ise ampirik anlamda kadınların dış politika yapım süreçlerinde ve kurumlarında yer almaları şeklindedir. İlkinde amaç, uluslararası ilişkiler teorilerine bir cinsiyet bakış açısı kazandırmak ve dünyayı, dış politikayı klasik olarak inceleyen teorilerin ve onların analiz birimlerinin ötesinde toplumsal cinsiyetin ve kadın bakış açısının da var olduğunu ve bunların dünyayı ve uluslararası politikayı anlamak anlamlandırmak açısından önemini ortaya koymaktır. İkincisinde ise amaç kadınların dış politika süreç, kurum ve faaliyetlerindeki varlığının belirlenmesi, sayı ve etkilerinin arttırılmasıdır.

Kadınların dış politikadaki varlıklarını artırabilme durum ve olanakları bağlamında, Türkiye'de üniversite öğrencileri arasında yapılan bir anket çalışması dikkat çekicidir. 1999'da yayınlanan söz konusu çalışmada, kadınların politikayla uğraşıp uğraşmamaları gerektiği yönündeki bir soruya katılımcı kadınların %97.9'u evet derken geri kalanı fikir beyan etmemiş; erkeklerin %68.1'i evet derken, %30.6'sı

[56] J. Ann Tickner, "Gender in World Politics", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 6.baskı, Derleyenler: John Baylis-Steve Smith-Patricia Owens, Oxford University Press, Oxford 2014, s.259; J. Ann Tickner, *a.g.e.,* s.10.

hayır demiş ve geri kalanı da fikir beyan etmemiştir.[57] 1976 yılında yayınlanmış bir başka çalışmada ise kadınların, ekonomik anlamda eşlerine bağımlı olmaları, siyasete çok ilgi duymamaları ve bundan dolayı da siyaset hakkında bilgilerinin az olması gibi nedenlerle, oy kullanmaları söz konusu olduğunda eşlerinin tercihlerine katılabileceği ortaya konulmuştur.[58]

Feministler öncelikle kadınların uluslararası ilişkilerde nerede, hangi konumda olduklarını sormuşlardır.[59] Bununla birlikte, uluslararası ilişkiler disiplininin kadınların tecrübelerine uzak olmasının, yine kadınların askeri alanlar, dış politika ve diplomasi alanlarındaki varlıklarının uluslararası ilişkilerin temel yaklaşımlarınca neden önemsenmediği feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının sorguladığı hususlardandır.[60] Öte yandan, feminist yaklaşımlar sadece kadınların uluslararası ilişkilerdeki konumlarını ve sorunlarını ön plana çıkarmamış; aynı zamanda uluslararası ilişkilerin temel kavramlarının ve yaklaşımlarının toplumsal cinsiyete karşı neden duyarsız olduğunu da sorgulamıştır. Bu süreçte, Jill Steans feminist uluslararası ilişkilerin bir dizi temel görev tespit ettiğini ifade etmiş ve bunları şöyle sıralamıştır: Birincisi, pozitivist ve devlet merkezli analizlerin sınırlılıkları bağlamında, ana akım uluslararası ilişkilerin kadınları dışlamasına ve kadınlarla ilgili önyargılarına işaret etmek; ikincisi uluslararası politikada kadınları görülebilir sosyal, ekonomik ve politik birer özne haline getirmek; üçüncüsü toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin uluslararası ilişkilerin günlük pratiklerinin içine nasıl gömülü olduğunu analiz etmek; ve dördüncüsü kadınların durumları, yaşamları ve tecrübeleriyle uluslararası ilişkilerin kuramsal anlayışını inşa ederek kadınları bilginin özneleri olarak güçlendirmektir.[61] Buna benzer şekilde Lara Stancich de feministlerin uluslararası ilişkiler alanında üç temel faaliyetinden bahseder ve bunları şöyle sıralar: Birincisi, özellikle kadınların uluslararası ilişkilerdeki yerlerini ve rollerini göstermek

[57] M. Ali Galip Alçıtepe, "Türk Kadını ve Kadın Hakları Üzerine T. C. Akdeniz Üniversitesi Öğrencileri Arasında Düzenlenen Bir Anket Çalışması", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 1999, s.18.
[58] Ahmet Taner Kışlalı, "Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri (Bir Alan Araştırması)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, 1976, s.126.
[59] Cynthia Enloe, *a.g.e.*, s.8.
[60] Gillian Youngs, "Feminist International Relations: A Contradiction in Terms? Or Why Women and Gender are Essential to Understanding the World 'We' Live in", *International Affairs*, Cilt: 80, Sayı: 1, 2004, s.79.
[61] Jill Steans, "Engaging From the Margins: Feminist Encounters with the 'Mainstream' of International Relations, *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt: 5, Sayı: 3, Ağustos 2003, s.435.

için, uluslararası ilişkiler pratiğinin kavramlarını yeni düzeylere açmak; ikincisi uluslararası ilişkilerdeki toplumsal cinsiyetle ilgili önyargıları analiz etmek, bunları yeniden yapılandırmak ve uluslararası ilişkiler teorisinin feminist bir bakış açısıyla yeniden yazmak; ve üçüncü olarak da feminist bir uluslararası ilişkiler teorisi geliştirmektir.[62] Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere feminist yaklaşımların amacı; uluslararası ilişkilerin temel aktör, yapı, kurum ve kuramlarının toplumsal cinsiyetlendirilmiş yani erkek egemen boyutlarını ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte, bir bütün olarak toplumsal cinsiyete duyarsız şekilde inşa edilen ve kadın-erkek arasında toplumsal olarak var olan eşitsizliklerin uluslararası düzeyde yeniden üretilmesine hizmet eden geleneksel uluslararası ilişkiler disiplinini yapı söküme uğratarak öncelikle kadın ve sonrasında da toplumsal cinsiyete karşı duyarlı hale getirmektir.

Uluslararası ilişkileri feminist açıdan ele alan Rebecca Grant ile Kathleen Newland uluslararası ilişkilerdeki feminist endişelerin göç konularını, uluslararası cinsel işbölümünün cinsiyetlendirilmesini, kadın ve kalkınma ile insan hakları bağlamında kadın haklarını içerdiğini ileri sürmektedirler.[63] Grant ve Newland'ın bu tespiti uluslararası ilişkilerde temelde üçüncü tartışma ile gündeme gelen konuların kadınlar açısından sorun teşkil ettiğini göstermektedir. Söz konusu noktalarda geleneksel uluslararası ilişkilerde olduğu gibi kadın bakış açısına ve tecrübelerine yer verilmediğini söylemek mümkündür.

1.3. Farklı Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları

Kadınlarla erkeklerin toplum içerisindeki rolleri ve hakları bağlamında her yönden – siyasal, ekonomik, toplumsal – birbirleriyle eşit olmaları gerektiğini savunan bir yaklaşım olan feminizm[64] eleştirel teorilerle birlikte uluslararası ilişkiler disiplinine girmiş ve temel olarak feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı şeklinde ele alınmıştır. Kadın-erkek eşitliği ortak noktasından hareket eden feminizm söz konusu eşitliği

[62] Lara Stancich, "Discovering Elephants and A Feminist Theory of International Relations", *Global Society*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2008, s.128-129.
[63] Rebecca Grant-Kathleen Newland, *a.g.e.*, s.9-17.
[64] Andree Michel, *a.g.e.*, s.6.

sağlama noktasında görüş ayrılıklarına sahne olmuştur. Feminizmin kendi içerisindeki bu görüş ayrılıkları feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına da sirayet etmiş ve uluslararası ilişkileri feminist bakış açısıyla ele alan pek çok farklı feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Öte yandan Uluslararası İlişkiler disiplininde de pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Hem feminizmdeki görüş ayrılıkları hem de disiplinin çeşitli gelenek ve paradigmalarından gelen farklılıklar feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımda da kendisine yer bulmuştur.

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları temel olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır.[65] Birincisi, teorilerin siyasi etkilerini göz önünde bulundurarak feminizmi liberal, radikal, Marksist, sosyalist gibi şekillerde sınıflandırmakta; ikincisi ise epistemolojik ve ontolojik özelliklere vurgu yaparak feminizmi ampirik feminizm, feminist duruş yaklaşımı, feminist postmodernizm gibi sınıflandırmaktadır.[66]

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının bir başka sınıflandırılması ise uluslararası ilişkilere yönelik söylemler temelinde yapılmakta; buna göre de liberal, sosyalist, Marksist, radikal, postmodern ve postkolonyal feminist yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır.[67] Sandra Harding feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarını ampirik feminizm, feminist duruş yaklaşımı (standpoint feminism) ve feminist postmodernizm olarak sınıflandırırken[68]; Jacqui True uluslararası ilişkilerdeki feminist söylemleri değerlendirerek ampirik feminizm, analitik feminizm ve normatif feminizm şeklinde bir ayrıma gitmiştir.[69] Helen M. Kinsella ise feminist uluslararası ilişkileri dört sınıfta liberal, eleştirel, postkolonyal ve postyapısal olarak ele almıştır.[70] Bütün bu söz konusu farklılıklara rağmen feminist yaklaşımların hemen hemen hepsinin ortak amacı

[65] Bu çalışmada feminist uluslararası ilişkilerin disiplinde yaygın olarak kullanılan sınıflandırılmasına yer verilmiştir.
[66] Sandra Whitworth, *Feminism and International Relations*, Palgrave Macmillan, London 1997, s.11.
[67] Çiğdem Aydın Koyuncu, "Uluslararası İlişkiler Temelinde Farklı Feminist Yaklaşımların Söylemleri", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Derleyen: Tayyar Arı, Dora Yayınları, Bursa 2014, s.208.
[68] Sandra Harding, *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca and London 1986, s.24.
[69] Jacqui True, "Feminizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyenler: Andrew Linklater-Christian Reus-Smit-Jack Donnelly-Jacqui True-Mathew Paterson-Richard Devetak-Scott Burchill-Terry Nardin, 5.baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.316-317.
[70] Helen M. Kinsella, "Feminism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis-Steve Smith-Patricia Owens, 7.baskı, Oxford University Press, Oxford 2017, s.196-200.

toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ve kadınlar üzerindeki baskıya nelerin kaynaklık ettiğini ifade etmek ve bunları sona erdirmenin yollarını geliştirmektir.[71]

Kısacası feminizm, tarihsel, siyasi ve kültürel bakış açısıyla birçok kez tanımlanmıştır.[72] Bunların arasında genel olarak siyasi ve özelde de uluslararası ilişkiler anlamında öne çıkan tanımlamalar liberal, Marksist, sosyalist ve radikal feminizmdir. Çalışmanın bütünlüğü açısından yukarıda sözü edilen tüm kuram ve yaklaşımlara, feminist uluslararası ilişkiler yazınıyla ilişkili olarak yer verilmiştir.

Tablo 1, farklı feminist yaklaşımların detaylı olarak incelenmesinden önce bu yaklaşımlarla ilgili genel bir bilgi vermesi ve söz konusu yaklaşımların temel görüşlerinin kısaca ortaya konulması amacıyla oluşturulmuştur.

Tablo 1: Farklı Feminist Yaklaşımların Temel Savları

Yaklaşım	Temel Görüş ve/veya Odak Noktası
Liberal Feminizm	Kanunlar önünde ve kamusal alanda eşitlik; yani hak eşitliği özellikle de oy hakkı elde etme çabalarıyla başlar.
Marksist Feminizm	Kadınların ikincil konumunun kapitalist sistemden kaynaklandığını ileri sürer. Bu yaklaşıma göre kadınlara yönelik baskının altında cinsiyetçilik değil sınıfçılık vardır.
Sosyalist Feminizm	Kadınlar üzerindeki baskının nedeni sadece sınıfçılık değildir. Kadın-erkek arasındaki biyolojik farklılığa vurgu yaparak ev içi üretim ve üremenin sınıf ve ekonomik durum kadar kadını ikincilleştirdiğini iddia eder.
Radikal Feminizm	Kadının kurtuluşunun toplumda var olan cinsiyet rollerinin değişmesiyle olabileceğini söyler. Cinsiyetçiliği biyolojik temellerde arar ve biyolojik cinsiyete dayalı rollerin azaltılmasıyla kadının kurtuluşa ulaşabileceğini iddia eder.
Ampirik Feminizm	Bilimsel araştırmalarda insanlığın erkeklerle özdeşleştirilmesinin, ortaya konulan hipotezlerin de erkek bakış açısıyla oluşturulmasına neden olduğunu iddia eder. Erkek tecrübelerinin herkes için geçerli olduğu yanlış argümanının kadınları ikinci plana atmasını önlemeyi amaçlar.
Feminist Duruş Yaklaşımı	Bu yaklaşım Marksist teorinin ortaya koyduğu metodolojik temeller üzerinden otoritenin tüm türlerini anlamak ve onlara

[71] J. Ann Tickner, *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, Columbia Universtiy Press, New York 1992, s.15.
[72] Mahmoda Khaton Siddika, "The Metamorphosis of Normative Feminism in Pride and Prejudice as Descriptive Feminism in Beloved: Inevitable Path of a Woman", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2013, s.426.

	karşı çıkmak için oluşturulmuş bir araçtır. Kadınların maddi gerçeklikte nerede yer aldıkları; yani toplumsal, ekonomik ve politik durumlarının sorgulandığı bir yaklaşımdır.
Feminist Postmodernizm	Feminist duruş yaklaşımının dünyayı tek bir bakış açısıyla anlamaya çalışmasını doğru bulmaz ve çeşitlilikle çok sesliliği vurgulayarak kadınlara daha çok özerklik sağlanması gerektiğini iddia eder.
Analitik Feminizm	Toplumsal cinsiyeti kuramsal bir analiz birimi olarak kullanarak erkek bakış açısıyla yapılandırılan ve geleneksel uluslararası ilişkilerin kavramsal çerçevesini oluşturan güç, güvenlik, anarşi, egemenlik, devlet gibi kavramların yapı söküme uğratılması gerektiğini iddia eder.
Normatif Feminizm	Kadın-erkek arasındaki eşitsizliği bilgi ve teori çerçevesinde ele alır ve kadının olması gereken konuma gelebilmesi için ana akım varsayımları dönüştürme çabasındadır.
Postkolonyal Feminizm	Kolonyalizmin kadınlar üzerindeki olumsuz etkisinin erkeklerinkinden daha fazla olduğunu ve özellikle de Batıda ortaya çıkan feminist yaklaşımların Batılı, orta sınıf, beyaz kadına hitap ettiğini diğer kadınları kapsamadığını iddia eder. Postkolonyal kadınların sorunlarını dile getirme çabasındadır.

1.3.1. Liberal Feminizm

Klasik feminizm olarak da isimlendirilen liberal feminizm, aydınlanma döneminin getirmiş olduğu liberal düşünceler çerçevesinde gelişmiştir. Liberal feminizmin tarihi, kadın hareketlerinin ilk yıllarına kadar gitmektedir. Özellikle Mary Wollstonecraft ve John Stuart Mill'in kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olmaları yönünde yapmış oldukları çalışmalar liberal feminizmin omurgasını oluşturmaktadır.

Feminist teori tarihinin ilk önemli çalışması olarak kabul edilen, Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Bir Savunusu adlı eseri eğitimin ve eleştirel düşüncenin önemine yer vererek akılcı düşünme üzerine odaklanmıştır.[73] Başka bir deyişle, aydınlanma döneminin ve liberal teorinin eşitlik, özgürlük, bireysellik ve akılcılık gibi kavramlarının kadınları da içerisine alacak şekilde yeniden bir yorumlanması olarak düşünülebilecek olan söz konusu çalışma, liberal feminizmin en önemli eserlerinden biri niteliğindedir. Wollstonecraft, bu çalışmasında özellikle

[73] Josephine Donovan, *Feminist Teori*, Çevirenler: Aksu Bora-Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan, 11.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.34-36.

eğitim üzerinde durmuş ve kadınların akılcı düşünme kapasitelerinin eğitimsizlik yüzünden baskılandığını ileri sürmüştür.[74]

Kadınların da temel haklardan yararlanmasını kapsayan birinci dalga feminist hareketler bağlamında, kadınlara eşit oy hakkının tanınmasını sağlamak liberal feministlerin ilk amacı olurken, kadınların kamusal alandaki varlığını sınırlandıran yasa ve uygulamaları ortadan kaldırmak bir diğer amaç olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla liberal feministlere göre kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliğin temel nedeni yasalarda yatmaktadır ve liberal feministler, yasal engellerin kaldırılmasıyla kadınların erkeklerle aynı hak ve fırsatlara ulaşabileceklerini ifade etmektedirler.[75] Öte yandan, liberal feminizm liberal düşünceler çerçevesinde gelişmiş olsa bile liberalizmden bazı yönlerde ayrılmaktadır. Liberalizme göre eşitlik ve özgürlük kadınları kapsamamakta erkekler arasında olan bir eşitlik ve özgürlükten bahsedilmektedir. Bununla birlikte, liberalizmde devletin sınırlandırılması söz konusuyken liberal feministler devleti eşit haklar konusunda bir güvence olarak görmektedirler.

Liberal feministler cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını ve kadınlara fırsat eşitliği sağlanmasının garanti altına alınmasını istemektedirler. Bu minvalde Alison Jaggar'ın ifade ettiği gibi liberal feministler kadınları çağdaş toplumun geneline – daha çok kamusal alan olarak görülen sanayi, ticaret, eğitim ve politika alanlarına – dâhil etmeyi amaçlamaktadırlar.[76] Liberal feminizm uluslararası ilişkilerde kadınların durumunu iki farklı şekilde ele almaktadır. Liberal feminizm öncelikle uluslararası ilişkilerin geleneksel alanlarında kadınların yetersiz temsilinin hangi ölçüde olduğunu ve kadınların bu alanlara katılımlarının önündeki engellerin üstesinden gelebilmelerinin yollarını göstermeyi amaçlamaktadır.[77] Bu görüşe göre kadınlar politika, savaş, diplomasi gibi yüksek politika alanlarından yani geleneksel uluslararası ilişkiler alanlarından dışlanmaktadır. Bununla birlikte, bu liberal görüşü savunanlar kadınların söz konusu alanlarda sayıca fazla yer almalarının erkeklerle

[74] Imelda Whelehan, *Modern Feminist Thought: From Second Wave to Post-Feminism*, New York University Press, New York 1995, s.29.
[75] J. Ann Tickner, "Gender in World Politics", s.261.
[76] Alison M. Jaggar, *Feminist Politics and Human Nature*, The Harvester Press, Sussex 1983, s.181.
[77] Sandra Whitworth, *a.g.e.*, s.12.

kadınlar arasındaki eşitliği de sağlayacağını düşünmektedir.[78] Liberal feminizmin uluslararası ilişkilerde kadını ele alışının ikinci şekliyse ilkinden farklı olarak kadınların aslında uluslararası ilişkilerde varlığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.[79] Bu görüşe göre de erkek egemen önyargıların, kadınların aslında uluslararası ilişkilerin çeşitli alanlarında yer aldıkları halde bunun görmezden gelinmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Bu iki görüş birbirinin zıttı olarak görülebilir; zira ilk görüşe göre yetersiz temsilin bir sonucu olarak *"kadınların uluslararası ilişkilere dâhil edilmesi"*[80] bir çözüm olarak sunulmaktadır. Oysa diğer görüş, kadınların hâlihazırda uluslararası ilişkilerde var olduğunu ve kadınları sadece uluslararası ilişkilere eklemenin yani sayısal olarak daha fazla kadının uluslararası ilişkilerde yer almasının yeterli olmadığını ifade etmektedir; çünkü onlara göre uluslararası ilişkiler alanında kadınların yapmış olduğu işler kadınlara karşı ayrımcılık yapılmak suretiyle yok sayılmaktadır.[81] Yani bu görüşe göre kadınların uluslararası ilişkilerde niceliksel olduğu kadar niteliksel olarak da varlığını görünür kılmak esastır.

Liberal feministler, uluslararası ilişkilerde kadınlara yer verildiğinde kadınların da erkekler gibi davranacağına yani erkeklerin dış politikayı yönetirken elde ettikleri sonuçlara benzer sonuçlar elde edeceklerine inanmaktadırlar. Kadınlarla erkeklerin yetenekleri açısından birbirlerine benzediklerini ve kadınların da erkekler tarafından yürütülen işlerde başarılı olabileceklerini ifade eden liberal feministler kadınların devlet yönetimi, dış politika ve uluslararası ilişkilerden dışlanmasının yetenekli insan gücünün israfına neden olacağını düşünmektedirler.[82]

Liberal feministler bir dizi eleştiriye de maruz kalmaktadırlar. Öncelikle liberal feministler erkeklerle kadınlar arasına bir eşitsizlik olduğunu yani erkek egemenliğini peşinen kabul ettikleri için eleştirilmektedir; zira kadınlar erkeklerle eşit haklar için mücadele etmektedirler.[83] Diğer yandan liberal feministler, sadece yasalarda yapılan düzenlemelerle kadın erkek eşitliğinin sağlanamayacağı, kadınlarla

[78] Sandra Whitworth, *a.g.e.*, s.14.
[79] Sandra Whitworth, *a.g.e.*, s.12.
[80] Gös. yer.
[81] Sandra Whitworth, *a.g.e.*, s.14.
[82] Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *a.g.e.*, s.169.
[83] Çiğdem Aydın Koyuncu, *a.g.m.*, s.209.

erkekler arasındaki eşitsizliğin daha derin sebepleri olduğu yönünde de eleştirilmektedirler. Bunlarla birlikte, diğer feminist yaklaşımlar da kendilerini liberal feminizme tepki vererek tanımlamaktadırlar.

1.3.2. Marksist ve Sosyalist Feminizm

Marksizm ve sosyalizm, sınıfsal farklılıkları reddettiği ve sınıfsız toplumu temel aldığı için Marksist ve sosyalist feminizm de sınıfsız toplumu benimseyerek kadın-erkek gibi kategorik ayrımlara yer vermemektedir. Kapitalist sisteme karşı olan Marksistler kadının ikincilliğinin kapitalist sistemden kaynaklandığını belirtirler. Bir başka ifadeyle Marksist feministler, kadınların görmüş oldukları zulmün kaynağında kapitalizmin var olduğunu savunmaktadırlar.[84] Marksist ve sosyalist feministler zulmün (veya baskının) kaynağı konusunda ayrışmaktadırlar. Marksist feministler, kadının toplum içindeki yerinin kapitalist sistemce belirlendiğini ve kadınları üretimin dışına iten yapıyı sorgularken; sosyalist feministler, kadınların toplum içindeki pozisyonlarının ekonomideki üretim ve yeniden üreme yapıları tarafından belirlendiğini bunun da kadınları toplum içerisinde ötekileştirdiğini savunmuştur.[85] Bu noktada bazı sosyalist feminist kuramcılar da ataerkil yapı ve kapitalizmi ayrı ayrı değerlendirerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklamaya çalışmıştır.[86]

Marksistlere göre, kadın erkek arasındaki eşitsizliğin temel nedeni kapitalist sistemin ortaya çıkardığı yapıdır. Yani kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler veya biyolojik farklılıklar söz konusu eşitsizliği açıklamada yeterli görülmemekte, kadını kamusal hayatın ve üretimin dışına iten yapı sorgulanmaktadır.[87] Başka bir deyişle, Marx, Engels ve Lenin'in fikirlerinden beslenen Marksist feminizm kadınlara yönelik baskının altında yatan temel nedenin cinsiyetçilikten çok sınıfçılık olduğunu ifade

[84] J. Ann Tickner, *Gender in International Relations,* s.15.
[85] Gös. yer.
[86] Özlem Özdemir, "İki Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2017, s.397.
[87] Alison M. Jaggar, *a.g.e.,* s.353.

etmektedir.[88] Dolayısıyla Marksistlere göre kadının kurtuluşu da kapitalist sistemin ve sınıflı yapının ortadan kalkmasıyla mümkün olacaktır.

Marksist feminizmle aynı köklere sahip olmakla birlikte kadınlara yönelik baskının sebebinin sadece sınıfçılıkla açıklanamayacağını söyleyen sosyalist feministler, sömürülen herkesle alakadar oldukları için, kadınların ev içi üretimleri ile üremeden sorumlu görülmelerinin onları marjinalleştirdiğini ifade etmektedirler.[89] Bu bağlamda sosyalist feminizm, ataerkil kapitalist düzeni eleştirip bu durumu eşitsizliğin kaynağı olarak görürken Marksist kuram ve radikal feminizmin görüşlerinden yararlanmaktadır.[90] Dolayısıyla sosyalist feminizm, kadınlara baskının altında yatan nedenin kadın ve erkeğin farklı maddi varlıklarında olduğunu ifade ederken aslında biyolojik farklılığa da vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, sosyalist feminizme göre insan doğası anlayışının bir kabulü olarak görülen kadın-erkek arasındaki farklılıkların verili olmadığı, söz konusu farklılıkların sosyal olarak inşa edildiği ifade edilmektedir.[91] Sosyalist feminizmin insan doğası kavramında üstü örtülü olan şey belirli sosyal değerlerdir ki bu değerlerin başında doğurganlığı da içine alan üretkenlik faaliyeti ve iş bulunmaktadır.[92] Dolayısıyla sosyalist feminizm, Marksist feminizmin üretkenlik faaliyetindeki özgürlük anlayışını benimsemekle birlikte, ondan daha geniş kapsamlı bir analiz ortaya koymaktadır. Burada söz konusu olan da kadın-erkek arasındaki farklılıkların yukarıda bahsedilen sosyal değer tarafından inşa edilmesidir.

Sosyalist feminizme göre ataerkillik, kadın işgücü üzerindeki erkek egemenliği olarak açıklanabilecek maddi bir temele sahiptir.[93] Bunun ötesinde sosyalist feministler, Klasik Marksistlerin kapitalist sistemde işçilere yapmış olduğu vurgunun, kadınlara yönelik baskıyı ikincilleştirdiğini iddia ederek kadınlar üzerindeki

[88] Rosemarie Tong, *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*, 4.baskı, Westview Press, Boulder 2014, s.93.
[89] Anne Sisson Runyan-V. Spike Peterson, "The Radical Future of Realism: Feminist Subversions of IR Theory", *Alternatives*, Cilt: 16, Sayı: 1, 1991, s.78.
[90] Özlem Özdemir, a.g.m., s.397.
[91] Alison M. Jaggar, *a.g.e.*, s.303-304.
[92] Gös. yer.
[93] J. Ann Tickner, *Gendering World Politics*, s.16-17.

baskının sınıf ve ekonomik durum kadar üretim ve üremenin farklı türleriyle bağlantılı olduğunu da açıklamaktadır.[94]

1.3.3. Radikal Feminizm

Kadınların kurtuluşuyla ilgili diğer yaklaşımları yetersiz bulan radikal feminizm, 1960 ve 1970'lerdeki politik hareketler ve bilinç yükseltme toplantılarıyla[95] ortaya çıkmaya başlamıştır. Kadın-erkek eşitliğini sağlamak için sistemde kendilerine yer edinmeye çalışan liberal görüşlerin yenilikçi ilkelerinin aksine radikal feministler sistemi kökünden değiştirme amacını taşımakta ve daha çok devrimci feministler olarak nitelendirilmektedirler.[96] Radikal feminizme göre kadınların baskı altında olmalarının nedeni ne liberal feminizmdeki gibi eşitsiz yasalar ne de Marksizm'deki gibi kapitalist sistemdir. Radikal feministler ataerkil yapı ve cinsiyete dayalı işbölümüne karşı çıkarak cinsiyet rollerine odaklanmaktadırlar. Ayrıca radikal feministler, kadın bedeninin sömürülmesine karşı çıkarak çalışmalarını bu yönde sürdürmektedirler.[97]

Radikal feminizm kadınlar üzerindeki baskının altında yatan nedeni, yani cinsiyetçiliği biyolojik temellerde aramaktadır. Kısacası radikal feministler, neredeyse tüm üretim biçimleriyle açıklanan ataerkil düzen sistemini, kadınların mağdur oldukları baskının kaynağı olarak göstermektedirler.[98]

Radikal feministlere göre Marksizm'in iddia ettiği gibi cinsiyetçiliğin temeli sınıfsal yapıda değil biyolojik ayrımlarda bulunmaktadır. Radikaller, kadının kurtuluşunun ancak toplumda var olan cinsiyet rollerinin değişmesiyle mümkün

---

[94] Gös. yer.
[95] Bilinç yükseltme, kadın kurtuluş hareketinin radikal feminist kanadında geliştirilen bir araçtır. 1968 ve 1970 arasında kadın kurtuluş hareketinin radikal kanadındaki kadınlar, kendini devam ettiren devrimci faaliyetler için bir araç yaratmaları gerektiğine inanmışlardı. Bu kadın devriminin aracı, toplu bilinç yükseltmeydi. Başlangıçta devrim yaratmanın bir aracı olarak görülen bilinç yükseltme 1970'ten sonra kısmen tabandan gelen baskıya bir cevap kısmen de üye çekmek için ele alındı ve daha sonra da grup terapisi yörüngesine kaydı. Detaylı bilgi için bkz. Naomi Braun Rosenthal, "Consciousness Rising: From Revolution to Re-Evaluation", *Psychology of Women Quarterly*, Cilt: 8, Sayı: 4, Yaz 1984.
[96] Rosemarie Tong, *a.g.e.,* s.50-51.
[97] Meltem Atan, "Radikal Feminizm: "Kişisel Olan Politiktir" Söyleminde Aile", *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies,* Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, s.3.
[98] J. Ann Tickner, *Gender in International Relations,* s.15.

olabileceğini iddia etmektedirler.[99] Radikaller, kadına yüklenen en önemli biyolojik rol olan üremenin ve bununla birlikte aile kurumu ile anneliğin kadını ikinci plan ittiğini, söz konusu biyolojik cinsiyete dayalı rollerin azaltılmasıyla kadınların kurtuluşa ulaşabileceklerini ifade etmektedirler.[100] Zira bu yaklaşıma göre kadınların ezilmesinin nedenlerinden biri, çocuk doğurması, onu yetiştirmesi ve bir diğeri de erkeklere karşı duydukları sevgidir.[101]

Radikal feminizme göre, erkeklerin kadınlar üzerindeki kontrolü, erkeklerin kadınların cinsiyetlerini, onların üremedeki ve toplumdaki rollerini kendilerince belirlemeleriyle ortaya çıkmaktadır. Radikal feministler erkeklerin önyargılarından hareketle, sosyal bilimlerdeki görüşlerin yanlılığından bahsetmekte ve liberallerin aksine kadınlarla ilgili incelemelerin ve alandaki kadın sayısının artırılmasının söz konusu önyargıları ortadan kaldıramayacağını ifade etmektedirler. Radikal feministlerin çözüm önerilerinden biri olan "*kadınların çocuk doğurma yükünden kurtarılması ve çocuk bakımının bütün toplumca, kadınlarla birlikte erkeklerce de*"[102] yerine getirilmesi durumuysa, uygulamada çok mümkün görünmemektedir.

1.3.4. Ampirik Feminizm

Ampirik feminizm, Sandra Harding'in mevcut teorilerde ataerkilliğin hâkim olduğunu ortaya çıkarmak ve bunun doğruluğunu göstermek için ele aldığı üç feminist teorik yaklaşımdan birisidir. Buna göre ampirik feminizm, cinsiyetçilik ve ataerkilliğin bilimsel araştırmaların mevut metodolojilerindeki normlara sıkı sıkıya bağlı ve bunlarca doğrulanabilen sosyal önyargılar olduğunu iddia etmektedir.[103] Ampirik feminizm bilimsel araştırmaların insanlığın erkek olmakla özdeşleştirilmesi nedeniyle ortaya konulan hipotezlerin de erkek bakış açısıyla oluşturulduğunu ve hatta verilerin de bu sebepten çarpıtıldığını ifade etmektedir.[104] Toplumsal cinsiyet rollerinin, nesnel

---

[99] Çiğdem Aydın Koyuncu, *a.g.m.*, s.211.
[100] Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, Quill Publications, New York 1993, s.22.
[101] Meltem Atan, *a.g.m.*, s.15.
[102] Gös. yer.
[103] Sandra Harding, *a.g.e.*, s.24.
[104] Christine Sylvester, "The Emperor's Theories and Transformations: Looking at the Field Through Feminist Lenses", *Transformations in the Global Political Economy*, Derleyenler: Dennis C. Pirages-Christine Sylvester, Palgrave Macmillan, New York 1990, s.236.

olması gereken bilimsel araştırmalara ve bilginin üretilmesine etkisini değerlendiren ampirik feministlere göre yerleşik kadın ve erkek rolleri bu bilimselliğin yani nesnelliğin üzerindedir.

Ampirik feminizmin üzerinde durduğu diğer bir husus kadınların uluslararası politikada yer almadığı, erkek tecrübelerinin herkes için geçerli olduğu şeklindeki yanlış argümanların bir sonucu olarak kadınların göz ardı edilmelerinin önlenmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken konu kadınların Cynthia Enloe'nin de dediği gibi aslında uluslararası politikada yer aldığı[105]; ancak dış politikanın da nispeten daha yumuşak alanlarında yer almalarından kaynaklı göz ardı edilmeleridir. Bununla birlikte, kadınların uluslararası politikadaki mevcudiyetlerinin ikircikli bir konu olmasının diğer bir nedeni de kadın deneyimlerinin, yaşamlarının uluslararası politik bağlamlarda ampirik olarak yeterince ele alınmamış olmasıdır.

Uluslararası ilişkiler bir disiplin olarak ortaya çıkışından itibaren geleneksel teorilerden beslendiği için ve dünya siyaseti ile ilgili konular daha çok çatışma, savaş, anarşi, devlet yönetimiyle ilgili stratejiler üzerinde şekillendiği, bunlar da daha çok erkeklerin hüküm sürdüğü alanlar olarak görüldüğü için kadınların bu alanlardaki tecrübelerine yer verilmemiştir. Kadınların uluslararası politikadan dışlanmışlar, bunun bir sonucu olarak da ampirik feminizmin öne sürdüğü gibi ataerkilliğin ve cinsiyetçi önyargıların hakim olduğu bir alanın bilimsel araştırmaları da kendisiyle aynı nitelikleri taşımış yani söz konusu önyargılar burada da hüküm sürmüştür.

Ampirik feminizm uluslararası ilişkilerde özellikle kadın ve kalkınma konuları üzerine odaklanmaktadır. Bu noktada kadınların kalkınmadaki rollerini incelerken onların geleneksel rollerinin üzerine ilave dış roller eklendiğini, geleneksel rolleri paylaşmayan erkeklerle fırsat eşitliği elde etmiş gibi görünen kadına aslında yeni stresler eklediğini ortaya koymaktadır.[106] Öte yandan, kalkınma ile ilgili süreçlerde de erkek merkezli kurumların ve projelerin varlığı kadının kalkınmadaki

---

[105] Detaylı bilgi için bkz. Cynthia Enloe, *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset*, Çitlembik Yayınları, İstanbul 2003.

[106] Kathleen Newland, "From Transnational Relationship to International Relations: Women in Development and the International Decade for Women", *Millenium: Journal of International Studies*, Cilt:17, Sayı:3, 1988, s.511.

rolü üzerine istenmeyen sonuçların alınmasına neden olmaktadır. Kalkınmada Kadın kendi başına bir amaç olarak değil araç olarak görülmektedir.[107]

Feminist uluslararası ilişkiler çalışmaları ampirik feminizmin konusu olacak şekilde kadının uluslararası politika ve örgütlerdeki varlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, kadın ve toplumsal cinsiyet ile ilgili ampirik çalışmalar küresel siyasetin algılanma biçimini kadınların uluslararası ilişkilerdeki varlığının dikkate alınmasını sağlayarak değiştirmektedir. Her ne kadar kadınlar uluslararası politikada istenen konumda olmasalar da kadınların bu alandaki niteliksel ve niceliksel varlıkları – ülkeden ülkeye değişmekle birlikte – ampirik çalışmalarla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği ile mücadele sürecinde gerek BM nezdinde gerek bölgesel bazda kadının konumuyla ilgili ortaya konulan ampirik çalışmalar, kadın örgütleriyle hükümetler ve hükümetler arası organizasyonların birlikte ortaya oyduğu deklarasyonlarda ve insan hakları belgelerinde toplumsal cinsiyete daha duyarlı hale gelindiğini göstermektedir. Toplumsal cinsiyete atıfta bulunulan söz konusu belge ve deklarasyonlara ve kadının uluslararası politikadaki konumunun iyileştirilmesine rağmen yine ampirik çalışmalar göstermektedir ki kadınlar uluslararası politikada yalnızca söz sahibidirler karar alma değil! Örneğin BM içerisinde kimi organların başkanlıklarını kadınlar yürütürken şimdiye kadar hala bir kadın BM Genel Sekreteri olmaması da kadınların tali ve idari görevlerde yer aldıklarını gösterir niteliktedir.

Ampirik feminizm toplumsal cinsiyetle ilgili konuların ampirik çalışmalarla ortaya konulması gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Jacqui True'nun da belirttiği gibi,

> *"Feministler, kadınların ancak devletler ve uluslararası kurumlar tarafından, iktisadi ve siyasi süreçlerde uluslararası müzakereleri ve siyasi karar almayı geliştirecek dikkate değer ve farklı bakış açılarına sahip önemli oyuncular oldukları kabul edildiğinde, erkeklerle eşit düzeyde katılım için gerekli fırsatları sunacaklarını iddia etmektedirler. Feminist Uluslararası İlişkiler çalışmaları, kadınların ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ampirik*

[107] Kathleen Newland, *a.g.m.*, s.514.

çalışmalardaki eksikliğini gidermek suretiyle, hem küresel siyaset algımızı geliştirmekte hem de küresel gündemin şekillenmesinde kadınların seslerine kulak verilmesini ve endişelerinin dikkate alınmasını sağlamaktadırlar."[108]

1.3.5. Feminist Duruş (Standpoint) Yaklaşımı

Feminist duruş yaklaşımı Hegel'in efendi-köle ilişkisiyle ilgili düşüncelerinden ortaya çıkmış olup temelinin Marx'ın sınıf bilinci kavramının kadınlara uyarlandığı Marksist ve sosyalist feminizme dayandığı ifade edilmektedir.[109] Feminizme metodolojik bir temel kazandırmak isteyen Nancy Hartsock, feminist duruşu, Marksist teorinin sağladığı metodolojik temeller üzerine otoritenin tüm türlerine karşı çıkmak ve onları anlamak için geliştirmeye çalıştığı önemli bir epistemolojik araç olarak görmektedir.[110]

Bu yaklaşım, en basit şekliyle kadınların maddi gerçeklikte nerede yer aldıklarıyla ilgilidir. Bu bağlamda kadınların erkekler karşısındaki doğal ve sosyal konumu sorgulanmıştır. Feminist duruş yaklaşımı, sosyal hayatta erkeklerin baskın konumlarının kısmi ve ters anlamlara yol açtığını; oysa baskı altındaki kadınların konumlarının daha bütüncül ve daha az ters anlamlar sağladığını iddia etmektedir. [111] Yani, kadınların toplumsal, ekonomik ve politik konumlarının sorgulandığı feminist duruş yaklaşımına göre, erkekler ürettikleri kavram ve bilginin kendi tecrübelerine dayandığını kabul etmeyip onların evrensel, nesnel ve genel olduğunu iddia etmektedirler. Öte yandan, yine bu yaklaşıma göre kadınlar erkekler tarafından üretilen bilginin kısmi, öznel ve erkek egemen olduğunu kendilerinin bilimden dışlandıklarını söylemektedirler. Bununla birlikte, kadınların eğitim seviyesi ne kadar yüksek olursa olsun, toplum tarafından kadınlara atfedilen roller nedeniyle kadınların günlük işlere daha fazla kanalize edildiği; yüksek eğitim seviyesindeki erkeklerinse daha soyut ve düşünsel işlere yoğunlaştığı ifade edilmektedir. Kadınların tüm bu olumsuz

---

[108] Jacqui True, *a.g.m.,* s.327.
[109] Judith Lorber, *The Variety of Feminisms and their Contribution to Gender Equality*, Bibliotheks- und Informationssystem der Univ. c.97, Oldenburg 1997, s.22.
[110] Nancy C. M. Hartsock, "The Feminist Standpoint: Developing the Ground for A Specifically Feminist Historical Materialism", *Feminism and Methodology*, Derleyen: Sandra Harding, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1987, s.158.
[111] Sandra Harding, *a.g.e.*, s.26.

konumlandırılmalarının ortadan kalkması için de feminist duruş yaklaşımı, kadınlarla ilgili araştırmalarda kadın araştırmacıların öncelikleri belirleme ve problemleri görme bakımından erkeklerden daha hassas olduklarını, kadın bakış açısıyla yürütülen çalışmaların daha iyi sonuçlar vereceğini; ancak bunun da yeterli olmayıp araştırmayı yürüten kadınların feminist bakış açısına sahip olması gerektiğini iddia etmektedir.[112]

Feminist duruş yaklaşımı kadınların ve kadın bakış açılarının, marjinallik ve görünmezliğin değil bilgi, kültür ve politikanın merkezinde yer alması gerektiğini ifade ederken yaygın bilime ve sosyal bilimlere bir eleştiri; feminist araştırmalar için bir metodoloji ve bilgi üretiminin altında yatan gücün bir analizidir.[113] Kadınların toplumsal ve uluslararası konumunu belirleyen egemen değerlerle mücadele etmelerinin gerekliliği üzerinde duran feminist duruş yaklaşımı, bu konuda kadınlarla erkekler arasında üretilen ikilikleri – kamu-özel, mantık-duygu, savaş/şiddet-barış vb. gibi – yeniden üretme eğilimindedir; ancak bunlardan kadını temsil ettiği öne sürülen niteliklerin desteklenmesi ve öneminin arttırılması gerekliliği vurgulanmaktadır.[114] Öte yandan, feminist duruş yaklaşımının diğer tüm feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında olduğu gibi devlete, kadınların dezavantajlı durumunu sessizce kabul eden ataerkil pratikler bütünü olarak bakmaktadır ve devlete eleştirisi de kamu-erkek özel-kadın tarihsel ayrımı çerçevesindedir.[115]

Feminist uluslararası ilişkiler teorisinin gelişimi için umut vadeden feminist duruş yaklaşımı, kadınların politika ve uluslararası ilişkilerdeki deneyimlerinin onlara dünya politikasını da anlamalarını sağlayacak olan sosyal konularla ilgili bakış açıları kazandıracağını iddia etmektedir.[116] Dolayısıyla bu yaklaşım, kadınların edilgen konumlarının sorgulanıp özne olabileceklerine ve kadın bakış açısının tüm alanlara sirayet edebileceğine dair metodolojik bir alt yapı sağlama amacındadır. Öte yandan feminist duruş yaklaşımının Batılı kadını merkeze alması yani tüm kadınların değil,

---

[112] Judith Lorber, *a.g.e.,* s.23.
[113] Judith Lorber, *a.g.e.,* s.22.
[114] Anne Sisson Runyan-V. Spike Peterson, *a.g.m.,* s.74.
[115] Lene Hansen, "Ontologies, Epistemologies, Methodologies", *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*, Derleyen: Laura J. Shepherd, Routledge: Taylor and Francis Group, London and New York 2010, s.21.
[116] Robert O. Keohane, "International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt:18, Sayı:2, 1989, s.245.

Batılı kadının bakış açısından kadınların konumunu değerlendirmesi, üçüncü dünya kadınlarının konumları ve bakış açılarını, dolayısıyla onların toplumsal, ekonomik ve politik duruşunu yansıtmaması feminist duruş yaklaşımına yapılan temel eleştiridir.

1.3.6. Feminist Postmodernizm

Postmodernizm, Rönesans ve aydınlanma çağı ile birlikte ortaya çıkan modernizme ve kendisiyle birlikte anılan klasik realizme bir eleştiri niteliğindedir. Modernizm, aklın ve mantığın egemen olduğu bir dünya yaratmayı amaçlayıp bu ikisi sayesinde gerçeğin bulunabileceğine ve bunun da insanı özgürleştireceğine işaret etmiştir. Postmodernizmin modernizme eleştirisinin temelinde, modernizmin insan aklına ve bilime verdiği özel öneme karşılık, akılcılıkla açıklanamayacak şekilde, iki büyük dünya savaşının yaşanması ve olaylara tek bir gerçeklik çerçevesinden bakmanın kısıtlılığı bulunmaktadır. Öte yandan, postmodernizm, ataerkillik, kapitalizm, Marksizm, liberal hümanizm gibi büyük teorileri veya meta anlatıları evrensel açıklama ve sınıflandırmalara karşı şüpheci olduğu için reddetmektedir[117]; zira bunlar batılı beyaz erkeği merkeze alarak onun bakış açısını içselleştirmektedir.

Modernizmin mutlak ve üniter bilgi anlayışına karşı olan postmodernizm, ikili sınıflandırmaları ortadan kaldıracak tarihsel ve içeriksel bir söylem sistemi önermektedir; nitekim farklılığa vurgu yaparken de ikili karşıtlıklara değil çeşitlilik ve çoğulculuğa odaklanmaktadır.[118] Modernitenin getirmiş olduğu hemen hemen her şeye karşı duruş sergileyen postmodernistler bir sosyal gerçekliğin var olduğunu kabul ederler; ancak bu gerçekliğe doğrudan ulaşılamayacağını, sosyal inşacılar gibi, gerçekliğin söylemsel bir boyutu olduğunu ve dille inşa edildiğini ifade etmektedirler.[119]

Uluslararası ilişkilerde eleştirel teori ile postmodernizm sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Zira birçok eleştirel teorisyen aslında postmodernisttir. Dolayısıyla feminizmle postmodernizm eleştirel yaklaşımlar olma noktasında

---

[117] Jill Steans-Lloyd Pettiford-Thomas Diez-Imad El-Anis, *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes*, Pearson Education Limited, Essex 2010, s.136-140.
[118] W. S. Kottiswari, *Postmodern Feminist Writers*, Sarup & Sons, New Delhi 2008, s.1-2.
[119] Jill Steans vd., *a.g.e.*, s.139.

kesişmektedir. Postmodernizm gibi feminizme göre de modernizmi simgeleyen aydınlanma dönemi, eril pratiklerle şekillenmiş ve kadın bu sürecin dışında tutulmuştur. Aydınlanma süreciyle birlikte ortaya konulan meta anlatılar iki yaklaşımın da üzerinde durduğu gibi Batılı beyaz erkeğin bakış açısıyla oluşturulmuştur. Bununla birlikte, feminizmin başından beri vurguladığı ve kadın ve erkeği simgeleyen ikiliklere yine her iki yaklaşım da karşı çıkmaktadır. Bu noktada postmodernizmin çeşitlilik ve çoğulculuğa odaklanması dişillik, erillik ve cinsiyet ile ilgili de yeni düşünme şekilleri geliştirilmesini sağlamıştır.[120] Feminizmle postmodernizmin kesiştiği noktalardan bir diğeri iki yaklaşımın da sosyal inşaya bakışlarıdır ki feminizm, itinayla üzerinde durduğu toplumsal cinsiyetin – postmodernizmin sosyal gerçeklikle ilgili düşünceleri gibi – verili olmayıp toplumsal/kültürel olarak inşa edildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla feminizm, kadına atfedilen rollere ve kadının geleneksel temsil biçimine de karşı duruş sergilemektedir. Dilin söz konusu inşa sürecindeki işlevi noktasında postmodern feminizm çerçevesinde bazı incelemeler yapılmıştır. Bu noktada, bağımlı değişkenin kadınsı özellikler barındırması, eril ve dişil zamirlerin kullanımı, kadınlar için de eril sözcüklerin kullanımı, küçümseyici deyim ve atasözleri, ad ve soyadı kullanımlarının cinsiyetçi kalıpları güçlendiren özelliği konusunda çeşitli örnekler ve açıklamalar bulunmaktadır.[121]

Postmodern feminizm, Harding'in ifade ettiği gibi feminist duruş yaklaşımının tek bir bakış açısından tüm dünyayı anlamaya çalışmasını tehlikeli bulmakta ve *"bir doğru hikâyenin"* yanlış bir şekilde evrensel bir bakış açısına dönüşmesine karşı çıkmaktadır.[122] Postmodern feminizm, postmodernizmde olduğu gibi çeşitliliği ve çok sesliliği vurgulamaktadır; ancak Robert O. Keohane bu özelliğinden dolayı postmodern feminizmi tanımlamanın zor olduğunu ifade etmektedir.[123] Öte yandan postmodern feminizmin görüşleri kadınlara daha fazla özgürlük sağlaması, klişeleşmiş kadın figürünün dışına çıkması, hem kadın hem de

[120] W. S. Kottiswari, *a.g.e.,* s.2.
[121] Tuna Erdem, "Postmodern Feminizm", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 1994, s.72.
[122] Sandra Harding, *a.g.e.,* s.195.
[123] Robert O. Keohane, "International Relations Theory:…", s.245.

erkek için önyargılı toplumsal cinsiyet kimliklerini içermemesi gibi sebeplerle faydalı bulunmaktadır.[124]

1.3.7. Analitik Feminizm

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, temel olarak uluslararası ilişkilerin eril bakış açısıyla şekillendirilmesini, kadınları ve kadın tecrübelerini görmezden gelmesini eleştirmektedir. Feminist uluslararası ilişkilerin eleştirilerinin merkezinde realizmin temel kavramsallaştırmalarının, özellikle güç siyasetinin uluslararası ilişkileri toplumsal cinsiyet konusunda yanlı bir duruma getirmesi bulunmaktadır. Buradan hareketle temelde iki nesilden oluşan feminist araştırmaların ilkinde uluslararası ilişkilerdeki teorilerin yeniden bir formülaysonu yani bir teori inşası; ikinci nesil feminist araştırmalarda ise toplumsal cinsiyetin dış politika, uluslararası ilişkiler, güvenlik gibi alanlarda teorik bir analiz kategorisi olarak kullanılması söz konusudur. Bu noktada feminizmin toplumsal cinsiyeti nasıl tanımladığı önem arz etmektedir. Zira toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklardan ziyade toplumun kadın ve erkek için biçtiği roller, yani eşitsiz erillik ve dişillik sınıflandırmaları olarak değerlendirilmektedir.

Feminizmi, daha önce de bahsedildiği üzere, üç farklı şekilde sınıflandıran Jacqui True'ya göre;

> *"Analitik feminizm, disiplinin temel kavramlarına sinmiş olan ve uluslararası ilişkilerin kesin ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasının önüne geçen cinsiyet yanlılığını açığa çıkararak, Uluslararası İlişkilerin kavramsal çerçevesini yapısöküme uğratmaktadır."*[125]

Buna göre, toplumsal cinsiyete karşı duyarlı olmayan geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında kadının yerinin sorgulanması, Batılı, beyaz erkeğin bakış açısıyla oluşturulan dünya politikalarının sorgulanması, erilliğe ve dişilliğe atfedilen özelliklerin yeniden bir değerlendirilmesi analitik feminizm dâhilinde

---

[124] Linda Alcoff, "Cultural Feminism Versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Cilt: 13, Sayı: 3, 1988, s.418.
[125] Jacqui True, *a.g.m.*, s.328.

gerçekleşmektedir. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına teorik bir altyapı hazırlamanın ötesinde bu teorik altyapıyı ampirik ve analitik ögelerle desteklemek, kadınların ve aslında hem kadınları hem de erkekleri içeren toplumsal cinsiyetin uluslararası ilişkiler disiplinine ve yaklaşımlarına tarafsız bir şekilde eklemlenmesini sağlayacaktır.

Analitik feminizm, uluslararası ilişkileri oluşturan yapıların incelenmesinde toplumsal cinsiyeti kuramsal bir analiz birimi olarak kullanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, ikili karşıtlıklar, toplumsal cinsiyet ve uluslararası ilişkilerin temel ve geleneksel unsurları bir inşa sürecinin ürünüdür. Güç, özerklik, egemenlik, anarşi, güvenlik, devlet gibi olgular geleneksel uluslararası ilişkilerin kavramsal çerçevesinin yapı taşlarının oluştururken analitik feminizm tüm bu unsurların toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir; çünkü feminizm tüm bunların erkek egemen olarak yapılandırıldığını iddia etmektedir.

1.3.8. Normatif Feminizm

Normatif feminizm, tarihsel olarak kadınların erkeklere göre tanımlandığı uluslararası ilişkilerde, kadının olması gereken konuma gelebilmesi için ana akım varsayımları dönüştürme çabasıdır. Başka bir deyişle, normatif feminizm, evrensel bir gerçekliğin savunulmasıyla ilgili olmayıp sorunların tanımlanması ve doğru ile yanlışın farklarının belirlenmesiyle ilgili bir yaklaşımdır.[126] Bu noktada var olan gerçekliklerden yola çıkarak bunların yeniden bir formülasyonuyla olması gerekene ulaşmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla kadın-erkek arasındaki eşitsizliği, bilgi ve teori çerçevesinde ele alıp kadının erkek karşısında tanımlanmasıyla ortaya çıkan aleyhte durumu tersine çevirme çabası normatif feminizmin konusunu oluşturmaktadır.[127]

Feminist akademisyenler, uluslararası ilişkiler alanındaki ikiliklerin, eril-dişil toplumsal cinsiyet ikilikleri tarafından güçlendirdiğini ifade etmekte ve bu toplumsal

[126] Janne Mende, "Normative and Contextual Feminism: Lessons from the Debate around Female Genital Mutilation/Cutting", *Gender Forum*, Sayı: 67, 2018, s. 63.
[127] Fazlı Doğan-Duygu Özlük, "Feminist Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası İlişkiler Eleştirisi: Cinsiyet, Devlet ve Güvenlik", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:32, Ekim 2016, s.63-66.

cinsiyet hiyerarşilerinin uluslararası ilişkiler teorisini nasıl yeniden ürettiğini sorgulamaktadırlar.[128] Bu noktada da normatif feminizm, bilgi siyasetini ön plana almakta ve bilgiye nereden ve nasıl ulaşıldığıyla ilgilenmektedir. Zira meselelere nereden bakıldığı o meselenin tanımlanmasını doğrudan etkilemektedir. Örneğin feminist uluslararası ilişkilerdeki toplumsal cinsiyet kavramı, farklı bakış açılarıyla değerlendirilebilmektedir. Normatif feminizm toplumsal cinsiyetle ilgili klasik dişil-eril ikiliğinden ziyade üçüncü dünya kadınlarını da içerecek şekilde aslında olması gereken gibi bir tanımlama yolunu seçmektedir; yani normatif feminizme göre nasıl uluslararası ilişkiler eleştirel bir şekilde ele alınıyorsa toplumsal cinsiyet de eleştirel bir şekilde ele alınmalıdır.[129] Bununla birlikte, Christine Sylvester, uluslararası ilişkilerdeki yorumları ve anlamları sorgulamaya yardımcı olması bakımından tüm feminist teorileştirme biçimlerinin normatif olduğunu iddia etmektedir.[130]

1.3.9. Postkolonyal Feminizm

1980'lerde ortaya çıkan ve 1990'lardan itibaren de disipline yerleşen postkolonyalizm, sömürge dönemi sonrasındaki durumu ele alıp Batının kendi değerlerini Batı dışındaki ülkelere benimsetmeye çalıştığını iddia etmektedir. Postkolonyalizm, küreselleşmeyi Batılı toplumların yararına işleyen, eşitsiz bir süreç olarak tanımlamakta, az gelişmiş devletlerin ise ABD gibi devletlerin güdümünde kaldığını savunmakta ve bu doğrultuda küreselleşmeyi, sömürgeciliğin yeniden şekillendirilmiş durumu olarak görmektedir.[131] Bu bağlamda, postkolonyal feminizm, en sade tanımıyla postkolonyal bakış açısıyla feminizmin yorumlanması ve postkolonyal kadınların durumlarının bu çerçevede incelenmesi amacıyla ortaya konulan bir yaklaşımdır.

Postkolonyal feminizmin ortaya çıkışında iki unsur önemlidir. Öncelikle kolonyalizmin kadınların üzerindeki etkilerinin erkeklere oranla daha olumsuz olması

---

[128] Jacqui True, *a.g.m.*, s.340.
[129] Jacqui True, *a.g.m.*, s.341.
[130] Christine Sylvester, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s.248.
[131] Hurigül Eken, "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2006, s.245.

sonucu, bu etkilere tepki olarak doğan postkolonyalizm diğer yandan, Batılı feministlerce sömürge altına alınan feminist teoriyi bu durumdan kurtarma amacını taşımaktadır.[132] Postkolonyal feministler, Batılı feministlerin kendi siyasi projelerinin evrensel olduğunu ve kadınların aynı evrensel baskı biçimleriyle karşı karşıya kaldıklarını varsaydıkları[133] için Batılı feminist yaklaşımları da kolonyalizmin kendisi kadar eleştirmektedirler. Bu da Üçüncü Dünya kadınlarının veya siyah kadınların çifte kolonileştirildiği anlamına gelmektedir.[134]

Postkolonyal feministler, Batılı feministlerin ortak deneyimi vurguladıkları kız kardeşlik oluşumunun küresel olması anlayışını da eleştirmektedirler; çünkü Batı menşeli feminizmin küresel bir kız kardeşlikten söz etmesi gerçekçi bulunmaz.[135] Batılı feminist yaklaşımlarca oluşturulan kız kardeşlik oluşumu da Batılı kadınların talepleri doğrultusunda ortaya konulduğu için ve Üçüncü Dünya kadınları arasında da bir homojenlik olmadığı için tüm kadınları kapsamaktan uzaktır. Dolayısıyla postkolonyal feminizm ortak deneyimden ziyade ortak mücadele üzerine durulması gerektiğini ifade etmektedir.[136]

Kuzey ve güney ilişkisini esas alan ve bu yöndeki ilişkileri sorgulayan postkolonyal kuram, Üçüncü Dünya ülkelerindeki sömürgecilik eylemlerinin uluslararası ilişkiler boyutunu vurgulamakta; ancak fazla yazınsal kalması ve geneli değil de özeli çalışma konusu yapması nedeniyle eleştirilmektedir.[137] Kuram, kolonyal dönemin tarihi bilgisine odaklanarak ekonomik, sosyal ve siyasal baskı ve değişime işaret ederek cinsiyet ve kadının söz konusu dönemde nasıl şekillendiğini de kendisine inceleme alanı olarak belirlemiştir.[138] Öte yandan, postkolonyal feminizm, Batı tipi

---

[132] M. Necip Arman-Didem Şerbetçi, "Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm ve Savaş Karşıtlığı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:14, Sayı:4, 2012, s.68-69.
[133] Cheryl McEwan, "Postcolonialism, Feminism and Development: Intersections and Dilemmas", *Progress in Development Studies*, Cilt:1, Sayı:2, 2001, s.96.
[134] Detaylı bilgi için bkz. Kirsten Holst Petersen-Anna Rutherford, *A Double Colonization: Colonial and Post-colonial Women's Writing*, Dangaroo Press, Oxford 1986.
[135] M. Necip Arman-Didem Şerbetçi, *a.g.m.*, s.70.
[136] Chandra Talpade Mohanty, *Sınır Tanımayan Feminizm: Teoriyi Sömürgeleştirilmekten Kurtarmak, Dayanışmayı Örmek*, Çeviren: Hatice Pınar Şenoğuz, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2008, s.72-73.
[137] Christine Sylvester, "Post-Colonialism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis-Steve Smith-Patricia Owens, 7. baskı, Oxford University Press, Oxford 2017, s.185.
[138] Helen M. Kinsella, *a.g.m.*, s.198.

liberal yaklaşımları eleştirdiği gibi, savaş, militarizm, milliyetçilik, vatandaşlık ve genel ahlak gibi konulara da eleştiriler getirmiştir. Postkolonyal feminist yaklaşım, *"Üçüncü Dünya kadınlarının taleplerinin ne olduğundan ziyade, Batılı feministlerin anlattığı gibi olmadığının altını çizerek yapı sökümcü teoriler arasında yerini almıştır."*[139]

1.4. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımının Temel Tartışma Alanları

Uluslararası ilişkiler disiplinindeki geleneksel yaklaşımların kavramsal çerçevesi, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının temel tartışma alanlarını oluşturmaktadır. Eleştirel teorilerle birlikte disipline giren feminizm ve onun uluslararası ilişkileri eleştirdiği noktalar özellikle realizmin üzerine inşa edildiği, devlet, güç, güvenlik, ulusal çıkar, militarizm, savaş ve barış ile politik ekonomidir.

Feminist uluslararası ilişkilerin disipline girmesi ve kabul görmesi bu alanlar üzerinde yapmış olduğu yerinde eleştirilerle olmuştur. Zira feminist uluslararası ilişkiler, realizmin hâkim olduğu uluslararası ilişkilerin erkek bakış açısıyla ve erkek egemen bir şekilde, kadınların tecrübelerine yeterince yer verilmeden ele alındığını söylemektedir. Bu minvalde, devletin eril özellikler taşıdığı, gücün geleneksel olarak askeri güç ile ilişkilendirildiği, güvenlikten eril devletin güvenliğinin kastedildiği, ulusal çıkarın yine güç temelli ele alındığı, militarizasyon sürecinde askeri kişi ve kurumların yüceltildiği, militarizmi ataerkil zihniyetin oluşturduğu gibi tespitler, feminist uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımları eleştirdiği temel noktalar olmuştur. Bununla birlikte, savaşın koruma miti içermesi nedeniyle kadını ikincilleştirmesi ve barışla kadının özdeşleştirilmesinin de kadına biçilen rolün kadın tarafından kabul görmesi anlamını içermesi nedeniyle bu hususlar da feministlerin eleştirdiği konular arasında yer almıştır. Çalışmanın bu kısmında feminist uluslararası ilişkilerin temel tartışma alanları eril ve dişil bakış açılarıyla eleştirel bir şekilde ele alınmaktadır.

---

[139] M. Necip Arman-Didem Şerbetçi, *a.g.m.*, s.66.

1.4.1. Devlet

Geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının ana aktörü olarak kabul edilen devletler, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre eril özellikler taşımaktadır. Özellikle Westphalia Barışı ile ortaya çıkan ulus-devletler, uluslararası ilişkilerin bir disiplin haline gelmesinde etkili olurken söz konusu süreçte eril özelliklerin ön plana çıkması disiplinde de erilliğin hâkim olması sonucunu doğurmuştur. Ulus-devletlerin bağımsızlıklarını, egemenliklerini, sınırlarını ve vatandaşlarını koruma yükümlülükleri erkeklerin de kadınlar üzerindeki koruma miti algısı, devletlerin eril özellik göstermesiyle ilişkilendirilebilmektedir. Mustafa Aydın'ın bu konudaki tespitine göre de bağımsız devletlerin kurulmasıyla kadınların erkekler karşısındaki konumu gerilemiştir.[140] Kadınlar bağımsız devletlerin kurulmasıyla ev içi alana hapsedilmiş ve feminist uluslararası ilişkilerin değindiği kamu/özel ayrımı ortaya çıkarak ev alanı dışında sözüne itibar edilmeyen kadının korunaksızlığı üzerine inşa edilen eril düzen hem özel ve kamusal hem de uluslararası alana hâkim kılınmıştır.[141]

Özel alan ve kamusal alan ayrımına karşı çıkan feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre kadınlar iki alanda da tahakküm altına alınmaktadır. Özel alanda erkeklerin diğer yandan kamusal alanda da eril yapılandırılmış devletin sözü geçmekte, kadın ikinci plana itilmektedir. Bu nokta üzerinde durulması gereken önemli bir analize göre, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletlerin bağımsızlık vurgusu ile erkeklerin bireysel bağımsızlık temelinde toplumsal ilişkiler geliştirmesi paralellik taşımaktadır.[142] Nitekim erkeklerin farklılıklardan yola çıkarak bağımsızlığını, kadınların da benzerliklerden kaynaklanan bağımlılığını ele alan psikanalitik feminizm devletteki eril anlayışın temelini oluşturmaktadır.[143]

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının devlete yönelik eleştirilerinin temelini oluşturan erillik, modern zamanlardan çok daha öncesine, antik çağlara kadar

---

[140] Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 1996, s.112.
[141] Mehmet Evren Eken, *a.g.e.*, s.454.
[142] Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *a.g.e.*, s.165.
[143] Gös. yer.

uzanmaktadır. Aristo'nun kadınları madde/nesne (matter); erkekleri efendi/sahip (master) olarak görmesi daha o zamanlarda erkeklerin politikayla kadınlardan daha fazla ilgili oldukları şeklinde yorumlanmış ve erkeklerin kadınlar üzerindeki baskısı bu şekilde doğallaştırılmıştır.[144] Kathleen Staudt'a göre, kadınların devletlerin oluşturulmasında çok az etkilerinin olması ya da hiç etkilerinin bulunmayışıyla birlikte, erkeklerin kadınlar üzerindeki çok yönlü kontrolü devlet içerisindeki mevcut yasaların ve politikaların da erkek yanlısı olması sonucunu doğurmuştur.[145] Feminizmin ortaya çıktığı yıllardan itibaren erkeklerle eşit haklara sahip olma mücadelesi vermesinin temelinde de bu sonuç belirleyici bir etken olmuştur.

Öte yandan, feminizmin devlete yaklaşımında liberal feministlerin diğerlerine göre görece daha ılımlı olduğu bilinmektedir. Nitekim devleti mümkün olduğunca sınırlandırmayı hedefine koyan liberallerin aksine liberal feministler devleti kadının erkek karşısındaki koruyucusu olarak görme eğiliminde olmuş ve eşit hak mücadelesi kadınların devlet içerisinde yer edinme mücadelesi şeklinde sirayet etmiştir. Özellikle birinci ve ikinci dalga feminist hareketlerin bir amacı olan erkeklerle eşit haklara sahip olma, liberal feminizmde yasalar önünde eşitliğin sağlanması ve kadınların haklarını kullanmalarının önündeki engellerin kaldırılması olarak değerlendirilmektedir. Bu görüşle birlikte Wendy Brown'un yapmış olduğu değerlendirmenin de dikkate alınması gerekmektedir. Zira Brown, devletlerin cinsiyet-tarafsız kurumlar olmadıklarını ve eril bir kurum olan devletten kadınlara, eşit haklar tanınması yoluyla, erkekler karşısında bir korunma istenmesinin özgürlükten ziyade feodal siyasete daha uygun bir hareket olduğunu ifade etmektedir.[146]

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre ekonomik ve politik kurumların hâkim kavramsallaştırmalarında kadınların gerçekliklerini, politik ve ekonomik hayata aktif katılımlarını görmezden gelen erkek egemen bir bakış açısı vardır; çünkü devlet ve pazar eril varsayımlar ve yapılarca toplumsal olarak

---

[144] V. Spike Peterson, "Introduction", *Gendered States*, Derleyen: V. Spike Peterson, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 1992, s.14.
[145] Kathleen Staudt, "Gender Politics in Bureaucracy: Theoretical Issues in Comparative Perspective", *Women, International Development and Politics: The Bureaucratic Mire*, Derleyen: Kathleen Staudt, Temple University Press, Philadelphia 1997, s.5.
[146] Wendy Brown, *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1995, s.170.

cinsiyetlendirilmektedir.[147] Bunun da ötesinde devlet ve pazar, kadının emeğine ve politik katılımına ihtiyaç duyduğunda onu öncelerken kadına olan ihtiyacın ortadan kalkmasının ardından kadını ikinci plana itmektedir. Bu hususta, Fransız devriminden iki dünya savaşına çeşitli örnekleri vermek mümkündür. Kadınların devrim zamanı kendilerinin de eşit birer vatandaş sayılacaklarından yola çıkarak bu uğurda devrim için mücadele etmeleri, savaş dönemlerinde cephelerde yer alan erkeklerin yerine ekonomik faaliyetlere katılmaları; devrimden sonraysa kadınların uğrunda mücadele ettikleri haklara ulaşamamaları ve yine savaşların sona ermesiyle kadınların evlerine dönmeleri talepleri söz konusu olmuştur.

Toplumsal cinsiyetlendirme sosyal inşanın bir süreci olarak değerlendirildiğinde söylemlerin de önemi ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda devlet baba-toprak ana kavramsallaştırmalarında devlet baba, erkek figürü ile kendisine itaati gerektiren, toprak anaysa kadının üretim ve yeniden üretim – ki erkekler tarafından kontrol altına alınmıştır – süreçlerini verimlilik anlayışı ile temsil eden bir yapıdadır. Durumun uluslararası ilişkiler boyutundaysa kadın, eril cinsiyetlendirilmiş devletin ihtiyaçları doğrultusunda eril politika ve kanunlarla konumlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra feministlere göre, geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları kadını öyle görmezden gelmektedir ki, uluslararası sistemi içinde *"hiç çocukların doğmadığı ve hiç kimsenin ölmediği"*[148] sadece devletlerden oluşan bir dünya olarak görme eğilimindedir.

1.4.2. Güç

Uluslararası ilişkiler disiplinine uzunca bir süre hâkim olan realizmin feminist uluslararası ilişkiler tarafından eleştirilen ana paradigmaları doğrultusunda ele alınan güç, gerek devletin bekasını sağlamak gerekse de güvenliğe yönelik tehditleri ortadan kaldırmak için kullanılmaktadır. Güç, klasik realizm için bir amaçken, yapısal realistler için çoğunlukla araç olarak kabul edilmekte ve genellikle askeri güç olarak nitelendirilmektedir.

---

[147] Gillian Youngs, *a.g.m.*, s.76.
[148] J. Bethke Elshtain, *Women and War*, University of Chicago Press, Chicago and London 1995, s.91.

Diğer yandan feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı gücün sadece askeri ve eril yanlarıyla değil, dişillikle ilgili kısımlarıyla da ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının gücün kullanımına ilişkin de birtakım eleştirileri bulunmaktadır. Zira realizmin temel kaynaklarından olan Machiavelli'nin Prens; Thomas Hobbes'un Leviathan isimli yapıtlarında gücün kullanımının prense ya da kendisine egemen bir güç bahşedilen Leviathan'a ait olduğu ortaya konulmaktadır.[149]

Geleneksel olarak güç, kaba kuvvete dayanan daha profesyonel anlamda da askeri yetki, yetenek ve yeterliliklerden oluşan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Erkekle özdeşleştirilen güç olgusunun kadınlar da hesaba katıldığında yeniden bir değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı ve kadın göz önünde bulundurulduğunda güç olgusunun kaba kuvvetten yumuşak güce doğru farklılaşan bir yapıda olduğu ifade edilebilir. Kadınların işbirliğine, ikna etmeye daha yatkın olmaları onları özellikle değişen uluslararası ilişkiler konjonktüründe gücün bu doğrultuda kullanımı noktasında ön plana çıkartmaktadır.

Erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümü çerçevesinde güç çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Erkekler öncelikle kaba kuvvete dayanan fiziksel güçten devlet inşasında kadına yer verilmeyişi sonucu kadınların ikincil plana atıldığı politik ve yasal güce sahiptirler. Bununla birlikte, erkekler ekonomide kadınlara eşit şartlarda istihdam sağlanmamasından kaynaklanan ekonomik güce; yine uluslararası politikada kadınlara yeteri kadar yer verilmeyişinin bir sonucu olarak uluslararası ilişkilerde karar alma ve bu kararı uygulama gücüne sahiptirler. Öncelikle feminizm daha sonra da feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı kadınların ikincil plana atılmasından ve sistem ve yapıların eril inşasından kaynaklanan bu eşitsiz güç ilişkilerini eleştirmektedir. Söz konusu güç ilişkilerinin toplumsal olarak inşa edilmiş yani cinsiyetlendirilmiş olması da feminist uluslararası ilişkilerin eleştirdiği bir başka noktayı oluşturmaktadır.

[149] J. Ann Tickner, "Searching for the Princess?...", s.44.

1.4.3. Güvenlik

Güvenlik, uluslararası ilişkilerdeki farklı yaklaşımlar, kuram, kurum ve hatta kişiler tarafından farklı farklı tanımlanan yani devletten devlete ve kişiden kişiye değişen bir kavramdır. En temel biçimiyle tehditlerden emin olma durumu[150] olarak tanımlanan güvenliğin üzerinde anlaşılan kesin bir tanımı yoktur. Geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları güvenliği devleti merkeze alacak şekilde, devlete yönelik herhangi bir tehdidin, özellikle de askeri tehdidin yokluğu şeklinde tanımlama eğilimindedirler. Bu bağlamda, geleneksel yaklaşımlara göre uluslararası ilişkilerin başat aktörü olan devletin bekasını sağlamak ve onu her türlü tehditten korumak için de askeri güvenlik ön plana çıkmaktadır.

Feministler, güvenliği tek bir boyutu yani devleti temel alarak değil, çok boyutlu bir şekilde tanımlamaktadırlar. Onlara göre güvenlik, *"fiziksel, yapısal ve ekolojik şiddetin tüm biçimlerindeki azalma"* durumudur.[151] Bununla birlikte, güvenliğin sadece askeri ve siyasi yönünün olmadığını, kimlikle ilgili toplumsal bir boyutunun da olduğunu ifade eden feministler, toplumsal cinsiyet rollerinin güvenlikle ilgili süreçlere, analizlere dâhil edilmesi gerektiğini söylemektedirler.[152] Feministler güvenlik çalışmalarında kadınların güvenliklerinin ihlal edilme durumuna ve kadınları metalaştırarak onlara şiddet uygulayan davranışların altında yatan erkek egemen düşünüş biçimlerine odaklanmaktadırlar.[153] Feministlerin güvenliğe yönelik temel değerlendirmeleri ise, *"bireysel yaşam, özellikle kadının yaşamıyla güvenlik arasında güçlü bağların bulunduğunun kabul edilmesi; ulusal güvenlik temelli hâkim devlet anlayışının reddi ve gerçekçi düşünce içinde şiddetin yapısal olduğunun kabulü"*[154] çerçevesinde ortaya konulmuştur.

---

[150] Paul D. William, "Security Studies: An Introduction", *Security Studies: An Introduction*, Derleyen: Paul D. Williams, Routledge: Taylor and Francis Group, London and New York 2008, s.1.
[151] Özlem Tür-Çiğdem Aydın Koyuncu, "Uluslararası İlişkilerde Toplumsal Cinsiyet", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.229.
[152] Detaylı bilgi için bkz. Gunhild Hoogensen-Svein Vigeland Rottem, "Gender, Identity and The Subject of Security", *Security Dialogue*, Cilt: 35, Sayı: 2, 2004, ss.155-171.
[153] Tery Terriff-Stuart Croft-Lucy James-Patrick Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, Oxford 1999, s.86.
[154] Özlem Tür-Çiğdem Aydın Koyuncu, *a.g.e.*, s.12.

Feminist yaklaşımların güvenliğe yönelik bu değerlendirmeleri, 1980'lerle birlikte uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler ve buna bağlı olarak da güvenliğin değişen ve genişleyen doğası, güvenlikle ilgili farklı kavramsallaştırmalar ve yine bu dönemde uluslararası ilişkilerin kendisine olduğu gibi güvenliğe yönelik eleştirilerle beraber ortaya çıkmaya başlamıştır. Uluslararası İlişkilerin öncelikli ve ana kavramlardan biri olarak kabul edilen güvenlik feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının da eleştirilerinin ana odağını oluşturmaktadır. Eleştirel teoriler gibi feminizm de uluslararası ilişkilerde güvenliğin devleti merkeze alan bir olgu olduğunu; oysa güvenliğin yukarından aşağıya değil aşağıdan yukarıya yani birey güvenliğinden itibaren sağlanabileceğini ifade etmektedir.[155] Devlet-merkezli güvenlik analizinden, hedefine insanı koyan bir analiz hem eleştirel hem de feminist yaklaşımları geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından ayırmaktadır. Burada önemli olansa 1980'lerin sonları itibarıyla disipline giren eleştirel yaklaşımlar ve yine aynı döneme rastlayan güvenliğin genişlemesi süreci ile feminizmin uluslararası ilişkilerdeki güvenliğe yönelik tutumunun birbiriyle örtüşmesi ve güvenliğin genişleyen doğasında insan güvenliğine öncelikli yer verilmesidir.

Feminist yaklaşımların güvenlik konularına yönelmelerinin temelinde geleneksel yaklaşımların güvenliği toplumsal cinsiyet açısından tarafsız olarak görmeleri yatmaktadır. Oysa feminist yaklaşımlar, uluslararası ilişkiler disiplininde ve bunun ana konularından biri olan güvenlikte gizli bir erkek bakış açısı olduğunu iddia etmektedirler. Feministler öncelikle kadınların uluslararası güvenliğe eşitsiz katılımını yani kadınların güvenlik politikalarının uygulanması ile karar alma süreçlerinden toplumsal cinsiyet temelli dışlanmasını sorgulamakta ve bunu açığa çıkarmaya çalışmaktadırlar.[156] Bunun yanında güvenliğe geleneksel yaklaşımlara, kadınları dış politikadan dışlayan ataerkil bir söylemin hâkim olduğu dikkat çekmektedir. Bu nokta ise, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının sosyal inşacılıkla aynı tabanda yer alması ve cinsiyetlendirilmiş yapıların kültürel olarak inşa edildiğini söylemesi önemlidir. Zira dilin ve söylemin inşa sürecindeki aktif rolü, uluslararası güvenlikte

[155] J. Ann Tickner, *Gendering World Politics*, s.48.
[156] Sandra Whitworth, "Feminism", *Security Studies: An Introduction*, Derleyen: Paul D. Williams, Routledge: Taylor and Francis Group, London and New York 2008, s.104-105.

ataerkil söylemin hâkim oluşuyla birlikte değerlendirildiğinde kadınların uluslararası güvenlikle ilgili süreçlerden nasıl dışlandığını göstermektedir; ayrıca söylemler yoluyla erkeğin hâkim kadının tabi oluşunu da doğallaştırmaktadır. Buna benzer şekilde, Carol Cohn yapmış olduğu bir çalışmasında, güvenlikle ilgili konularda konuşmanın tek meşru yolunun erkek egemen bir dil kullanmakta görüldüğünü ifade etmiştir.[157] Buradaki inşa süreci çift yönlü işlemektedir. Bir yanda söylemlerin benimsenmesinin bir gereği olarak dilde erkek hâkimiyeti (eril bir dil/söylem) diğer yanda bu eril dilin sosyal olarak inşa ettiği güvenliğin erkek egemen görünümünün kadın tecrübelerini ve kadın varlığını dışlamasıyla kadınların uluslararası güvenlik süreçlerinden uzak kalması söz konusudur. Kadınların uluslararası güvenlikteki temsil etme oranlarının düşük olmasının yanı sıra ordular ve askeri süreçlerle ilgili yapmış oldukları hayati hizmetler de güvenlik konularına göre ikincil olarak değerlendirilmektedir.[158] Zira kadınların savaşlar, krizler ve devrim zamanlarında sağlamış olduğu hizmetler de erkekler ön plana çıktığı (erkeklerin savaşlardan geri dönmeleri vs.) andan itibaren önemini ve anlamını yitirmeye mahkûm olmuştur. Söz konusu durum kadın hareketlerinin ilk ortaya çıkmaya başladığı Fransız Devriminden Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına kadar genişleyen yelpazede aynı şekilde seyretmiştir. Kadınların yapmış olduğu hizmetler ve savaş süreçlerine katkıları istikrar sağlandığında geri plana itilmiştir.

Güvenlikle kadın ilişkisinin önemli bir boyutunu oluşturan "koruma miti"[159] feminist yaklaşımlar açısından problemli bir husustur. Erkeklerin koruyucu, kadınların korunan olarak sınıflandırılması yani koruma mitinin özellikle savunmasız kişiler olarak değerlendirilen kadınlar ve çocuklara yoğunlaşması söz konusudur. Bu noktada öncelikle David A. Baldwin'in ifade ettiği gibi "kimin için güvenlik?"[160] sorusunu sormak gerekmektedir. Bu soruya verilen cevaplar birey (bazı, çoğu veya tüm bireyler); devlet (bazı, çoğu veya tüm devletler) ve uluslararası sistem (bazı, çoğu veya

[157] Carol Cohn, "Wars, Wimps and Women: Talking Gender and Thinking War", *Gendering War Talk*, Derleyenler: Miriam Cooke-Angela Woollaccott, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1993, s.238.
[158] Sandra Whitworth, *a.g.m.*, s.108.
[159] J. Ann Tickner, *Gendering World Politics*, s.49.
[160] David A. Baldwin, "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Cilt: 23, 1997, s.13.

tüm uluslararası sistemler) şeklindedir.[161] Öyleyse "kimin için güvenlik" sorusu "koruma miti"yle birlikte değerlendirildiğinde güvenliği sağlanacak olanlardan savunmasız bireyler olarak addedilen kadın ve çocukların kastedildiği anlaşılmaktadır. Oysa araştırmalar ortaya koymuştur ki güvenliği sağlama maskesi altında yapılan savaşlardan en fazla zarar görenler yine kadınlar ve çocuklar olmuştur. Öte yandan geleneksel rollerin yine erkek-kurtarıcı, kadın-kurtarılan şeklinde sembolize edilmesine rağmen örneğin 11 Eylül saldırılarından sonra kurulan kurtarma ekiplerinin çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu ifade edilmektedir.[162] Dolayısıyla söylemlerin şekillendirdiği bir uluslararası ortamda kadınlara atfedilen roller her zaman gerçekte var olanı yansıtmamaktadır yani kadınlar kendilerini tanımlayan cinsiyet kalıplarından farklı davranabilmekte, buna bağlı olarak da farklı görevlerde yer alabilmektedirler.

1.4.4. Ulusal Çıkar

Uluslararası ilişkiler disiplininde ulusal çıkar geleneksel olarak güç merkezli tanımlanmaktadır. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının eleştirilerinin hedefi konumunda bulunan realizme göre merkezi aktör olan devlet, güvenliğini sağlamak ve ulusal çıkarlarını korumak için güçlü olmak zorundadır. Buradaki güçten kasıt kaba kuvvet olarak da tanımlanabilecek olan askeri güçtür. Özellikle askeri kapasitelerin arttırılmasının ve askeri yatırımların ulus-devletlerin bekalarını sağlayabilmeleri adına hayati öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, devletlerin ulusal çıkarlarını korumak için yürüttüğü politikalar yüksek politika alanına dâhil edilmekte ve bu yüksek politika alanı da erillikle ya da erkeklerle ilişkilendirilmektedir. Uluslararası arenada yüksek politika olarak nitelenen politika alanlarındaki kadınların sayıca azlığı ve onların kendilerini bu eril dünyada tanımlama şekilleri[163] de bu politika alanlarının nasıl eril yapılandırıldığını göstermektedir. Yüksek politika alanlarının erkekle alçak politika alanlarının kadınla; gücün erkekle güçsüzlüğün kadınla; sertliğin erkekle yumuşaklığın kadınla; mantığın erkekle duygusallığın kadınla ilişkilendirildiği bir

[161] Gös. yer.
[162] Heike Brabandt, "Genderforschung in den Internationalen Beziehungen", *Handbuch Internationale Beziehungen,* Derleyenler: Frank Sauer-Carlo Masala, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2017, s.295.
[163] Kickpatrik'in kendini fare gibi görmesi vs.

uluslararası ortamda yüksek politika alanına dâhil edilen ve güç çerçevesinde tanımlanan ulusal çıkar da feminizmin temel tartışma alanlarından biri haline gelmiştir. Tickner, Morgenthau'nun politik realizminin prensiplerini feminist bakış açısıyla ele aldığı makalesinde, ulusal çıkarın sadece güç temelli açıklanamayacağını, ulusal çıkar denen şeyin çok boyutlu ve ilişkisel olduğunu ifade etmiştir.[164]

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının eril yapılandırılmaları nedeniyle eleştirdiği devlet, güç, güvenlik gibi parametreler göz önünde bulundurulduğunda, ulusal çıkarın da bunların bir uzantısı olduğu görünmektedir. Bununla birlikte, feminist teorisyenler nasıl toplumsal cinsiyet rollerinin sosyal olarak inşa edildiğini ifade ediyorlarsa söz konusu kavramların da inşa sürecinden çıkan birer toplumsal yapı olduklarını söylemektedirler.[165] Bu noktadan hareketle, ulusal çıkar da tıpkı devlet, güvenlik ve güç gibi eril egemen inşa sürecinin bir ürünü olarak kabul edilmektedir.

1.4.5. Militarizm

Latince militaris sözcüğünden gelen militarizm asker ve savaşla ilgili anlamını taşımaktadır. Michael Mann militarizmi savaş ve savaş hazırlığının normal ve arzu edilir bir sosyal aktivite olarak kabul edildiği bir dizi kurum ve tutum olarak tanımlamaktadır.[166] Dolayısıyla militarizm tek bir eylem ya da durumu değil bir süreci ifade etmekte, öte yandan sadece savaşı değil savaş hazırlıklarını da kapsamaktadır. Savaş militarizmin önemli bir şartıdır; ancak kurumlar, değerler, uygulamalar ve kültürleri de içeren militarizm savaştan çok daha geniş kapsamlıdır.[167] Bu noktada militarizmle ilgili önemli bir tespit Alfred Vagts'den gelmekte ve Vagts, militarizmin savaş zamanlarından çok barış zamanlarında geliştiğini ifade etmektedir.[168] Bu bağlamda militarizm aslında pek çok yazarın, bir süreci kapsaması nedeniyle

---

[164] J. Ann Tickner, "Hans Morgenthau's Principles of Political Realism: A Feminist Reformulation", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt: 17, 1988, s.438.
[165] Birgit Locher-Elisabeth Prügl, "Feminism and Constructivism: World Apart or Sharing the Middle Ground?", *International Studies Quarterly*, Sayı: 45, 2001, s.116.
[166] Michael Mann, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Blackwell Publishers, Oxford 1988, s.124.
[167] Laura Sjoberg-Sandra Via, "Introduction", *Gender, War and Militarism: Feminist Perspectives*, Derleyenler: Laura Sjoberg-Sandra Via, Praeger Security International, ABC-CLIO, Santa Barbara 2010, s.7.
[168] Alfred Vagts, *A History of Militarism: Civilian and Military*, Meridian Books, New York 1959, s.15.

militarizasyon olarak tanımladığı durumdur. Örneğin Anuradha M. Chenoy'a göre de militarizm bir dünya görüşüyken, militarizasyon sosyal bir süreçtir ve çatışma ve savaşların altında yatan da militarizasyondur.[169] Zira militarizasyon Enloe'nin de dediği gibi bir şeylerin daha fazla ordu denetimine girmesi ve askeri fikirlerin her düzeyde yaygınlaşıp kabul görmesi anlamına da gelmektedir.[170]

Bir ideoloji olarak militarizm ya da sosyal bir süreç olarak militarizasyon ordu ile ilgili pratikler ve normları yüceltmekte ve militarizmin zihniyetini de ataerkillik oluşturmaktadır.[171] Öte yandan militarizm sadece askeri pratiklerin arttırılması, orduların büyütülmesi ya da militan radikalliğin artması ile ilgili olmayıp ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin yüceltilmesi, kadınların korunan, erkeklerin şiddet kullanarak koruyan olarak nitelenmesiyle de ilgili görülmektedir.[172] Dolayısıyla feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre toplumsal cinsiyet eşitsizliği militarizasyon sürecinde de kendisini göstermektedir. Militarizasyon kadınların ikinci planda kalmalarını normalleştirmekte hatta bunu askeri fikirlerin toplumsal hayatta da benimsenmesi yoluyla yapmaktadır. Askeri fikirlerin toplumsal hayatta benimsenmesi ve yaygınlaşması savaşla barış, askeri olanla sivil olan arasındaki farklılıkların belirsizleşmesine neden olmakta bunun sonucunda da savaş olup olmaması arasındaki yapay sınırlar, çatışma bölgelerindeki insani durumları ve siyasi gerçeklikleri yansıtmamaktadır.[173] Savaş ve çatışma durumlarından en çok etkilenenlerin kadınlar ve çocuklar olduğu düşünüldüğünde militarizasyon sürecinin neden olduğu söz konusu belirsizlik halinin ve yarattığı ikiliğin sosyal olarak inşa edilen kadın ve erkek rolleri açısından yani toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesi dikkate değer görülmektedir. Militarizme karşı olan feministlere

---

[169] Anuradha M. Chenoy, "Militarization, Conflict and Women in South Asia", *The Women and War Reader*, Derleyenler: Lois Ann Lorentzen-Jennifer Turpin, New York University Press, New York and London 1998, s.101.

[170] Cynthia Enloe, *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*, Çeviren: S. Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.30. Ayrıca bkz. Peer Schouten-H. Dunham, "Theory Talk #48: Cynthia Enloe on Militarization, Feminism, and the International Politics of Banana Boats", *Theory Talks*, 2012, http://www.theorytalks.org/2012/05/theory-talk-48.html, (11.04.2017).

[171] Anuradha M. Chenoy, *a.g.m.*, s.101.

[172] Catherine Lutz, "Making War at Home in the United States: Militarization and the Current Crisis", *American Anthropologist*, Cilt: 3, Sayı: 104, 2002, s.723.

[173] Betty Reardon, *Sexism and the War System*, Teacher's College Press, New York 1985, s.14.

göre, yine militarizmin sebep olduğu savaşlar erkekle kadın arasındaki cinsiyet ayrımını yani toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırmaktadır; çünkü erkekler savaş yoluyla otoritesini sağlamlaştırırken kadınlar mağdur sıfatıyla korunmaya muhtaç ve pasif bir duruma düşmektedir.[174] Geleneksel olarak kadın ve erkeğe biçilen roller militarizm ve militarizasyon süreci ile pekiştirilmektedir. Ataerkinin hüküm sürdüğü askeri kurumlar erkeklerin kendilerini kanıtlama daha doğrusu erilliklerini kanıtlama aracına dönüşürken feminist uluslararası ilişkilerin daha önce değinilen ikiliklerinden vatansever olma ve olmama durumlarının sırasıyla erkek ve kadına atfedilmesi de söz konusu durumu göstermektedir.

Devletlerin ana aktör olduğu militarizasyon sürecinde, erkeklerin, askerlerin, askeri fikirlerin, savaşların ve savaş hazırlıklarının ön planda olduğu göz önünde bulundurulduğunda militarizasyon sürecinin de toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim devletlerden askeri kurumlara ve savaşa kadar neredeyse tüm bileşenleri toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş olan militarizasyon sürecinin de toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş olması sonucu kaçınılmazdır.

1.4.6. Savaş ve Barış

Uluslararası ilişkilerin konularından birini oluşturan savaş, tanımlanması hayli güç bir olgudur. Savaş tanımlamaları neyin savaş olup olmadığı üzerine yoğunlaşmakta ve birbirinden farklı kavramsallaştırmalar ortaya çıkmaktadır. Feminist uluslararası ilişkilerse savaşın ne olduğunun ötesinde savaşta kadınların nerede olduğu sorusu ile ilgilenmekte ve savaşı esasında toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş alanlardan biri olarak nitelemektedir. Feministlere göre savaş erillikle özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda erkekler cesur, kahraman, güçlü gibi sıfatlarla tanımlanırken, kadınlar savaşlar söz konusu olduğunda daha çok sorunsal olarak algılanmış, kurban olarak değerlendirilmiş ve kadınların korunması gerektiği üzerinden savaşlar meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

---

[174] M. Necip Arman-Didem Şerbetçi, *a.g.m.*, s.67.

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımları savaşların koruma miti içermesi nedeniyle toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş olduğunu savunmaktadır. Geleneksel olarak savaşları meşrulaştırmanın bir yolu olarak görülen kadın ve çocukların korunması ilkesi çok eski çağlardan günümüze dek kullanılmıştır. Truva Savaşlarından Amerika'nın Afganistan ve Irak savaşlarına kadar genişleyen yelpazede kadınlar bu söz konusu savaşları meşrulaştırmak için kullanılmış, devlet başkanları söz konusu ülkelerdeki kadınların korunması gerektiği yönünde demeçler vermiştir.[175] Bununla birlikte, kadınlar dışında feminize olan tüm kurbanlar da savaşların meşruiyeti için kullanılmıştır. Kadınların korunmaya muhtaç olarak değerlendirilmeleri üzerinden, savaş meşruiyeti için, diğer pek çok şey de 'kadınlar gibi korunmaya muhtaç' algısı yaratılarak feminize edilmektedir.[176] Öte yandan, savaşlardaki cinsiyetçi durumun diğer bir şekli de tarafların birbirlerini dişilleştirerek yani bir tarafın, diğer tarafın eril vasıflarını körelterek kendi erilliğini kanıtlamaya çalışması olarak ortaya çıkmaktadır.[177] Dolayısıyla dişil vasıflar hem savaşa meşruiyet kazandırmak hem de dişilleştirme yoluyla düşmanı saf dışı bırakmak için kullanılmaktadır.

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının önemle üzerinde durduğu hususlardan biri de savaşın yürütücüsü olarak görülen askeri kurumlara yapılan yatırımların eril politikaları arttıracağı ve bunların birer devlet politikası olarak kabul edileceğidir.[178] Buna göre, toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş eril devlet, onun eril kurumları ve eril politikaları kadınların savaşlar da dâhil olmak üzere aslında diğer tüm alanlarda da ikincilleştirilmiş olduğunu göstermektedir. Geleneksel uluslararası ilişkiler teorisyenleri askeri kapasite ve yetkinlikleri devlete yönelik tehditler karşısında bir güvence olarak görürken feministler aynı şeylerin bireysel güvenliğe özellikle de kadın ve savunmasız kişilerin güvenliğine karşıtlık içeren unsurlar olarak değerlendirmektedir.[179] Zira güvenlik dediğimiz şey de kendi içerisinde ikilemlere

[175] Laura Sjoberg-Sandra Via, *a.g.m.*, s.5
[176] Gös. yer.
[177] Laura Sjoberg, *Toplumsal Cinsiyet, Savaş ve Çatışma*, Çeviren: Onur Aydın, Altın Bilek Yayınları, İstanbul 2015, s.36.
[178] Adam Jones, *Gender Inclusive: Essays on Violence, Men and Feminist International Relations*, Routledge, New York 2009, s.137.
[179] J. Ann Tickner, *Gendering World Politics*, s.4.

sahip olduğundan bir tarafın uğruna savaştığı masumlar, savaşın seyrine göre diğer tarafın ganimetleri durumuna gelebilmektedir.

Feministlerin sıklıkla karşı çıktıkları hususlardan biri savaşlarla dolu dünya tarihinin eril bakış açısıyla ve erkeklerin tecrübelerine dayanarak ortaya konulmasıdır. Feminist teorisyenlerin kadınlar nerede sorusunu sıklıkla dile getirmelerinin bir nedeni de budur. Zira dünya nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan kadınların dünya üzerinde tecrübe edilen şeylerin dışında tutulması ya da genellikle ötekileştirilerek ve pasifleştirilerek görmezden gelinmesi abesle iştigal bir durum ortaya çıkarmaktadır. Buna göre de kadınlar ve erkeklerin toplum içerisindeki yerleri kısıtlı ve cinsiyetçi etiketlerle belirlenmektedir. Jean Bethke Elshtain bu noktada kadınların barışla erkeklerinse savaşla özdeşleştirilmesinin geleneksel olarak var olduğunu ve bunun aslında kültürel olarak da inşa edildiğini söyleyerek erkekler için adil savaşçılar kadınlar içinse güzel ruhlar tanımlamasının yapıldığını belirtmektedir.[180] Zira neredeyse tüm toplumlarda erkekler savaşçı ve kahraman olarak tanımlanırken kadınlar da masum ve korunması gerekenler olarak tanımlanmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da erkeklerin eril kadınlarınsa dişil özellikler taşıması beklenmektedir ve eril özellikleri taşımayan erkekler gibi dişil özellikleri taşımayan kadınlar da toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş yapılarda ve savaşlarda görünmez kılınmaktadır.[181] Kadınların savaşlarda görünmez kılınmaları doğru gözükmemektedir; çünkü kadınlar savaş öncesinde, savaş esnasında ve savaş sonrasında çok çeşitli görevler ve rollerde bulunmaktadırlar. Savaş öncesi hazırlıkları, savaş esnasındaki destek hizmetleri ve savaşa giden erkeklerin yerlerine çalışma, bunun yanı sıra savaş sonrası barış ve yeniden inşa sürecinde kadınlar hep var olmuştur.

Erkeklerin savaşla kadınların barışla ilişkilendirilmesi sosyal olarak inşa edilen toplumsal cinsiyetle alakalıdır ve kadınların daha barışçıl olacağı varsayımının kanıtlanması, kadınların uluslararası ilişkilerle ilgili süreçlerde erkeklere oranla daha az sayıda yer alıyor olmalarından dolayı kolay değildir. Feminist teorisyenlerin

[180] Jean Bethke Elshtain, *Women and War*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1987, s.4.
[181] Laura Sjoberg, *a.g.e.*, s.36.

bazıları barış ile kadının özdeşleştirilmesinin, hem kadınları hem de barışı güçsüzleştireceği için, sakıncalı olacağını ifade etmektedir.[182] Nitekim kadınları güçsüz kılan toplumsal cinsiyet yapıları barış gibi tahsis edilmesi zor bir durumla birlikte düşünüldüğünde ve kadınla özdeşleştirildiğinde kadınların bu konudaki yetkinlikleri de sorgulanır hale gelmektedir. Feministler böyle bir durumun ortaya çıkmaması için de barış ve güvenliği, kadınla özdeşleştirerek değil daha geniş anlamda toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin yol açtığı eşitsizliklerle, sosyal ve ekonomik adaletsizliği temel alarak tanımlama eğilimindedirler.[183] Laura Sjoberg'in bu hususta tespitleri de dikkate değerdir:

> *"Çoğu zaman barışı savunan kadınlar, savaş ve çatışmadaki taraflarca ciddiye alınmazlar, çünkü (erkek) savaşçıların aksine onlar bu çatışmalardaki hissedarlar olarak görülmezler. Bazen kadınlar barış görüşmelerine dâhil edildiğinde, fikirlerine hak ettikleri önem verilmez, çünkü ya çatışma konusunda deneyimsiz ya da idealist olarak, bazense her ikisi olarak, görülürler."*[184]

Kadınların barış söz konusu olduğunda toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş rolleri de iki yönlüdür. Kadınların barışa eğilimli olduğunu varsayan cinsiyetlendirilmiş görüşe göre kadınlar kendilerine atfedilen dişil rollere uygun hareket etmekte ve bu durumda da yukarıda sözü geçen sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Öte yandan, yine barışa eğilimli olduğu varsayılan kadınlar kendilerine atfedilen cinsiyetlendirilmiş rolleri kabul etmemekte ve dişilliğe ait geleneksel beklentilerle mücadele etme yolunu seçmektedirler.[185] Bununla birlikte Blanchard'ın ifade ettiği önemli bir hususa göre de kadınların barışla özdeşleştirilmelerinin yanı sıra savaşı destekleme ve savaşa katılma durumlarının da üzerinde durulması gerekmektedir.[186] Kadınlar, kadın hakları mücadelesi kapsamında barışla ilgili pek çok örgüt

---

[182] J. Ann Tickner, *Gendering World Politics*, s.6.
[183] Gös. yer.
[184] Laura Sjoberg, *a.g.e.*, s.74.
[185] Laura Sjoberg, *a.g.e.*, s.75.
[186] Eric M. Blanchard, "Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Cilt: 28, Sayı: 4, 2003, s.1290.

kurmuşlardır; ancak savaş söz konusu olduğunda kadınların, erkeklerin yanında yer alarak onlarla paralel hareket ettikleri gözlemlenmiştir.[187]

Kadınların barışla ilişkilendirilmesi kültürden kültüre farklılıklar gösterebilmektedir. Kimi kültürlerde kadınlar, savaşa karşı dururken kimisinde de erkekleri savaşa katılmaları yönünde desteklemektedirler. Öte yandan, kadınlardan savaş zamanları beklenen özveri savaş sona erdiğinde kadınların alanlardan çekilmesi şeklinde sirayet ettiği için barışın inşası söz konusu olduğunda siyasi otoriteden uzak kalan kadınların barış inşasına katkısı da sınırlı olmaktadır. Bu da aslında yüksek politika alanı olarak değerlendirilen savaş ve sonrasında barış inşası gibi hususlarda kadınların karar alma mercilerinde yer almamaları ya da çok az sayıda yer almalarından kaynaklanmaktadır.

Kadınların barışla ilişkilendirilmesine yönelik Mary Burguieres'in ortaya koymuş olduğu yaklaşımlara göre kadınlar doğası gereği daha barışçıldır ve erkek egemen ve yıkıcı bir dünya sistemindense anaç ve kadınsı değerlerin hâkim olduğu bir dünya sistemi barışa daha çok hizmet edecektir.[188] Öte yandan, Burguieres cinsiyet ayrımına karşı çıkmakta ve ona göre, kadınlarla erkeklerin her anlamda savaş ve barış süreçlerine, askeri kurumlar ve karar alma mercilerine eşit katılımının sağlanması gerekmektedir; bununla birlikte, barışa katkıda bulunacak bir diğer husus da klişeleşmiş kadın ve erkek cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılmasıdır.[189] Zira bu toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş roller kadınla erkek arasındaki farklılıklara vurgu yaparak erkekleri militarizme ve savaşa kadınları da barışa eğilimli olarak görürken, iki cinsi birbirine karşı ötekileştirmektedir.

Son olarak belirtilmesi gereken de, savaşların feministlerce tümüyle ret edilmiyor olmasıdır. Savaş karşıtlığının nedenlerinden biri, savaşın fuhuşa göre çok daha şok edici olan tecavüz olayına zemin hazırlamasıdır; ancak feministler, baskı

[187] Joshua S. Goldstein-Jon C. Pevehouse, *a.g.e.,* s.168.
[188] Mary K. Burguieres, "Feminist Approaches to Peace: Another Step for Peace Studies", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt:19, Sayı:1, 1990, s.3-8.
[189] Gös. yer.

altındaki insanların kimi durumlarda silahlı mücadele olmaksızın kurtarılamayacağını da ileri sürmektedirler.[190]

1.4.7. Politik Ekonomi ve Dış Ticaret

Geleneksel yaklaşımların ekonomiye yönelik tutumları ve geleneksel iktisat teorisi ataerkil düzence şekillendirilmiştir. Feminizm söz konusu ataerkil düzene karşı kadın emeğinin, üretime katkısının ön plana çıkarılması ve kadının ekonomide olması gereken konuma gelmesi için çabalamaktadır.

Politik ekonomi, en genel tanımıyla siyaset ve ekonomi "*disiplinlerinin kesiştiği noktada yer alır ve her iki alana dahil edilebilecek olguları*" inceleyerek, siyasal "*gücün ekonomik sonuçları nasıl şekillendirdiğini ve ekonomik gücün de siyasi eylemleri nasıl etkilediğini açıklamaya*" çalışan bir yaklaşımdır.[191] Şennur Sezgin politik ekonominin tanımını "*karar alıcıların siyasal doğasının politika tercihlerini ve bunun sonucunda ekonomik çıktıları nasıl etkilediğini*" ele alan bir disiplin şeklinde yapmıştır.[192] Uluslararası politik ekonomi ise yeni bir araştırma yöntemi olarak farklı kavram, yaklaşım ve varsayımları bünyesinde tutan bir sorular kümesi olarak açıklanmıştır.[193] Uluslararası politik ekonomiyi, politik ekonomiden ayıran temel durum, onun uluslararası ilişkileri ve küresel çapta olan olayları da dikkate almasıdır. Feminist yaklaşımların politik ekonomiyi ele alan çalışmaları mevcuttur; ancak uluslararası politik ekonomi de feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı gibi yeni bir yaklaşım olduğu için bu alandaki çalışmalar görece daha az sayıdadır.

Feminizmin ekonomiye ve bu nedenle dış ticarete de olan yaklaşımı, ekonomi alanındaki kadının rolü ve sorunlarını çözümleme gereği duymayan inceleme tekniklerine verilen bir tepki olarak açıklanmıştır.[194] Feminist ekonominin ortaya

---

[190] M. Necip Arman-Didem Şerbetçi, *a.g.m.,* s.73.
[191] Davut Ateş-Gülizar Samur Gökmen, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013, s.48.
[192] Şennur Sezgin, "Politika ve Ekonomi İlişkisinde Teorik Yaklaşımlar", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2005, s.139.
[193] Ali Şen, "Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) Nedir?", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 1998, s.393.
[194] Özlem Albayrak-Emel Memiş, "Feminist İktisat," *Fe Dergi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, s.1.

çıkışı konusunda bir diğer ifade ise "*ekonomi bilimindeki erkek egemen görüş ve cinsiyet körü bakış açısına bir tepki*"[195] şeklinde olmuştur. 1960'lı yıllara dek neo-klasik ekonomi ile kadınlar ve geleneksel eylemleri, yaşadıkları evle sınırlı kalmış; ancak 1970'lerde işgücü piyasasının ve ev halkı çalışmalarının egemen kalıplarına tepki olarak feminist ekonominin çağdaş görünümü ortaya çıkmaya başlamıştır.[196] Zira 1970'lerde uluslararası politik ekonomi de ön plana çıkmaya ve merkezi bir tartışma alanı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Robert Gilpin, liberalizm, milliyetçilik ve Marksizmi uluslararası politik ekonomiyi oluşturan ideolojiler olarak tanımlamıştır.[197] Analiz birimleri sırasıyla insan, devlet ve sınıf olan bu ideolojiler, eril yönelimli olmaları ve kadınlardan çok erkekleri ön plana almaları nedeniyle feminist yaklaşımlarca eleştirilmektedir.[198] Liberalizmin önemsediği ve analiz birimi olarak ele aldığı, özgürlük ve eşitlik mücadelesi verdiği insan aslında erkektir; yani tüm bireyler arasında bir özgürlük ve eşitlik söz konusu değildir. Milliyetçiliğin analiz birimi olan devlet, zaten tamamen eril bakış açısıyla tanımlanmaktadır. Son olarak Marksizmin analiz birimi olan sınıfsa yine işçi sınıfını ön plana almakta ve kadını farklı ihtiyaç ve özellikleri olan bir gruptan ziyade işçi sınıfına dâhil etmektedir. Kadının kurtuluşunu kapitalist sistemin değişmesine ve dolayısıyla da işçi sınıfının kurtuluşuna bağlamaktadır. Sonuç olarak uluslararası politik ekonomiyi oluşturan bu yaklaşımlar, toplumsal cinsiyete karşı duyarlı olmamakla eleştirilmektedirler.

Feminist kuramın dış ticarete ve ekonomiye yaklaşımında sol eğilimli olduğu görülmektedir. Bunun nedeni de feminist hareketlerin ortaya çıkışındaki nedenler ve takip eden süreçten kaynaklanmaktadır. Zira Muhittin Ataman'a göre*, "19. yüzyılda, Avrupa'da değişimin ideolojisi olan sosyalizm ve komünizm ile feminizm arasında kuramsal ittifaklar oluşturulmuştur. Bu dönemden itibaren sosyalist devrim*

---

[195] Gamze Yıldız Şeren Kurular, "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Politikalarının Feminist Kökenleri," *Fe Dergi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2018, s.99.
[196] Julie A. Nelson, "Feminist Economics", *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Derleyenler: Durlauf S.N.- Blume L.E., Palgrave Macmillan, London 2008, s.283.
[197] Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, New Jersey 1987, s.25.
[198] J. Ann Tickner, *Gender In International Relations:…,* s.90.

hareketleri ile kadınların kurtuluşu arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur."[199] Sömürgeleşme etkinliklerinin artıp emperyalizme dönüşmesiyle feminizm de uluslararası alanda varlığını sürdürebilmek için eyleme geçmiştir.

[199] Muhittin Ataman, "Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti", *Alternatif Politika*, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 2009, s.3.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DIŞ, GÜVENLİK VE TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKALARI

AB'nin bütünleşme süreci her ne kadar ekonomik bir temelde başlamış olsa da bu ekonomik bütünleşmenin arkasında Avrupalı devletlerin güvenlik kaygıları yatmaktaydı. Savaş materyali olan kömür ve çeliğin ortak bir yönetim altına alınmasıyla başlayan ekonomik bütünleşmeyi ilerleyen süreçte siyasal bütünleşme adımları takip etmiş ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) da böyle bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, kadın-erkek eşitliği politikaları da yine söz konusu bütünleşme eğilimine bağlı olarak öncelikle ekonomik alanda daha sonra da siyasal alanda söz konusu olmuştur.

AB'nin dış, güvenlik ve toplumsal cinsiyete dair politikaları birbirinden bağımsız bir gelişim seyri takip etmiştir; ancak gelinen uluslararası konjonktür bu iki politika alanını birbirine yakınlaştırmıştır. Zira gelişimsel olarak ODGP ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ana akımlaştırma yaklaşımlarının birbiriyle ilişkisel hale gelmesi özellikle Amsterdam Antlaşması'ndan sonra gerçekleşmiş, 2000'li yıllara gelindiğindeyse ODGP'nin operasyonel boyutunu oluşturan Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) ile AB tarafından da benimsenen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 1325 sayılı Kadın, Barış ve Güvenlik kararıyla belirli bir noktaya ulaşmıştır.

Tezin bu bölümünde AB eksenli bir yol haritası izlenmiştir. Bütünleşme sürecinin bir aşaması olarak gelişen ODGP ile kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasından toplumsal cinsiyet eşitliğine evrilen süreç değerlendirilmiştir.

2.1. Yumuşak ve Sert Güç Bağlamında Avrupa Birliği'nin Güvenlik ve Dış Politikasının Genel Çerçevesi

Uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından biri olan güce, geleneksel yaklaşımlar askeri güç bağlamında değer atfederken, 1990'larla birlikte inşacı ve neo-liberal bakış açısıyla tanımlanan yumuşak güç kavramı ön plana çıkmıştır. Joseph Nye

tarafından ortaya atılan yumuşak güç kavramı, uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin istedikleri şeyleri karşı tarafı zorlayarak değil onları, kendi kültürleri, politik fikirleri ve politikalarıyla cezbederek yaptırmak olarak tanımlanmaktadır.[200] Bu bağlamda yumuşak güç, askeri ve ekonomik araçlar dışında ikna kabiliyeti ve cazibe merkezi olma yoluyla karşı taraf üzerinde etkisini gösterebilmektedir.

Uluslararası ilişkilerdeki aktörlüğü askeri güce endeksleyen düşünce sistemi neticesinde, ulusüstü bir örgüt/yapılanma olarak bilinen Avrupa Birliği'nin (AB) uluslararası ilişkilerdeki aktörlüğü pek çok kez ele alınmış, tartışılagelmiş bir konudur. Nye'nin yapmış olduğu yumuşak güç tanımından yola çıkarak AB'nin aktörlüğü sorunsalı ele alındığında karşımıza iki önemli husus çıkmaktadır: Birincisi AB'nin aktörlüğüne etki eden güç unsurlarının niteliği – sivil, normatif, askeri – ikincisi ise dış politika ve güvenlik alanlarında söz konusu aktörlüğünün etkisidir. AB'nin aktörlüğüne etki eden güç unsurları AB'nin kendisinin nasıl bir güç olduğuyla doğrudan ilintilidir. Yani uluslararası alanda AB'nin sivil, normatif ve yumuşak güç olarak tanımlanması onun uluslararası alandaki aktörlüğüne de etki etmektedir.

AB yumuşak ve sert güç kapsamında değerlendirildiğinde ön plana çıkan en önemli husus, AB'nin klasik anlamda (ABD'de olduğu şekilde) sert güç olarak hareket etmesinin, İkinci Dünya Savaşından sonra barış üzerine bir bütünleşme modeli benimseyen Avrupalı devletlerin değerleriyle örtüşmemesidir. Barış, özgürlük, demokrasi ve insan haklarına saygı gibi temel değerler bağlamında AB, kuruluşundan itibaren Avrupalılaşmak adıyla diğer devletler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. AB bu değerleriyle birlikte ekonomik gücü sayesinde bir cazibe merkezi haline gelmekte ve uyguladığı politikalarında yumuşak gücünün de bir göstergesi olan ikna yöntemini kullanmaktadır. Dolayısıyla da AB'nin politikalarında sert güç olarak hareket etme kabiliyeti olsa bile sert gücünü kullanması onun kuruluşundaki temel değerleriyle örtüşmeyecektir.

AB, bilindiği üzere Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra böylesine büyük bir savaş ve yıkımın tekrar yaşanmaması istekleri üzerine Avrupa'da

---

[200] Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, US 2004, s.x.

savaş materyalleri olan kömür ve çeliğin ortak bir yönetim altına alınması yani Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasıyla temelleri atılan bir örgüttür. Bununla birlikte, daha yakın işbirliği temeline dayanan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ise AB'nin bir diğer yapı taşıdır. 1950'lerle başlayan Avrupa ekonomik bütünleşmesini sırasıyla siyasi ve askeri bütünleşme adımları takip etmiştir. Bu süreçte AB uluslararası alanda ekonomik açıdan yetkin bir aktör olarak kabul görmüştür; ancak özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dış politika ve güvenlik alanlarında daha etkili bir aktör olma isteği Avrupalı devletleri bu konuda da ortak hareket etmeye yönlendirmiştir. 1992 Maastricht Antlaşması ile AB adını alan Avrupa Toplulukları'nda (AT) üç sütunlu yapıya geçilmiş ve ODGP bu üç sütundan biri haline gelmiştir. Bunu takiben oluşum aşamaları aslında yıllar öncesine dayanan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) 1997 Amsterdam, 1998 St. Malo ve 1999 Köln Zirvelerinde yoğun olarak ele alınmış ve uzun çalışmalar sonrasında 2000 Nice Zirvesinde kurulabilmiştir. Savunma konularının da ODGP kapsamına dâhil edilmesi anlamına gelen bu yeni politikayla AB'nin askeri kapasitesinin geliştirilmesi için uygun zemin hazırlanmıştır.[201]

Avrupa'da güvenlik ve savunma ile dış politika alanlarının oluşum süreçlerinin bu denli uzun olmasının altında hem söz konusu alanların hassasiyeti hem de AB'ye üye devletlerin ulusal yetkilerini bu hassas alanlarda AB yönetimine devretmeye yanaşmamaları bulunmaktadır. Üye devletlerin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda, özellikle güvenlik ve dış politika alanlarında ortak hareket etmeleri mümkün olamamaktadır. AB ortak bir dış politika oluşturma ve yürütme konusunda, egemenlik haklarından feragat etmek istemeyen ülkelerden dolayı hem etkili bir dış politika oluşturamamakta hem de dış politikada elinde var olan araçlarını etkin kullanamamaktadır. Yani AB'nin elinde onun uluslararası alandaki aktörlüğünü hem güçlendiren hem de zayıflatan dış politika araçları vardır.[202] Bunlarda da AB'nin hem

[201] Hasret Çomak, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları ve Türkiye*, TASAM Yayınları, İstanbul 2005, s.41.
[202] Metin Aksoy-Ömer Uğur, "Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2016, s.214.

bir sivil ve normatif güç olması hem de askeri bir yapılanma içerisinde bulunması etkili olmaktadır.

Sivil bir güç olarak kabul edilen AB'nin bu şekilde nitelenmesinde etkili olan en önemli unsurlar – sivil gücün temel tanımında da var olduğu gibi – uluslararası alandaki çıkarlarını askeri olmayan araçlarla koruması, uluslararası konularda demokratik kontrole tabi olması ve diğer aktörlerle işbirliğine yönelmesidir.[203] Ekonomik gücü yoğun, askeri gücü kısıtlı sivil ülkeler topluluğu olarak görülen AB'nin[204] uluslararası alanda sivil bir güç olarak hareket ettiğinde kullanmış olduğu araçlar ticaret, ortaklık ve işbirliği antlaşmaları, genişleme (üyelik), kalkınma için işbirliği, insani yardımlar ve yaptırımlar olarak sıralanmaktadır.[205] AB bu araçların hemen hepsini etkin bir şekilde kullanırken ekonomik ve diplomatik olarak ikiye ayrılan yaptırımlar kısmında, görece etkililik sağlayabilmektedir. Bunun en önemli nedeni, dünyanın çeşitli yerlerindeki çatışma veya savaş durumlarında uygulanacak söz konusu yaptırımlarda, AB üyesi bazı devletlerin kendi ulusal çıkarlarını ön plana alarak hareket etmesidir.[206]

AB'nin güvenlik ve savunma politikaları oluşturma sürecinde askeri bir güce sahip olmasının gerekip gerekmediği üzerinde çokça durulmuştur. AB'nin kendi bütünleşme ve derinleşmesinin önemli bir evresini oluşturan güvenlik ve savunma politikaları, uluslararası alandaki aktörlük sorunsalı açısından da askeri gücün gerekliliğinin sorgulanmasının yolunu açmıştır. AB'nin, OGSP ile birlikte her ne kadar askeri bir yapılanma içine girse de, sert gücün tanımında yer alan askeri kapasitelere sahip olmadığı açıktır. Nitekim üye devletlerin de bu noktada AB'nin, kendi askeri güçlerinin üzerinde bir güce sahip olmasını istemedikleri ortadadır.

---

[203] Fabian Krohn, "What Kind of Power? The EU As An International Actor", *Atlantic Community*, http://archive.atlantic-community.org/app/webroot/files/articlepdf/Fabian%20Krohn.pdf, 2009, s.4. (04.12.2018).

[204] François Duchêne, "The European Community and Uncertainties of Interdependence", *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems Before the European Community*, Derleyenler: M. Kohnstamm-W. Hager, Palgrave Macmillan, London 1973, s.19-20.

[205] Stephan Keukeleire-Tom Delreux, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2014, s.197; Karen E. Smith, *European Union Foreign Policy in A Changing World*, Polity Press, Cambridge 2003, s.53-60.

[206] Metin Aksoy-Ömer Uğur, *a.g.m.*, s.218.

Dolayısıyla Birlik, uluslararası ilişkilerde aktörlüğünü destekleyecek askeri araçları kendi yumuşak gücü çerçevesinde kullanabilmektedir.

Uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini arttırmak ve aktörlüğünü güçlendirmek isteyen AB askeri yeterliliklerini ve kabiliyetlerini ortaya koyabilmek için bu alanda birtakım görevler benimsemiştir. Bunlar temel olarak, insani ve kurtarma görevleri, barışı koruma görevleri ile kriz yönetimi ve barışın inşasında muharip güçlerin görevleri olarak tanımlanmaktadır.[207] Esasında Batı Avrupa Birliği'nde (BAB) yer alan ve Petersberg Görevleri olarak anılan bu görevler OGSP ile birlikte AB'ye entegre edilmiştir. ODGP'nin operasyonel güç kazanması yani askeri unsurların AB'de yer alması da OGSP ile mümkün olmuştur. Bu noktada üzerinde durulması gereken en önemli husus, AB Antlaşması'nda da değinildiği gibi, OGSP'nin AB'ye askeri ve sivil varlıklarla işlevsellik kazandırmasıdır.[208] Dolayısıyla, AB'nin uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak yer almasında askeri araçlarının bir sivil boyutunun olduğu söz konusu Antlaşmada açıkça belirtilmektedir. Karen Smith'in de belirttiği gibi AB'nin ODGP çerçevesinde üstlenmiş olduğu görevler askeri görevler gibi görünse de aslında askeri görevlerin sivil boyutunu oluşturmaktadır ki bunlar daha çok problem yaşanan ülkelerdeki askeri personelin ve polis güçlerinin eğitilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması, sivil yönetimin güçlendirilmesi, demokrasi, barış ve insan haklarına odaklanan deklarasyonların yayınlanması, sınır güvenliğinin sağlanması, azınlık haklarının korunması gibi görevleri kapsamaktadır.[209]

Birliğe üye devletlerin AB'nin dış politikada askeri bir aktör olup olmaması konusuna yaklaşımları da farklı farklıdır. Bu noktada Avrupa'yı merkeze alan üye devletlerle Atlantikçiler olarak nitelenen üye devletlerin, Birliğin özellikle askeri kapasitesi bağlamında ortak bir dış ve güvenlik politikasının olmasına yönelik tartışmaları ODGP'nin niteliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Fransa AB'nin kendi güvenlik ve savunmasını sağlayacak bir askeri güç olmasını isterken ABD'nin

---

[207] Bastian Giegerich-William Wallace, "Foreign and Security Policy: Civilian Power Europe and American Leadership", *Policy-Making in the European Union*, Derleyenler: Helen Wallace-Mark A. Pollack-Alasdair R. Young, Oxford University Press, New York 2010, s.436.

[208] "Consolidated Version of the Treaty on European Union", Article 42/1, *Official Journal of the European Union*, C326/13, 26.10.2012, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF, (12.12.2018).

[209] Karen E. Smith, *a.g.e.*, s.60-64.

Truva atı olarak görülen İngiltere'nin güvenlik ve özellikle savunma politikaları çerçevesinde ABD'ye ve onun hamiliğinde NATO'ya bağlı kalınmasını istediği bilinmektedir. Bu farklılık, dış, güvenlik ve savunma politikaları bağlamında AB'nin ortak hareket etme kabiliyetinin sınırlılıklarını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim AB'nin dış politikadaki aktörlüğü sorunsalının altında yatan temel neden de üye devletlerin, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda, bu alanda ortak bir tutum benimsemelerinde yaşanan zorluklardır. Zira AB'nin, dış politikada aktörlüğüne etki eden askeri araçların yalnızca sivil boyutlarını etkin bir şekilde kullanabildiği bilinmektedir. Krohn'a göre de AB'nin klasik anlamda askeri bir güç olarak nitelendirilmesi zordur; çünkü AB insan haklarının geliştirilmesi ve uygulanması ile diğer kriz görevleri anlamında yeni bir askeri güçtür ki bu bağlamda da askeri amaçları olamayan sivil bir dış politika yürütmektedir.[210]

AB'nin askeri kapasite ve kabiliyetlerinin sınırlı oluşu Birliğe üye devletlerin askeri maliyetlere katlanmak istememelerinden de kaynaklanmaktadır. Zira AB'nin kendisine has bir ordusunun olmayışı ve askeri teçhizatlar noktasında üye devletlerin kaynaklarına bağlı[211] kalması AB'nin ortak bir dış, güvenlik ve savunma politikası yürütmesinin önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Tüm bunların ötesinde AB'nin son imzalanan antlaşması olan Lizbon Antlaşması'nın OGSP ile ilgili hükümlerinde AB'nin askeri kapasiteleri şu şekilde ifade edilmektedir:

> *"...ortak silahsızlandırma operasyonlarını, insani görevler ve kurtarma görevlerini, askeri danışmanlık ve destek görevlerini, çatışmaların önlenmesi ve barışın korunması görevleri ile çatışma sonrasında barışın yeniden tesis edilmesine yönelik tedbirler ve istikrarın sağlanması operasyonları da dâhil, kriz yönetiminde muharebe güçlerinin görevlerini içerir."*[212]

---

[210] Fabian Krohn, *a.g.m.*, s.11.
[211] T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Madde 42, Ofset Fotomat, Ankara 2011, https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf, s.24, (12.12.2018).
[212] *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Madde 43, s.25.

AB'nin askeri kapasitesinin çerçevesini net bir şekilde çizen Lizbon Antlaşması ve üye devletlerin tutumlarının yanı sıra askeri operasyonlarla ilgili karar almada kapsam, amaç ve görevlerle ilgili süreçlerin karmaşık olması da AB'yi klasik anlamda askeri güç olmaktan uzaklaştırmaktadır. AB yukarıda sayılan görevleri kapsamında ortaya koyduğu hedeflerini diplomatik araçlarıyla yerine getirmekte ve yumuşak gücünü kullanmaktadır.

Dış politikasında klasik askeri operasyonlar ve askeri araçların kullanımı konusunda etkin ve etkili bir aktör olamayan AB, kuruluş amaçlarına uygun bir şekilde normatif değerlerini dış politikasına entegre etme konusunda başarılı sayılmaktadır. Zira dış politikasını belirleyip yönlendirirken ve üçüncü ülkelerle ilişki kurarken varlığının temellerinde yer alan normlara bağlı hareket etmektedir. Birliğin temel antlaşmalarının, derinleşme ve genişleme politikalarının, AB'nin üye devletlerle ve üçüncü taraflarla ilişkilerinin niteliğini de insan haklarına saygı, barış, özgürlükler, demokrasi, hukuk devleti ve sürdürülebilir kalkınma gibi normlara sıkı sıkıya bağlı olması belirlemektedir. Örneğin AB'nin temel dış politika araçlarından biri olarak kabul edilen genişleme politikasında, AB'ye aday olan ülkelerden hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve azınlıklara saygı gibi kriterleri – ki bunlar Kopenhag Kriterleri olarak temel metinlerde yer almaktadır – uygulanabilir hale getirmesi beklenmektedir.

En başarılı ve güçlü politik araç[213] olarak kabul edilen genişleme politikası ile komşuluk politikasının resmi söylemlerinde AB, yumuşak güç olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte, AB askeri anlamda savunma ile ilgili politikalarında ne kadar güçsüzse de yumuşak güç, Birliğin önemli ve etkili bir uluslararası aktör olarak kendini göstermesinin anahtarı niteliğindedir. Aslında AB'nin sivil, normatif ve yumuşak bir güç olarak kabul edilmesinin arkasında da askeri kapasite ve kabiliyetlerindeki yetersizlikler bulunmaktadır. Öte yandan, Elsa Tulmets, AB'de

[213] Commission of the European Communities, *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM(2003), 104 Final, Brussels, 11.03.2003, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf, s.5, (17.12.2018); Olli Rehn, "Beyond Homogeneity", *Conference at the Central European University*, Speech06/08, Budapest, 9 February, 2006, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-06-80_en.htm, (17.12.2018).

güvenilir askeri araçların yokluğuna bağlı olarak AB'nin sert gücünü *"koşulsallık"* ve *"potansiyel ekonomik yaptırımlar"* olarak nitelemektedir.[214] Bu durumda, üyelik müzakerelerinin, ortaklık ve işbirliği antlaşmalarının, AB'nin komşularıyla ve diğer devletlerle ilişkilerinin AB nezdinde ortaya konulan şartlarını ve yaptırımlarını askeri araçların yokluğunun bir sonucu olarak birer sert güç ögesi olarak kabul etmek de mümkün görünmektedir.

İlişkilerinde zorlama ve tek taraflılık değil, işbirliği ve ikna yöntemine dayanan AB'nin normatif güç oluşu, onun ilkeleri ve uygulamalarını yaygınlaştırarak toplumları dönüştürme kabiliyetine işaret etmektedir.[215] ABD'nin Irak'ta demokrasiyi sağlama ve yaygınlaştırma yöntemi olarak kullandığı sert gücünün aksine AB normatif ve sivil gücünden hareketle toplumları dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu sayede AB'nin uluslararası bir güç olarak güvenlik ve savunma politikalarındansa sivil eylem ve ekonomik araçların yaygınlaştırılması noktasından hareket ettiği bilinmektedir. Öte yandan, AB'nin sivil bir güç olarak dış politikasının zorlayıcı bir boyutu olduğu da bilinmektedir; ancak daha önce de bahsedildiği gibi AB dış politikasında, politik ve ekonomik baskı biçimleriyle normatif koşulsallığa önem vermekte; hatta ağırlıklı olarak ekonomik yaptırımlara ve insani yardım ile barışı korumaya yönelik askeri araçlara da başvurmaktadır.[216]

Öte yandan, AB'nin normatif gücü de sorgulanmaktadır. Ian Manners, AB'nin normatif bir güç olduğunu ifade ettiği çeşitli makalelerinden[217] birinde bunu, AB'nin dünya politikasının norm, standart ve yönergelerini devlet merkezliliğin sınırlı beklentilerinden uzaklaştırmasına dayandırmaktadır.[218] Bu bağlamda AB, dış politikasında, komşularıyla ve üçüncü taraflarla olan ilişkilerinde kendi norm ve değerlerine uyumu, bu ilişkilerin ve politikaların bir önkoşulu olarak görmektedir. Yani

---

[214] Elsa Tulmets, "Can the Discourse on 'Soft Power' Help the EU to Bridge its Capability-Expectations Gap?", *European Political Economy Review*, Sayı:7, Yaz 2007, s.206.
[215] Maria Luisa Azpiroz, *Soft Power and Public Diplomacy: The Case of the European Union in Brazil*, Figueroa Press, Los Angeles 2015, s.6.
[216] Gös. yer.
[217] Detaylı bilgi için bkz. Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2002, ss.235-258; Ian Manners, "Normative Power Europe Reconsidered: Beyond the Crossroads", *Journal of European Public Policy*, Cilt: 13, Sayı: 2, ss.182-199.
[218] Ian Manners, "The Normative Ethics of the European Union", *International Affairs*, Cilt: 84, Sayı: 1, 2008, s.45.

AB, söz konusu değer ve normlarını ikna ve/veya baskı aracı olarak kullanabilmektedir. Bununla birlikte AB, ODGP çerçevesinde nitelikli bir askeri birimin eksikliği dolayısıyla da normatif güç olarak görülme eğilimindedir; ancak Cemile Akça Ataç'ın ifade ettiği gibi *"baskın bir askeri varlığın eksikliği, küresel bir normatif güç olmaya dair izlenimi her zaman doğrulamıyor."*[219] Bu noktada Manners'ın normatif güçle özellikle de AB'nin normatif güç olmasıyla ilgili, onu uygulayanlar ve deneyimleyenler tarafından meşru görülmesi sonucu süreklilik kazanacağı tespiti dikkate değerdir.[220] Dolayısıyla AB'nin evrensel kabul ettiği normlarının bunu uygulayanlar ve deneyimleyenler tarafından meşru kabul edilmesi gerekliliği doğmaktadır; ancak AB'nin özellikle dış politikasında, ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda normları sessizce görmezden gelme durumu ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, nitelikli bir askeri gücün varlığında yürütülen dış politika ile normların hâkim olduğu bir dış politika, etkinlik ve etkililik açısından da tartışmaya açık görünmektedir.

2.2. Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının Tarihsel Gelişimi ve Kapsamı

Avrupa Birliği'nin bütünleşme süreci incelendiğinde başarılı bir ekonomik bütünleşmeye sahip olduğu ancak siyasal alanda ve güvenlik alanında aynı başarıyı yakalayamadığı görülmektedir. ODGP de bu nedenle pek çok eleştiriye maruz kalmakta ve bu alanlarda gerçekten ortak bir politika üretmenin mümkün olup olmadığı da tartışılmaktadır. Zira ODGP kapsamında yürütülecek politikaların ulus-devletlerin egemenlik yetkilerinin devrini gerektirdiği durumlarda üye devletlerin buna yanaşmak istemedikleri bilinmektedir. Buna rağmen Avrupa bütünleşme sürecinde dış politika ve güvenlik alanlarında ortak politikaların belirlenebilmesinin kökenleri ODGP'nin oluşturulma tarihinden oldukça önceye dayanmaktadır. Nitekim Avrupa bütünleşme süreci her ne kadar ekonomik temelli ele alınsa da, Avrupa'da bir birlik oluşturulması fikirlerinin altında Kıta Avrupası'na içeriden veya dışarıdan

[219] Cemile Akça Ataç, "AB'nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz için Birlik ve Türkiye", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 1, 2012, s.3.
[220] Ian Manners, *The Normative Ethics of the European Union*, s.46.

gelebilecek tehditlere karşı güvenliğin sağlanması gerekliliği düşüncesi bulunmaktadır.

Tarih boyunca pek çok savaşa sahne olan Avrupa Kıtasında, bu savaşlar neticesinde birlikte hareket etme ve birleşme fikirleri ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerin düşünsel temelleri Orta Çağa kadar uzanmakla birlikte, söz konusu fikirlerin somut bir hal alması Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Birleşik Avrupa fikrinin yayılması, 1923 yılında Kont Richard Coudenhove-Kalergi tarafından ortaya atılan Pan-Avrupa Hareketi Örgütü ile 1926 yılında kurulan Avrupa İşbirliği Derneği adındaki bir başka örgüt tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, Aristide Briad, 1929 yılında MC içinde federal bir Avrupa fikrini ortaya atmıştır.[221] Winston Churchill de Avrupa'da Amerika Birleşik Devletleri'nin devlet örgütlenmesine benzer bir yapı oluşturulmasını ve buna da Avrupa Birleşik Devletleri denmesini savunmuştur. Pek çok devlet yöneticisi tarafından dillendirilen Avrupa'nın birleşmesi, bütünleşmesi fikirleri İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarının ardından tekrar canlanmış, Avrupa'da federasyonu savunan Antiero Spinelli'nin çabalarıyla Birleşik Avrupa düşüncesi çerçevesinde Avrupa'nın gelecekteki temelleri üzerine tartışmalar yaşanmıştır.

20. yüzyılın siyasal yapı taşlarını oluşturan ulus-devletlerin Avrupa'da federasyon tipi bir örgütlenmeye yönelmeleri uygulamada mümkün olmamıştır. Öte yandan, çatışma ve savaş riskini ortadan kaldırmak, iç (İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Federal Almanya) ve dış (Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB) tehditlere karşı birlikte hareket etmek için güvenlik ve savunma alanında Avrupa'da pek çok gelişme yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1947'de Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Dunkirk Antlaşması, Almanya'nın askeri bir güç olarak ortaya çıkmasını önleme temelinde oluşturulmuş ve Avrupa'da güvenlik ve savunma alanındaki işbirliği çabalarının ilk adımı olarak nitelendirilmiştir.[222] Dunkirk Antlaşması, İngiltere'nin o dönemki dışişleri bakanının "Batı Birliği" politikasının bir

[221] Martin J. Dedman, *The Origin and Development of the European Union 1945-1995: A History of European Integration*, Routledge, New York and London 1996, s.16.
[222] Brian White, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, New York 2001, s.4.

sonucu olarak ortaya çıkmış olup[223] Batı Avrupa'da ilişkilerin artık güç dengesi politikasına göre değil de işbirliği temelinde yürütüleceği bir döneme girildiğini göstermiştir.

Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarının bir uzantısı olarak Şubat 1948'de gerçekleşen Prag darbesi, Batı Avrupalı devletleri bir kez daha harekete geçirmiş ve 17 Mart 1948'de Brüksel'de Benelüks[224] ülkelerinin İngiltere ve Fransa'ya katılmalarıyla "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel İşbirliği ve Ortak Savunma Antlaşması" olarak da bilinen Brüksel Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Batı Birliği Savunma Örgütü adında askeri bir organ da kurulmuştur.[225] Güçlü ve birlik olmuş bir Batı Avrupa'nın kendi çıkarlarını koruma noktasında daha uygun olacağı düşüncesiyle ABD tarafından destelenen bu antlaşma hem NATO'ya hem de BAB'a temel hazırlamıştır. Brüksel Antlaşması çerçevesinde,

> *"... yüksek akit taraflardan biri Avrupa'da silahlı bir saldırının hedefi olursa Birleşmiş Milletler Şartının 51.maddesi gereğince diğer yüksek akit taraflar, saldırıya uğrayan tarafa askeri ve ellerindeki diğer tüm olanaklarla yardım edeceklerdir."*[226]

Bu ibare de göstermektedir ki Brüksel Antlaşması ortak savunma konusunun önemli bir adımını oluşturmuştur. Öte yandan, Oral Sander'e göre antlaşmanın nedeni şudur:

> *"Brüksel Antlaşması devletleri, böyle bir antlaşmayı, sağlayacağı savunma gücüne inanarak değil, işi ciddi tuttuklarını gösterdikten sonra, asıl ABD'yi bir ittifak içine çekmek için imzalamışlardı."*[227]

Yani söz konusu antlaşma, ABD ile birlikte kurulacak savunmanın temellerinden birini oluşturmaktaydı. Nitekim Avrupa'nın savunması konusunda ABD'nin görüşü, Amerika'nın bu konuda bir adım geride durup, Avrupa'nın kendi

---

[223] Timothy Bainbridge, Anthony Teasdale, *The Penguin Companion to European Union*, Penguin Books, London 1995, s.25.
[224] Belçika, Hollanda, Lüksemburg.
[225] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 25.baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s.264.
[226] NATO, *Brussels Treaty/Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence*, Brussels, 17 March 1948, article IV (Yazanın çevirisi), https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm, (17.12.2018).
[227] Oral Sander, *a.g.e.*, s.264-265.

kendine yetmesi yönündeyken, 1948 yılı itibariyle ortaya çıkan Prag darbesinin devamında Berlin'in SSCB tarafından abluka altına alınması gibi gelişmeler, ABD'nin Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili fikirlerinin değişmesine neden olmuştur.

Bu gelişmelerin ardından ABD ve Kanada ile Brüksel Antlaşmasının tarafları olan devletlerin arasında savunma konusunda askeri bir örgüt kurulmasına yönelik çalışmaların bir sonucu olarak 4 Nisan 1949'da Washington Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla birlikte, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur. NATO'nun kurulması Avrupa'da işbirliği konusundaki çalışmalar için uygun zeminin hazırlanmasını sağlamıştır.[228]

Öte yandan, 9 Mayıs 1950'de Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından ortaya konulan bir bildiri ile kömür ve çeliğin üretiminin ulusüstü bir örgütün denetimine girmesi önerisi kabul görmüş, Avrupa bütünleşmesinin ilk aşaması olarak kabul edilen AKÇT, 18 Nisan 1951'de Paris Antlaşmasıyla kurulmuştur. AKÇT'nin temeli, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da benzer bir yıkımın ortaya çıkmasını önlemeye yönelik olarak, savaş materyalleri olan kömür ve çeliğin ortak bir yönetim altına alınmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik kaygılardan çok Almanya ve Fransa özelinde tüm Kıta Avrupası'nda, aslında güvenlik kaygısıyla, kalıcı barışın sağlanmasının temelleri AKÇT ile atılmıştır. Her ne kadar 1951 Paris Antlaşması'nda ortak savunma ve güvenlik konusunda herhangi bir hükme yer verilmemiş olsa da devletleri bu doğrultuda hareket etmeye yani AKÇT'yi kurmaya sevk eden asıl neden Avrupa'da güvenliği ve kalıcı barışı sağlamaya yönelik çalışmalardır.

AB adını alan Avrupa Toplulukları henüz kurulmadan önce ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Avrupalı devletlerin, kendilerini iç ve dış tehditlere karşı savunma ve güvenliklerini sağlama noktasında yetersiz kalmaları sonucu, söz konusu devletler çözüm arayışlarına girmişlerdir. Böylelikle Avrupa'da ortak güvenlik ve savunma ile ilgili politikaların gelişimi de uzun bir süreç sonucu gerçekleşmiştir.

[228] Office of Information and Press, *The NATO Handbook: 50th Anniversary Edition*, Brussels 1999, s.25-26.

Öte yandan, bilindiği gibi dış politikaların farklı şekillenmesi, uzlaşılmış bir ortak dış politikanın oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Devletlerin tarihsel, ekonomik, siyasal ve askeri deneyimleriyle ortaya çıkan çıkar algılamaları farklı olduğu için, dış politikalarında da farklılıklar olmaktadır.[229] AB özelinde de bu farklılıklar var olmakla birlikte, üye devletler en küçük ortak paydada buluşmak suretiyle ortak güvenlik, savunma ve dış politika oluşturma girişimlerine devam etmişlerdir.

2.2.1. Avrupa Savunma Topluluğundan Avrupa Siyasi İşbirliğine

Avrupa'nın güvenlikle ilgili kaygıları NATO'nun kurulmasıyla tam olarak ortadan kalkmış sayılmazdı. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tavrı, 1950 yılında başlayan Kore Savaşı gibi nedenlerle Avrupalı devletler savunma ve güvenlikle ilgili yeni arayışlara girmiştir. Bu arayışlar çerçevesinde, Fransa, Almanya'nın silahlanmasına karşı dururken Amerika bunun tersine Avrupa güvenliğinin sağlanması için Almanya'nın silahlandırılmasından yana olmuştur. Bu dönemde AKÇT üyesi devletlerin Almanya'nın silahlanmasına karşı durmaması, ABD'nin bu konuda Fransa'ya baskısı ve AKÇT Antlaşması'nın Fransız Ulusal Meclisi'nde onaylanmasının tehlikeye düşmesi üzerine Fransa, Almanya'nın sıkı denetimler altında silahlanmasını kabul etmiştir.[230] Bununla birlikte, daha sonra Soğuk Savaş olarak nitelendirilecek olan bu gerginlik ortamında Winston Churchill, Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nde yaptığı konuşmada Avrupa'nın, ABD ve Kanada ile işbirliği içinde ve demokratik denetim mekanizmasına sahip birleşik bir Avrupa ordusunu acil bir şekilde kurması önerisinde bulunmuştur.[231] Bu öneri Jean Monnet tarafından taslak bir plan haline getirilmiş ve Fransa Başbakanı Rene Pleven tarafından 24 Ekim 1950 tarihinde açıklanmıştır. Bu plan kapsamında, örgütlenmesi AKÇT'ye benzer şekilde ulusüstü nitelikte olacak bir Avrupa Savunma Topluluğu (AST)

---

[229] Erhan Akdemir, "Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri ve Politikası: Avrupa Birliği'nin Bütünleş(eme)mesi Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2019, s.183-184.

[230] İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2002, s.52.

[231] Council of Europe, *Text of the Debate on the European Army*, 11 August 1950, https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680698497, s.124, (20.12.2018).

kurulması planlanmıştır.[232] Bu planda ayrıca, biner kişiden oluşturulacak altı tümen kurulması, bunlardan birinin Almanya'ya ait olması, farklı ulusların vatandaşlarından oluşacak ordu için ortak bir Genelkurmay kurulması ve AKÇT karşısında sorumlu bir Savunma Bakanı tayin edilmesi önerilmiştir.[233] Detayları bu şekilde ortaya konulan planın NATO üyesi devletlerle Almanya'ya sunulması 15 Şubat 1951'de Paris konferansında olmuş, görüşmeleri yaklaşık bir yıl süren bu konferans sonunda AST'yi kuracak olan antlaşmanın taslağı 1 Şubat 1952'de ortaya çıkmıştır. Bu taslakta, antlaşmaya taraf olan devletlerin saldırı anında birbirine yardım etme garantisi, taraf devletler arasında herhangi bir ayrımın yapılmaması, yine taraf devletlerin deniz ötesi birlikleri dışındaki tüm kara, hava ve deniz kuvvetlerinin AST'ye bağlı olması öngörülmüş olup tüm bu işlemlerin yeni oluşturulacak Avrupa Savunma Komiserliği'ne bırakılması planlanmıştır.[234] Bununla birlikte, AST kapsamındaki önemli konularla ilgili kararların oybirliği ile diğerlerininse 2/3 çoğunlukla alınması kuralı benimsenmiştir.

AST Antlaşması uzun süren tartışmaların ardından 27 Mayıs 1952'de Paris'te imzalanmıştır;[235] ancak antlaşmanın imzalanması tartışmaların sona ermesini sağlayamamıştır. İngiltere AST'nin ulusüstü bir nitelikte olmasına karşı çıkarken ve Avrupa ordusunun NATO şemsiyesi altında olması taraftarıyken[236] Fransa, üye ülkeler arasında dış politikada birlik sağlanmasından yana tavır almış; ayrıca Almanya'nın yeniden silahlandırılmasına mesafeli duruşu ile oluşturulacak Avrupa ordusunun milli orduyu ortadan kaldıracak olması gibi nedenleri ortaya atmıştır.[237]

AST Antlaşmasının imzalanmasının ardından taraf devletlerin ulusal parlamentolarında onaylanması aşamasına geçilmiştir. Bu süreçte Fransa, taraf ülkelere savunma alanında bir örgüt oluşturulmasının ön şartı olarak Avrupa Siyasi Topluluğu kurulması fikrini ortaya atmış ve bu fikir de diğer taraflarca da uygun

---

[232] Edward Fursdon, *The European Defence Community: A History*, Macmillan Press, London 1980, s.88-89.
[233] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e*., s.52, Barış Özdal, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce Askeri Bir Solucan mı?: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası ile Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Oluşturma Süreçlerinin Tarihsel Gelişimi*, Dora Yayınları, Bursa 2013, s.75.
[234] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.*, s.53.; Barış Özdal, *a.g.e.*, s.75.
[235] Edward Fursdon, *a.g.e*., s.147.; Martin J. Dedman, *a.g.e*., s.76.
[236] Martin J. Dedman, *a.g.e.*, s.76-79.
[237] Edward Fursdon, *a.g.e.*, s.130-131; Martin J. Dedman, *a.g.e.*, s.76-80.

bulunmuştur. Bu siyasi topluluğun kurucu antlaşmasının AST meclisince hazırlanması istenmiş; ancak kendisi hukuki bir varlık haline gelemeyen AST'nin bunu yapması daha sonradan mümkün görülmemiştir. Kuruluş belgesi AKÇT tarafından hazırlanan Avrupa Siyasi Topluluğu'nun kurulması AST Antlaşması'nın onaylanmasını beklemiştir; ancak 1954 yılına gelindiğinde diğer taraf ülkelerce onaylanan AST Antlaşması Fransa ve İtalya tarafından çeşitli gerekçeler öne sürülerek onaylanmamıştır. Bu noktada İtalya'nın kendi iç karışıklıkları antlaşmanın onaylanmamasında etkili olurken, Fransa'da Almanlara karşı duyulan güvensizlik ve ulusal egemenliğin devri ile ilgili endişeler Fransa'nın AST Antlaşması için yorumlayıcı protokoller ve ek güvenceler talep etmesine neden olmuş, bu da diğer devletlerce abartılı bulunmuş ve tepki çekmiştir. 1952'de imzalanmasından 1954'e kadar aradan geçen yaklaşık iki yılda Savunma Topluluğu ile ilgili tartışmalar devam etmiş; ancak taraf devletler arasında müspet bir sonuca ulaşılamamıştır. Neticede Fransa, 30 Ağustos 1954'te AST Antlaşması'nı reddetmiştir. Böylelikle de Avrupa Siyasi Topluluğu da AST hayata geçirilemeyince ortadan kalkmış oldu.

AST'nin kurulması için çaba sarf eden; ancak daha sonra çeşitli gerekçelerle bundan vazgeçen Fransa'nın temel korkusu Almanya'nın silahlanmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek tehdit unsurları olmuştur. Bununla birlikte, ulusüstü nitelikte yapılandırılacak olan AST'nin, Fransa'da ulusal egemenlik yetkilerinin devri ve birleştirilmiş bir Avrupa ordusu kurulmasıyla birlikte de Fransız ulusal ordusunun artık var olmayacağıyla ilgili kaygılara neden olması ayrı bir tehdit olarak görülmüştür.[238] Fransa'nın AST Antlaşmasını onaylamamasının ardından Avrupa'nın savunması ve güvenliği ile ilgili gelişmeleri yönlendirmek için İngiltere devreye girmiştir.

İngiltere'nin girişimleriyle toplanan Paris Konferansı'nda, daha önce yapılan görüşmelerin de katkısıyla üç ayrı antlaşma imzalanmıştır. 23 Ekim 1954' te imzalanan bu antlaşmalardan ilkiyle Almanya'nın egemenlik hakları bu ülkeye geri verilmiş ve ülke üzerindeki işgal durumu ortadan kaldırılmış; ikincisiyle Almanya'nın NATO'ya

[238] Edward Fursdon, *a.g.e.*, s.130-131.

katılmasının önü açılmış ve üçüncüsü ile de 1948 yılında imzalanan Brüksel Antlaşması değiştirilmiş, İtalya ve Almanya'nın da katılımıyla BAB kurulmuştur.[239]

1950 yılında ortaya atılan Pleven Planı etrafında şekillenen ve üzerinde uzun tartışmaların yaşandığı güvenlik ve savunma konuları 1952 yılında Paris'te imzalanan Antlaşma ile somut bir hal almış; ancak söz konusu antlaşmanın onay aşamasını geçememesi sebebiyle bir sonuca ulaşılamamıştır. Bunu takiben, 1954'te BAB kurulmuştur. Ortak kurumlar oluştururken ulusüstü bir yapılanmayı tercih eden Avrupalı devletlerin politik alanın kapsamı içinde bulunan güvenlik ve savunma konularında başarılı olamamaları onları ekonomik alana yöneltmiş ve ekonomik alanda bir birlik sağlamadan politik alanda başarılı olamayacaklarını ortaya koymuştur. Yaşanan bu süreç sonunda Avrupalı devletler öncelikle ekonomik bütünleşme yoluna gitmiş; ancak güvenlik ve savunma konularında da egemenlik yetkilerine çok fazla müdahale edilmeyen politikalar yürütmeye çalışmışlardır.

1950'li yıllarda ortaya çıkan askeri yeniliklere ilişkin atılan adımlar Avrupa'yı kendi arzu ettiği türde, somut bir sonuca götürememiş olsa da Avrupa'nın kendi potansiyelini fark etmesini sağlayarak ekonomik anlamda yeni bir sayfa açılmasına vesile olmuştur. Bugünkü ekonomik bütünleşmenin en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilebilecek olan AET, 1957'de Roma Antlaşması[240] ile kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ticaretin liberalleşmesi, AET'nin kurulması ve AT'nin büyüyüp içine kapanmasıyla savunmacı bir durum almış ve ABD'nin yeni politikalar üretmesine neden olmuştur.[241] Bretton Woods sisteminin 1970'li yılların başında çökmesi ve takip eden yıllarda petrol krizinin patlak vermesi, 1979'da Avrupa Para Sistemi'nin (APS/EMS) kurulmasında rol oynamış, üye devletlerin kurlarını belli bir oranda tutmaya çalışan bu yeni sabit kur sistemi ise Avrupa Döviz Kuru Mekanizması ve Avrupa Para Birimi'nden oluşturulmuştur.[242] Canan Balkır'ın ifadesiyle bunun anlamı, dolardaki "*dalgalanmalara karşı istikrar*

[239] Ercüment Tezcan, "Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Batı Avrupa Birliği İlişkileri", *AÜSBF Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 1, 1999, s.144.; İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.,* s.55.
[240] Roma Antlaşmasıyla kurulan bir diğer örgüt de Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'dur.
[241] Robert Gilpin, *a.g.e.*, s.191-195.
[242] Elson Lala, "1992-1993 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi ve Türkiye", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016, s.146-147.

sağlamak ve üye ülkelerin enflasyon oranlarını aşağıya çekmek, ekonomi politikalarını" birbirine yakınlaştırmak olmuştur.[243] Bu gelişmeler, AB'nin üçüncü taraflarla/devletlerle ilişkilerinde ekonomik, ticari ve finansal işbirliğini ikna/baskı aracı olarak kullanabilmesi temelinde önem kazanmaktadır.

AET'yi kuran Roma Antlaşması iç ekonomi politikalarına odaklanıp dış politikaya yer vermemiş olsa da, ekonomideki gelişmeler, siyasal alanla etkileşim içinde kalmıştır; zira ortak pazarın kurulması amacı ister istemez dış politika konusunda da ortak fikirlerin yürütülmesini gerektirmiştir.[244] Öte yandan, Avrupalı devletler, Soğuk Savaş boyunca yüksek politika alanı olarak kabul edilen güvenlik ve savunma konularında ABD taraftarı yani Atlantikçi bir çizgi izlemiş ve özellikle savunma konusunda NATO şemsiyesi altında yer almıştır.

AST ve Avrupa Siyasi Topluluğu'nun başarısızlığa uğramasına rağmen ortak dış ve güvenlik politikası oluşturma amacından vazgeçmeyen Avrupalı devletler, hükümetlerarası örgütlenme olarak da düşünülebilecek bir işbirliği çerçevesi geliştirmişlerdir. 1-2 Aralık 1969'da Lahey'de toplanan AT Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı sonucunda hazırlanan 1970 Lüksemburg (Davignon) Raporu'yla Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) çerçevesi oluşturulmuştur. ASİ, AT antlaşmalarının yetkilerinin dışında kalan, Lahey Zirvesi sonucunda hazırlanan Lüksemburg Raporu dışında yasal dayanağı olmayan, kesin bir kurumsal temeli ve sekretaryası olmayan, sadece AT'nin mevcut kurumları ile bağları olan bir işbirliği yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. [245]

ASİ ile AT'ye üye devletlerin dış politikalarıyla ilgili konularda uyum ve eşgüdümün sağlanması amaçlanmıştır.[246] ASİ çerçevesindeki kararlar, üye devletlerce Dışişleri Bakanları Siyasi İşbirliği Konferansında alınmış ve Toplulukların karar

---

[243] Canan Balkır, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.269.
[244] John McCormick, *Avrupa Birliği'ni Anlamak,* BigBang Yayınları, Ankara 2014, s.320.
[245] David Allen-William Wallace, "European Political Cooperation: The Historical and Contemporary Background", *European Political Cooperation: Towards A Foreign Policy for Western Europe*, Derleyenler: David Allen-Reinhardt Rummel-Wolfgang Wessels, Butterworth Scientific, London and Boston 1982, s.21.
[246] Burak Tangör, "Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları", *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Derleyenler: Belgin Akçay-İlke Göçmen, 2. Baskı, Seçkin, Ankara 2014, s.595.

mekanizmalarının dışında tutulmuştur. Hükümetlerarası bir nitelik taşıyan bu işbirliği yönteminde önemli olan konulardan biri de üyelerin onları bağlayıcı taahhütler altına girmesinin önlenmesi olmuştur.[247] Bununla birlikte, savunma konuları ASİ çerçevesi dışında bırakılmış; ağırlıklı olarak dış politika ve güvenlik alanında siyasi işbirliği üzerinde durulmuştur.[248]

19-21 Ekim 1972'de Paris'te gerçekleştirilen AT Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, üye devletlerin Dışişleri Bakanlarından ASİ ile ilgili ikinci bir rapor hazırlamaları istenmiş; 1973 Kopenhag Raporu bunun üzerine oluşturulmuştur. Bu raporla birlikte, her üye devletin tüm önemli dış politika konularında nihai kararını vermeden önce diğerlerine danışması ilkesi kabul edilmiştir.[249] Ayrıca bu raporla birlikte, ASİ faaliyetleri ile AT faaliyetleri arasındaki ayrım ortaya konulmuş; ASİ faaliyetlerinin uluslararası politika sorunlarıyla ilgili ve hükümetlerarası düzeyde olduğu belirlenmiştir.[250] Öte yandan, 1976 yılından itibaren Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Avrupa Parlamentosu'ndan gelen soruları cevaplamasıyla birlikte ASİ kapsamındaki konular, yani dış politika ve güvenlik, Topluluk çerçevesi içerisine yerleşmeye başlamıştır.[251]

ASİ ile ilgili üçüncü rapor 13 Ekim 1981'de İngiltere dönem başkanlığında Dışişleri Bakanlarının hazırlamış oldukları Londra Raporu'dur. Bu raporu önemli kılan iki husus bulunmaktadır. Birincisi Londra Raporu'nda, ASİ çerçevesinde güvenliğin siyasi boyutu kapsamında, güvenlik konusu ilk kez gündeme getirilmiştir.[252] İkinci önemli husus ise, ASİ ile ortaya konulan danışma mekanizmasının yalnızca ortak tutum olarak kalmaması ileride ortak eyleme de dönüştürülmesi dileği olmuştur.[253]

---

[247] Ülger, *a.g.e.,* s.65-66.
[248] Barış Özdal, *a.g.e.,* s.90.
[249] CVCE, *Second Report on European Political Cooperation in Foreign Policy Matters,* Copenhagen 23 July 1973, s.5, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/8b935ae1-0a38-42d4-a97e-088c63d54b6f/publishable_en.pdf, (20.12.2018).
[250] *A.g.e.,* s.6.
[251] Burak Tangör, *Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Gelişimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009, s.55.
[252] CVCE, *Report on European Political Cooperation,* London 13 October 1981, s.2, https://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc/publishable_en.pdf, (20.12.2018).
[253] Gös. yer.

Londra Raporu'ndan kısa süre sonra Alman Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher ile İtalyan Dışişleri Bakanı Emilio Colombo'nun ortak hazırladıkları, üye devletler arasında daha fazla siyasi işbirliğini öneren rapor 6 Kasım 1981 tarihinde Konsey'e sunulmuştur. Bunu takiben bir Avrupa Senedi taslağı 26-27 Kasım 1981 Londra Zirvesi'ne sunulmuştur. Tamamen siyasi bir yapıya sahip olan Alman-İtalyan planının özünü, daha fazla siyasi işbirliği ve Avrupa Birliği'ne doğru ilerlemek için ciddi bir taahhüt oluşturmaktadır.[254] Öncelikli amacı Avrupa ortak dış politikasını güçlendirmek olan Avrupa Senedinde, ayrıca Bakanlar Konseyinde çoğunluk oylamasının daha fazla kullanılması tavsiye edilmiş, Konsey ve Avrupa Parlamentosu'nun rolünün desteklenmesi planlanmıştır.[255] İleride hazırlanacak olan Avrupa Tek Senedi (ATS) için ilham kaynağı olan Genscher-Colombo girişimi veya *"Avrupa Senedi Projesi"*[256] olarak bilinen bu rapor, üye devletlerin görüş ayrılıkları nedeniyle uygulanamamıştır.

Haziran 1983'teki AT Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi sonuç bildirgesine eklenen Stuttgart Bildirisi (Solemn Declaration on European Union), Genscher-Colomba planının bir devamı olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu bildiri, güvenliğin siyasi ve ekonomik yönleri üzerinde üye devletlerin pozisyonlarının koordinasyonunu içeren, dış politika alanlarında yoğun istişareler temelinde ortak eylem ve tutumların detaylandırılması ve benimsenmesi yoluyla ASİ'yi geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla oluşturulmuştur.[257] Güvenliğin siyasi yönü ilk kez 1981 Londra Raporu'nda geçerken bu bildiride de güvenliğin siyasi ve ekonomik yönlerine değinilmiş; ancak güvenliğin askeri yönü yani savunma konusu ele alınmamıştır.

---

[254] CVCE, *The German-Italian proposals*, s.2, https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resources#4a9f82f2-fa09-4ecb-8c03-46df4003bcd8_en&overlay, (20.12.2018).

[255] Gös. yer. Detaylı bilgi için bkz. CVCE, *Draft European Act submitted by the Governments of the Federal Republic of Germany and the Italian Republic*, 6 November 1981, https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resources#5e817e60-b68a-41b4-9d75-6509220a94ee_en&overlay, (20.12.2018).

[256] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.*, s.68.

[257] CVCE, *Solemn Declaration on European Union*, Stuttgart 19 June 1983, s.3, https://www.cvce.eu/en/obj/solemn_declaration_on_european_union_stuttgart_19_june_1983-en-a2e74239-a12b-4efc-b4ce-cd3dee9cf71d.html, (20.12.2018).

ATS ve AB'ye doğru gidilen süreçte, önemli kilometre taşlarından birini oluşturan Haziran 1984 Fontainebleau Zirvesi'yle AT'nin yeniden yapılandırılması amacıyla bir komite kurulması kararlaştırılmıştır. Dooge Komitesi olarak bilinen bu komite, siyasi işbirliği ile ilgili olarak güvenlik ve savunma konularına odaklanılması, kalıcı bir sekretarya oluşturulması, daha önce üzerinde durulan politika konularına yoğunlaşılması ve uluslararası kuruluşlarda üye devletlerin ortak temsil edilmeleri gerektiğini vurgulamıştır.[258]

Hükümetlerarası bir yapılanma olan ve AT Antlaşmalarının dışında oluşturulan ASİ çerçevesinin gelişiminde, siyasi işbirliği, dış politika, güvenlik ve son olarak da savunma konuları ele alınmış, ortak tutumun yanı sıra ortak eyleme de yer verilmiştir. AT'de dış ilişkiler ve güvenlik konularında ilerleme yavaş gerçekleşmiş, ODGP'nin temelleri de ilk kez 1970 yılında oluşturulan ASİ yöntemiyle atılmıştır. AT Antlaşmalarının yenilenmesi, AT'nin yeniden yapılanması sürecinin somut bir sonucu olan ATS ile birlikte de ASİ hukuksal bir temel kazanmıştır.[259]

2.2.2. Avrupa Tek Senedinden Maastricht Antlaşmasına

AT'nin yeniden yapılandırılması süreci 1980'lerle birlikte başlamış, bu süreci hızlandırıcı birçok rapor, komite, zirve düzenlenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması ile AET ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (AAET) kuran Roma Antlaşmaları'nı yeniden inceleyerek düzenleyen ATS 1986'da imzalanarak 1987'de yürürlüğe girmiştir.[260] Taraf ülkelerin ekonomik ve siyasal

---

[258] CVCE, *Preparations for the Single European Act*, https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/be52c2a6-47ec-4917-bf96-58eaa9ae8682, (22.12.2018).

[259] Elfriede Regelsberger, "EPC in the 1980S: Reaching Another Plateau?", *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?*, Derleyenler: Alfred Pijpers-ElfriedeRegelsberger-Wolfgang Wessels, Martinus Nijholff Publishers, Dordrecht 1988, s.8-9; EUR-Lex, "Single European Act", 29.06.1987, *Official Journal of the European Communities*, Title III, Article 30, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF, (22.12.2018)

[260] EUR-Lex, "Single European Act".

işbirliklerinin aynı metinde toplanması açısından o güne kadarki en kapsamlı metin olan ATS aynı zamanda Kurucu Antlaşmaların da ilk önemli revizyonudur.[261]

ATS ile birlikte ekonomik ve siyasi alanlarda işbirliğinin ilerletilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, ekonomik bütünleşme anlamında ATS ile iç pazarın tamamlanması için bir takvim ortaya konulmuş, AT içinde çoğunluk oyuna geçilmesi kararlaştırılmış, Avrupa Parlamentosu'nun karar sürecine dâhil edilmesi için ortak karar yöntemi benimsenmiştir.[262] ATS'nin siyasi anlamda kaydettiği aşama, Dış Politika Alanında Avrupa İşbirliği Hakkındaki Antlaşma Hükümleri başlığı altında ASİ'nin Kurucu Antlaşma metinlerine girmesi olmuştur. Dolayısıyla daha önce fiilen var olan ASİ yöntemi, ATS ile hukuki bir varlık kazanmıştır.[263] Bununla birlikte, ASİ AT karar alma mekanizmaları dışında tutulmuş; yani hükümetlerarası varlığını devam ettirmiştir. ASİ'nin ATS çerçevesinde elde ettiği somut kazanımlarından biri daimi bir sekretaryanın oluşturulması olmuştur; hatta sekretarya, bazılarına göre ASİ'nin tek kazanımı olarak da görülmüştür.[264] Oysa siyasi alanda ilerlemenin çok yavaş olduğu AB'de bu gelişmeler, ODGP'nin hayata geçirilebilmesinin kilometre taşlarını oluşturmuştur.

ATS metninin neredeyse tamamında **üye devlet** tabiri kullanılırken, ASİ'nin düzenlendiği üçüncü başlık altında **yüksek akit taraflar** deyimi kullanılmıştır. Bunun sebebini Marit Sjøvaag, ulusüstü yapılara referanstan kaçınmak olarak açıklamıştır.[265] ATS çerçevesinde yüksek akit tarafların bir Avrupa dış politikası oluşturmak ve uygulamak için ortaklaşa çaba gösterecekleri, genel çıkarla ilgili dış politika meselelerinde birbirlerini bilgilendirip, birbirlerine danışacakları ortaya konulmuştur. Yine yüksek akit tarafların kendi son tutumlarıyla ilgili karar almadan önce istişarede

---

[261] Dag Lokrantz-Bernitz, "Egemenliğin Devri", *Avrupa Birliği Hukuku,* Avrupa Birliği Hukuku Semineri İsveç Başkonsolosluğu, 10-12 Ekim 2002, Derleyenler: İdil Işıl Gül-Lami Bertan Tokuzlu, Şefik Matbaası, İstanbul 2003, s.51.

[262] *Marit Sjøvaag, "The Single European Act", Foreign and Security Policy in the European Union, Derleyen: Kjell A. Eliassen, Sage Publications, London 1998, s.22.*

[263] Bu konuyu Gianni Bonvicini detaylı bir şekilde ele almış, ASİ'yi ATS kapsamında incelemiştir. Bkz. Gianni Bonvicini, "Mechanisms and Procedures of EPC: More Than Traditional Diplomacy?", *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?*, Derleyenler: Alfred Pijpers-ElfriedeRegelsberger-Wolfgang Wessels, Martinus Nijholff Publishers, Dordrecht 1988, s.49-70.

[264] *Marit Sjøvaag, a.g.m., s.24.*

[265] *Marit Sjøvaag, a.g.m., s.23.*

bulunacakları, dış politika alanında ortak eylem kapasitesini arttırmak için ortak ilke ve amaçları kademeli olarak geliştirecekleri belirtilerek, uluslararası ilişkiler veya uluslararası örgütlerde birleştirici bir güç olarak etkinliklerini olumsuz yönde etkileyecek herhangi bir eylem ya da tutumdan kaçınmaya çalışacakları ifade edilmiştir.[266] Bununla birlikte, Konsey ve Komisyonun toplanma sıklıkları – yılda en az dört kez – belirlenmiş ve Komisyonun Siyasi İşbirliği işlemlerine tam olarak katılacağı da burada düzenlenmiştir.[267]

Dış politika konularında siyasi işbirliği yapılması gerekliliği ATS'nin hazırlanması ve yürürlüğe girmesi aşamalarında, dünya politikasının değişen konjonktürü bağlamında ortaya çıkmış; ancak söz konusu işbirliği üye devletlerin egemenlik haklarının devrini gerektirmeyen, dış politika konularında uyum ve eşgüdümü sağlamayı amaçlayan bir çerçevede ele alınmıştır. Zira ASİ'nin ortaya çıktığı 1970 yılından 1980 yılına kadarki süreçte, AT ülkelerinin birlikte hareket ettikleri uluslararası olaylar genel olarak sınırlı kalmıştır. Bunlardan öne çıkanlar 1974 yılında Kıbrıs'ta Nicos Sampson tarafından yapılan darbenin kınanması, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda (AGİK) ortak hareket edilmesi, Helsinki Nihai Senedi'nin AT adına imzalanması, Arap-İsrail çatışmasına karşı ortak tutum yani Venedik Bildirgesi'nin benimsenmesi olmuştur.[268] Öte yandan, 1979'un Aralık ayında Afganistan'ın işgali, Tahran'da ABD Büyükelçiliğinin işgaline karşı İran'a uygulanacak yaptırımlar, Polonya'da 1981 yılında ilan edilen sıkıyönetimin ardından SSCB ile olan ticari ilişkilerin gözden geçirilmesi ve SSCB'ye kısmi yaptırım uygulanması, sonraki yıllarda ortaya çıkan Körfez Krizi ve Balkanlar'daki gelişmeler AT'nin dış politika konusunda yeknesak uygulamalar ortaya koyamadığını gösteren örnekler olmuştur.[269] Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde genel olarak AT'nin askeri güvenlikle ilgili ortak bir dış politika benimsemekte zorlandığı; ancak kınama, bildiri yayınlama gibi yüksek politikanın nispeten alçak alanlarında ortak hareket etme kabiliyetinin arttığı görülmektedir. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayıp ABD'nin Irak'ı işgaliyle devam eden süreçte de AT Irak'tan petrol ithalatının

[266] EUR-Lex, "Single European Act", Article 30.1-30.2.
[267] Gös. yer.
[268] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.*, s.73.
[269] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.*, s.74.

yasaklanması, ticari antlaşmaların askıya alınması, Irak'ın varlıklarının dondurulması ve savaşa sınırı olan ülkelere acil durum yardımı verilmesi gibi konularda hızlı davranırken, üye devletler askeri müdahale konusunda ortak bir tutum sergilememiştir.[270]

ATS'nin yürürlüğe girmesinden 2 yıl sonra Berlin Duvarının yıkılması, Doğu Blokunun çökmesi gibi gelişmeler, Batı'yı düşmansız bırakmış; bu uluslararası ortamda gerek AT gerekse de ABD kendine yeni stratejiler belirlemiştir. Bu dönemde AT, ATS ile ortaya konulan iç pazarın tamamlanması hedefine odaklanmış; ancak diğer yandan bu yeni uluslararası konjonktürde iki Almanya'nın birleşmesi durumu, bağımsızlıklarını yeni kazanan Doğu Avrupa devletlerinin AT ile olan organik bağları, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Yugoslavya'nın dağılma süreci gibi etkenler AT'yi siyasal birlik oluşturma ve ortak bir dış politika ortaya koyma noktasında harekete geçmeye sevk etmiştir.

1990 yılında toplanan hükümetlerarası konferanslarda ele alınan ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturma çabalarının sonuca ulaşması, üye devletlerin ortak tutum sergileyememelerinden dolayı uzun sürmüştür. ATS'de ortaya konulan Avrupa'da bir birlik kurulması amacı, üye devletleri o zamana kadar zaten önemli aşamalar kaydettikleri ekonomik birliğe, bununla birlikte de ekonomik birliği perçinleyecek olan siyasal birliğe yönelik çalışmaları arttırmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda, 1990 yılında bir dizi hükümetlerarası konferans düzenlenmiş, Aralık 1990'da Roma'da toplanan hükümetlerarası konferansta ekonomik ve parasal konuların ele alınacağı bir hükümetlerarası konferansla birlikte siyasi birlikle ilgili konuların da ele alınacağı ikinci bir konferansın daha düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.[271]

9-10 Aralık 1991'de Hollanda'nın Maastricht şehrinde düzenlenen devlet ve hükümet başkanları zirvesiyle, AT'nin 12 üyesi değişen dünya koşulları gereğince tek para, tek merkez bankası, ortak savunma projeleri ve dış politika gibi ana gündem

---

[270] John McCormick, *a.g.e.,*s.321.
[271] Barış Özdal-Mehmet Genç, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri*, Aktüel Yayınları, İstanbul 2005, s.122-123; İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.,* s.82, Barış Özdal, *a.g.e.,* s.120-121.

maddelerini görüşerek yeni bir bağlayıcı metin üstünde anlaşabilmek için toplanmıştır.[272] Avrupa bütünleşmesinin geleceği üzerine yeni düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu zirvede Avrupa'da Ekonomik ve Parasal Birlik ile Siyasal Birlik başlıklarının yer aldığı bir antlaşma taslağı hazırlanmıştır. Ulusal yetkilerin Topluluğa devrini gerektiren ve federal bir model sunan antlaşma taslağı üzerinde birtakım değişiklikler yapılmış ve Maastricht Antlaşması olarak bilinen Avrupa Birliği Antlaşması 7 Şubat 1992'de imzalanarak 1 Kasım 1993'te de tüm ülkelerin onaylamalarının ardından yürürlüğe girmiştir.[273]

Maastricht Antlaşmasıyla AB adını alan AT'nin örgütsel yapısına da birtakım değişiklikler getirilmiş, yani söz konusu antlaşmayla 3 sütunlu yapıya geçilmiştir. Buna göre, birinci sütunu AT; ikinci sütunu ODGP ve üçüncü sütunu da Adalet ve İçişleri oluşturmuştur. ASİ'nin halefi olarak görülen ODGP, Antlaşmanın 5.başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre ODGP'nin amaçları,

- Birliğin ortak değerlerini, temel çıkarlarını ve bağımsızlığını korumak;
- Birliğin ve üye devletlerin güvenliğini her şekilde güçlendirmek;
- Helsinki Nihai Senedi'nin ilkeleri ve Paris Şartı'nın amaçlarının yanı sıra Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilkeleri doğrultusunda barışı korumak ve uluslararası güvenliği güçlendirmek;
- Uluslararası işbirliğini teşvik etmek;
- Demokrasi ve hukukun üstünlüğünü geliştirip insan hakları ve temel özgürlüklere saygı göstermek,[274] olarak sıralanmıştır.

---

[272] Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi", *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Derleyenler: Belgin Akçay-İlke Göçmen, 2. Baskı, Seçkin, Ankara 2014, s.52.
[273] Burak Tangör, a.g.e.,s.81.
[274] Council of the European Communities-Commission of the European Communities, *Treaty on European Union*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg 1992, s.123-124, https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf, (25.12.2018).

Bu amaçlardan da anlaşılmaktadır ki, ODGP'yle birlikte AB önemli uluslararası konularda, üyeler arasında sürdürülebilir bir uzlaşı ortamı teşvik etmeyi amaçlamıştır.[275]

Bunların yanı sıra genel olarak savunma konularına değinmekten kaçınan Topluluk, bu antlaşmayla ODGP'nin ileride ortak bir savunmaya öncülük edebilecek ortak bir savunma politikasının nihai çerçevesini de içerecek şekilde Birliğin güvenliği ile ilgili tüm soruları kapsayacağına yer vermiştir.[276] Buradan AB'nin ileride ortak bir savunma politikası geliştireceği sonucu çıkmaktadır ki ilerleyen zaman içinde bunun gerçekleştiği de görülecektir. Zira AB bütünleşme süreci, ekonomik alanda siyasi alana göre daha hızlı gelişmiş, ortak dış politika ve güvelik politikasının ardından ortak savunma politikasının geliştirilmesi ise yavaş ilerleyen ama ilerleyen bir seyirde olmuştur. AB üye devletlerinin egemenlik yetkilerini devretmeleri söz konusu olan alanlar dış politika, güvenlik ve savunma gibi yüksek politika alanları olunca buradaki gelişme de devletlerin yetkilerini devretmek istememeleri ölçüsünde yavaş gerçekleşmiştir. Bu durum AB'nin örgütsel yapısında şu şeklide sirayet etmiştir: Toplulukların oluşturduğu birinci sütun ulusüstü nitelik taşımakta ve kararlar oyçokluğu ile alınmaktayken, ODGP ile Adalet ve İçişlerinin oluşturduğu ikinci ve üçüncü sütunlar hükümetlerarası nitelikte olup kararların alınması oybirliğine dayandırılmıştır.

ODGP'yi içeren ikinci sütun incelendiğinde, ODGP'nin genel olarak ASİ'nin bir devamı niteliğinde olduğu, AT'nin birinci sütununu oluşturan Topluluklar'ın kapsamı dışında kalan dış politika konularından oluştuğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Maastricht Antlaşması çerçevesinde ortaya konulan bu ortak dış politikanın ASİ'nin genel özelliklerini taşıdığı yani yukarıda da belirtildiği gibi ODGP kapsamına giren konularla ilgili kararların alınmasında üye devletlerin egemenlik yetkilerini devretmelerini gerektirmeyen bir şekilde, hükümetlerarası işbirliği temelinde düzenlendiği görülmektedir. Yine Maastricht Antlaşması incelendiğinde, ODGP'nin oluşturulmasıyla birlikte, bu alanda ASİ çerçevesi dışında birtakım yeniliklerin de ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle, ODGP ile birlikte, savunma konusuna da

[275] John McCormick, *a.g.e.,* s.322.
[276] *Treaty on European Union*, s.126.

antlaşma metni içerisinde yer verilmiş ve ileride ortak bir savunma politikası oluşturulabilmesi yönündeki niyet beyan edilmiştir.[277] Bunun yanı sıra, BAB'ın AB'nin ayrılmaz bir parçası olduğu[278] ve BAB üye devletlerinin AB içinde BAB'ın rolünün güçlendirilmesi konusunda anlaştıkları belirtilmiştir.[279] Bu konularda üye devletlerin anlaşmaları son derece önemlidir, zira üye devletler savunma söz konusu olduğunda Avrupa'nın daha bağımsız olmasından yana olan pro-Avrupacılar ve Avrupa'nın Atlantik İttifakı içinde yer almasını isteyen Atlantikçiler olarak ikiye ayrılmıştır.

Maastricht Antlaşması'na BAB ile ilgili eklenen deklarasyonda, pro-Avrupacı ve Atlantikçi ülkeleri ortak paydada birleştiren hususların olduğu anlaşılmaktadır. Zira BAB üye devletleri, BAB'ın Atlantik İttifakı ile uyumlu bir şekilde AB içinde güçlendirileceğini, ortak bir savunma politikasına öncülük edecek olan savunma konularında Atlantik İttifakı'nın Avrupa boyutunu güçlendirecek bir araç olarak geliştirileceğini ortaya koymuşlardır.[280] Bunun ötesinde, deklarasyonda ayrı ayrı, BAB'ın AB ile ilişkilerinde, BAB'ı AB'nin savunma bileşeni olarak inşa etmenin; Atlantik İttifakı ile olan ilişkilerindeyse, BAB'ı Atlantik İttifakı'nın Avrupa ayağını güçlendirmek için geliştirmenin amaç olarak belirtildiği görülmektedir.[281] Dolayısıyla, BAB Atlantik İttifakı ile AB arasında herhangi bir uyumsuzluğa yer vermeyecek şekilde yani hem Avrupa ayağını NATO içinde güçlendirecek hem de NATO şemsiyesinin Avrupa üzerinde yer alacağı şekilde formüle edilmiştir. Zira savunma konularının getirdiği mali yük üye devletleri NATO'ya yönlendirmektedir.

Genel olarak Maastricht Antlaşması, yani AB Antlaşması, üç sütunlu yapıyı oluşturarak ODGP'nin çerçevesini çizmiş; buna ek olarak savunma politikasına da değinmiş ve BAB'ı, Atlantik İttifakı ve AB ile olan ilişkileri temelinde ele almıştır. Maastricht Antlaşması, her ne kadar ASİ, ATS ile hukuki bir varlık kazanmış olsa ve ODGP, ASİ'nin bir devamı niteliğinde olsa da bir ortak dış politika ve güvenlik politikasının tam olarak ODGP adıyla yer aldığı ve üye devletlerin imtina ettikleri

[277] Gös. yer.
[278] Gös. yer.
[279] *Treaty on European Union*, s.241.
[280] Gös. yer.
[281] *Treaty on European Union*, s.242-243.

konulardan biri olan savunmanın da ortak bir savunma politikası oluşturma perspektifiyle ortaya konulduğu ilk antlaşma olması nedeniyle son derece önemlidir. Siyasi alanda ilerlemenin çok yavaş olduğu AB'de bu gelişmelerin önemi, her aşamanın daha gelişmiş sonraki aşamaya hizmet etmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan, daha önce de belirtildiği gibi söz konusu alanda üye devletlerin egemenlik yetkilerini Birliğe devretmek istememeleri, ODGP çerçevesinde ortak bir politika üretme noktasında, AB'nin etkinliği ve etkililiğinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

2.2.3. Amsterdam Antlaşmasından Nice Antlaşmasına

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'yla genel çerçevesi çizilen ODGP'nin, AB'nin uluslararası alanda politika üretme noktasında yetersiz kaldığı özellikle bu süreçte ortaya çıkan Yugoslavya Krizi ile gözler önüne serilmiştir. Üye devletler, Yugoslavya Krizi karşısında ortak bir tutum belirleyememiş; erken uyarı sistemi ile çatışma önleme uygulamalarının eksikliği ortaya çıkmıştır. Söz konusu uluslararası ortamda, 1996 yılında Torino'da bir hükümetlerarası Konferans toplanmış ve buradan çıkan sonuçlarla hazırlanan Amsterdam Antlaşması 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanarak 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe girmiştir. Amsterdam Antlaşması, ODGP'nin eksiklerinin giderilmesi için bir fırsat olarak görülmüş; ancak tam olarak amaca hizmet edememiştir.

1997'de, on beş üye devletin imzaladığı Amsterdam Anlaşması'nın hedefleri şu şekilde belirlenmiştir:

> *"- İstihdamı, sosyal politikaları, halk sağlığını ve vatandaş haklarını bütünleşme sürecine eklemek,*
>
> *-Adalet ve içişleri alanında üye devletlerin işbirliğini pekiştirerek, hareket özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmak ve güvenliği daha güçlü kılmak,*
>
> *-AB ve üye devletler tarafından uygulanacak ortak stratejilerin belirlenmesinden Avrupa Konseyi'ni sorumlu yaparak ve bir ODGP yüksek temsilcisi belirleyerek AB'yi uluslararası arenada daha etkin bir hale getirmek,*

-Birliğin kurumsal yapısını daha fazla geliştirmek.''[282]

Bu hedefler genel olarak değerlendirildiğinde AB'nin Avrupa bütünleşme sürecini derinleştirme amacına yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu antlaşmayla yukarıdaki hedeflerde de görüldüğü üzere ODGP'nin 1990'ların ilk yarısında görünen uluslararası olaylara etkin müdahalede bulunamamasının ortaya koyduğu yapısal zayıflılarına çözüm aranmaya çalışılmıştır. Bu zayıflıkların giderilmesi için çok da radikal olmayan birtakım kurumsal değişiklikler yapılmıştır.

Amsterdam Antlaşması'yla ODGP'nin amaçları sıralanmış ve burada Maastricht Antlaşması'yla ortaya konulan amaçlar arasında kısmi değişikliklerin olduğu belirlenmiştir. Buna göre ODGP'nin Amsterdam Antlaşması'nda Maastricht'ten farklı olan amaçları şu şekilde sıralanmıştır:

- Birliğin ortak değerlerini, temel çıkarlarını, bağımsızlığını ve bütünlüğünü Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilkelerine uygun olarak korumak;
- Birliğin güvenliğini her şekilde güçlendirmek;
- Birleşmiş Milletler Şartı'nın yanı sıra Helsinki Nihai Senedi'nin ilkeleri ve Paris Şartı'nın amaçlarına göre dış sınırlardakiler de dâhil olmak üzere barışı korumak ve uluslararası güvenliği güçlendirmek.[283]

Söz konusu amaçlara bakıldığında Maastricht'ten farklı olarak Birliğin bütünlüğünden ve sınırların güvenliğinden bahsedildiği görülmektedir ki bu dış sınırların da ODGP kapsamına dâhil edildiği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, Maastricht Antlaşması'nda gerekli görüldüğünde Konsey'in ortak tutum tanımlayabileceği ifade edilirken[284] Amsterdam Antlaşması'nda Birliğin ODGP ile ilgili genel ilke ve kuralları tanımlayabileceği; ortak stratejilere karar verebileceği;

---

[282] Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi", s.53.
[283] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts", *Official Journal of the European Communities*, 10.11.1997, s.9-10, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN, (29.12.2018).
[284] *Treaty on European Union*, s.124.

ortak eylem ve ortak tutum benimseyebileceği belirtilmektedir.[285] Hatta Avrupa Konseyi'nin savunma konuları da dâhil olmak üzere ODGP ile ilgili genel kural ve prensipleri belirleyeceği de Amsterdam Antlaşması'nda yer almaktadır.[286]

ODGP, daha önce birçok kez dile getirildiği gibi üye devletlerin egemenlik yetkilerini Birliğe devretmek istemedikleri bir alandır, dolayısıyla da burada karar alma yöntemi oybirliğine dayanmaktadır. Amsterdam Antlaşması bu konuda köklü değişiklikler getirmiş olmasa da oybirliği ile karar alma yöntemine bazı esneklikler getirilmiştir. Bunlardan bir tanesi yapıcı çekimserlik olarak nitelenen ve ODGP başlığı altında karar alınmasına engel olmayan bir yöntemdir. Buna göre, çekimser oy kullananlar bu kararı uygulamaya zorlanmayacak; ancak kararın Birlik için bir hükmü olacaktır. Öte yandan, çekimser oy kullanan devletlerin sayısı oylamaya katılanların üçte birinden fazla olursa söz konusu karar alınamayacaktır.[287] Oybirliği ile karar alma yöntemine getirilen bir diğer esneklikse, nitelikli çoğunluk ile karar alınan alanların genişletilmesi olmuştur. Amsterdam Antlaşması'nda ortak eylemler, ortak tutumlar veya ortak stratejiler temelinde herhangi bir karar alınırken ve ortak bir eylem ya da ortak bir tutumun uygulanmasıyla ilgili herhangi bir karar alınırken nitelikli çoğunluk oyu kullanılacağı belirtilmiştir.[288] Öte yandan, Maastricht Antlaşması'nda ise Konsey'in, ortak eylemi kabul ederken ve gelişimi sırasında herhangi bir aşamada, kararların nitelikli oy çoğunluğu ile alınacağı konuları tanımlayacağı ortaya konulmuştur.[289]

Amsterdam Antlaşması'nın getirdiği yeniliklerden bir başkası ODGP'nin insani yardım ve kurtarma görevleri, barışı koruma görevleri ve barış inşasını da içeren kriz yönetimindeki askeri güçlerin görevlerini de kapsayabileceği, BAB'ın AB'nin ayrılmaz bir parçası olduğu ve ona yukarıda sayılan konularda operasyonel kapasite sağlayacağıdır.[290] Dolayısıyla ODGP, savunma konularına da giderek daha fazla yer vermeye başlamıştır. Zira söz konusu antlaşmanın J.7 maddesinin 3. paragrafında Birliğin savunma ile ilgili eylem ve kararlarının uygulanmasında BAB'dan

[285] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam …", s.10.
[286] Gös. yer.
[287] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam …", s.14.
[288] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam …", s.14.
[289] *Treaty on European Union*, s.125.
[290] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam …", s.12.

yararlanacağı da belirtilmiştir.[291] Bunun ötesinde, 1992 yılında BAB tarafından kabul edilen Petersberg Görevleri de Amsterdam Antlaşması'na eklenen bir deklarasyonla ve yukarıda sayılan görevler itibarıyla ODGP kapsamına alınmıştır.[292]

Amsterdam Antlaşması'na eklenen bir başka deklarasyonla da ODGP'nin 1990'larda gerçekleşen uluslararası olaylar karşısında etkin davranamamasına neden olan erken uyarı ve çatışma önleme mekanizmasının yokluğu konusuna bir çözüm getirmek amaçlanmıştır. Siyasal Planlama ve Erken Uyarı Birimi, İngiltere'nin olumlu görüşüyle üye devletlerin üzerinde ittifak sağladıkları yapısal bir değişiklik olarak Amsterdam Antlaşması'na dâhil edilmiştir.[293] Buna göre, Siyasal Planlama ve Erken Uyarı Birimi, Konsey Genel Sekreterliğinde, Genel Sekreter de olan ODGP Yüksek Temsilcisinin sorumluluğunda kurulacaktır. Deklarasyonda birimin görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- ODGP ile ilgili alanlardaki gelişmeleri izlemek ve analiz etmek;
- Birliğin dış ve güvenlik politikası çıkarlarının değerlendirmesini yapmak ve ODGP'nin gelecekte odaklanacağı alanları tespit etmek;
- Potansiyel siyasi krizler de dâhil, Birliğin dış ve güvenlik politikası için önemli yansımalara neden olabilecek durum ve olaylarla ilgili erken uyarıda bulunmak ve zamanında değerlendirmeler yapmak;
- Konsey'in veya Dönem Başkanlığı'nın talebi üzerine veya kendi inisiyatifiyle, ODGP için analiz, tavsiye ve stratejileri de içeren Konsey'deki karar formülasyolarına katkı olarak Başkanlığın sorumluluğu altında sunulan politika seçenekleriyle ilgili raporları üretmek. [294]

Siyasal Planlama ve Erken Uyarı Birimi'nin oluşturulmasıyla, AB üye devletleri arasında uluslararası olaylara verilen tepkilerin eşgüdümünün sağlanması amaçlanmıştır. Hem üye devletlerin politikalarını birbirine yaklaştırmak hem de

[291] Gös. yer.
[292] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam …", s.125.
[293] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.*, s.97.
[294] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam …", s.132.

AB'nin ortak bir politika ortaya koyması yoluyla AB'nin uluslararası alandaki imajını düzeltmek de Siyasi Planlama ve Erken Uyarı Birimi'nin bir başka amacı olmuştur.

Amsterdam Antlaşması'nın getirmiş olduğu bir başka yenilik ise, ODGP Yüksek Temsilciliği olarak tanımlanan bir makamın oluşturulmasıdır. Antlaşma'nın J.16 maddesinde görevleri, ODGP kapsamına giren konularda özellikle kararların formülasyonu, hazırlanması ve uygulanmasına katkıda bulunarak Konsey'e yardımcı olmak ve uygun olduğunda üçüncü taraflarla diyalog kurarak, Başkanlığın ricası üzerine Konsey adına hareket etmek olarak sıralanan Yüksek Temsilci, aynı zamanda Konsey'in Genel Sekreterliği görevini de yürütmektedir.[295]

Amsterdam Antlaşması'nda yapısal bir değişiklik olarak değerlendirilen Yüksek Temsilcilik makamının oluşturulması kolay olmamış; üye devletler arasında birtakım anlaşmazlıklar vuku bulmuştur. Ülger'in deyimiyle,

> *"İngiltere, bağımsız bir kişi olan Yüksek Temsilcinin üye devletleri kontrol edemeyeceğini öne sürerken, AB'nin küçük devletleri büyük olasılıkla "büyükler" tarafından doldurulacak bu makamın kendi çıkarlarına hizmet etmeyeceği şeklinde görüş belirtmişlerdir. Öte yandan Komisyon, Yüksek Temsilcinin AB'yi dış dünyada temsil edemeyeceğini öne sürmüş ve makamın oluşturulmasına karşı çıkmıştır."*[296]

AB'de ODGP ile ilgili kararların alınmasındaki zorluk, bu alanda Yüksek Temsilcilik makamının oluşturulmasında da ortaya çıkmış; ancak üye devletler, 6 ayda bir değişen dönem başkanlığının yol açtığı sorunları ve bu periyotta dönem başkanlığı yapan devletin dış politikada ortaya çıkan olaylarla çok da ilgili olmayabileceğini göz önünde bulundurarak ve AB'nin dış politikasında devamlılık sağlaması açısından söz konusu makamın oluşturulması kararını alabilmiştir. Yüksek Temsilcilik makamı AB'nin uluslararası alanda, dış politikasının yürütülmesinde etkinliğini arttırmak amacıyla oluşturulmuştur. Öte yandan, ODGP alanında kararların üye devletlerin ulusal hassasiyetleri çerçevesinde alınması nedeniyle Yüksek Temsilciliğin yetkileri ve dolayısıyla da hareket kabiliyeti sınırlı kalmıştır.

---

[295] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam …", s.15.
[296] İrfan Kaya Ülger, *a.g.e.*, s.99.

Amsterdam Antlaşması'yla ODGP kapsamında ortaya konulan değişiklikler ODGP'yi daha işler hale getirmek amacıyla yapılmıştır. Bununla birlikte, önce Maastricht Antlaşması'nda daha sonra da Amsterdam Antlaşması'nda Avrupa güvenliğinin savunma ayağından da bahsedilmeye başlanmış ve Avrupa güvenlik ve savunma kimliğine (AGSK) değinilmiştir. AGSK, BAB çerçevesinde ele alınmış; Antlaşmalara eklenen deklarasyonlarda BAB üye devletlerinin, gerçek bir Avrupa güvenlik ve savunma kimliğinin geliştirilmesi ve Avrupa'nın savunma konularında daha fazla sorumluluk alması gerektiği üzerinde anlaştıkları şeklinde belirtilmiştir. 1990'lar itibariyle BAB'ın canlandırılması ve ODGP ile birlikte ele alınması da Avrupa güvenliğinin savunma ayağını güçlendirmek amacıyla yapılmıştır. Varşova Paktı'nın dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle, Avrupa güvenlik ve savunmasında ön planda olan NATO içerisinde de Avrupa güvenlik kimliğinden bahsedilir olmuş; NATO'nun 1990'lardan itibaren yayınlanan çeşitli zirve bildirilerinde daha güçlü bir Avrupa güvenlik ve savunma kimliğine yer verilmiştir.[297]

Avrupa savunmasının NATO'ya rakip olmayacak şekilde ve NATO şemsiyesi altında geliştirilmesi bunun da NATO'nun Avrupa ayağını oluşturan BAB ile yapılması bu dönemde üzerinde anlaşılan konular olmuştur. Avrupa'nın kendi savunma politikasını oluşturma girişimi ve Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde ortaya çıkan Bosna-Hersek ve Kosova Krizleriyle birlikte ODGP'ye işlerlik kazandırmak amacıyla AB'nin Atlantikçi olarak bilinen üyesi İngiltere ile Avrupa yanlısı olarak bilinen üyesi Fransa, 4 Kasım 1998 tarihinde St. Malo'da bir zirve gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu zirve sonucunda, AB'nin uluslararası alandaki rolünü tam olarak oynayabileceği bir konumda olması gerektiği, bunun içinde Amsterdam Antlaşması'nda ODGP ile ilgili hükümlerin hızlı ve tam olarak uygulanmasının önemli olacağı ile ODGP çerçevesinde ortak savunma politikasının geliştirilmesinin Avrupa Konseyi sorumluluğunda olduğuna değinilmiştir.[298] Avrupa'nın savunması konusunda iki farklı görüşe sahip olan İngiltere ve Fransa'nın ODGP ve bununla birlikte de savunma konusunda böyle

[297] NATO bildirileriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. NATO, "Summits and Ministerial Meetings", *Online Library*, https://www.nato.int/docu/comm.htm, (29.12.2018).
[298] "British-French Summit St. Malo, 3-4 December 1998", *From St. Malo to Nice European Defence: Core Documents*, Derleyen: Maartje Rutten, Institute of Security Studies of the Western European Union, Chaillot Paper 47, Paris 2001, s.8, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp047e.pdf, (30.12.2018).

bir zirveye öncülük etmiş olmaları Avrupa'da güvenlik politikalarının savunma ayağının da gelişmesini sağlayacak son derece önemli bir husustur. Zira söz konusu zirvenin sonuç bildirgesine diğer üye devletlerin de katılmasıyla AGSP süreci başlatılmıştır.

Öte yandan, Avrupa savunmasını her halükarda NATO'dan ayrı düşünülemeyecek olması 1999 yılında Washington NATO zirvesinde ortaya konulmuş ve zirve sonuç bildirgesinde St. Malo zirvesiyle başlayan AGSP oluşturulması sürecinin AGSK'nın NATO bünyesinde geliştirilmesi şartına bağlı olarak ABD tarafından destekleneceği belirtilmiştir.[299] St. Malo ve Washington Zirvelerini takiben 3-4 Haziran 1999 tarihinde Köln'de yapılan AB Zirvesi'nde de Avrupa'nın güvelik ve savunma politikasını geliştirebilmesi için gerekli araç ve kapasiteleri Amsterdam Antlaşması'na dayanarak ortaya koyabileceğine değinilmiş ve Birliğin, Antlaşmaya eklenen Petersberg Görevleriyle ilgili kararlar alabileceği ifade edilmiştir.[300] Zirvenin amacının güvenlik ve savunma üzerine ortak bir Avrupa politikasının geliştirilmesiyle ODGP'nin güçlendirilmesi olarak belirtilmiş ve AB'nin askeri kabiliyetleri de dâhil gerekli kabiliyetlerini kullanmasını sağlamak için çaba gösterileceği ifade edilmiştir.[301] 10-11 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Zirvesi'nde kriz yönetimi üzerinde durulmuş ve Birliğin askeri olan ve olmayan kriz yönetimi kabiliyetlerinin geliştirilmesi için iki ilerleme raporunun benimsendiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, Avrupa Konseyi, karar almak için otonom bir kapasite geliştirme ve NATO'nun bir bütün olarak rol oynamadığı uluslararası krizlere cevap olarak, AB öncülüğünde askeri operasyonları başlatma ve yürütme konusundaki kararlılığının altını çizmiştir.[302] Köln ve Helsinki Zirveleriyle Siyasi ve Güvenlik Komitesi ile Askeri Komite oluşturulmuş, 2003 yılına kadar üye devletlerin 60 gün içerisinde 50-60 bin kişiden oluşturulacak askeri gücü en az bir yıl için konuşlandırabilmesine karar verilmiş; ancak Petersberg

---

[299] NATO, The Alliance's Strategic Concept, Part III The Approach to Secuirty in the 21st Century, 24 April 1999, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en, (30.12.2018).

[300] European Parliament, Cologne European Council 3-4 June 1999 Conclusions of the Presidency, "Annex III Declaration of the European Council and Presidency Report on Strengthening the European Common Poliy on Security and Defense", http://www.europarl.europa.eu/summits/kol2_en.htm#an3, (30.12.2018).

[301] Gös. yer.

[302] Detaylı bilgi için bkz. European Parliament, Helsinki European Council 10-11 December 1999 Conclusions of the Presidency, http://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm#b, (30.12.2018).

Görevlerini yerine getirmek için oluşturulan bu askeri gücün bir Avrupa ordusu olarak algılanmaması gerektiği de ifade edilmiştir.[303]

1990'ların ilk yarısında ODGP'nin Avrupa'nın savunmasını da içerecek şekilde geliştirilmesi ifadeleri ile Atlantik İttifakı içinde AGSK'nin vurgulanması AGSP sürecinin çekirdeğini oluşturmuş bu konuda en önemli adım da Avrupa güvenliği konusunda Atlantikçi görüşü benimseyen İngiltere ile Avrupacı görüşü benimseyen Fransa'nın St. Malo'da bir araya gelmeleri olmuştur. Bunu takiben yapılan Köln ve Helsinki Zirveleri de ODGP'nin güvenlik ve savunma konularında ortak bir Avrupa politikası oluşturması yönünde güçlendirilmesi ve bunun için nispeten somut adımların atılmasıyla AGSP'nin gelişim süreci hız kazanmıştır.

7-10 Aralık 2000 tarihinde toplanan Nice Zirvesi sonuç bildirgesinde Ortak Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası başlığı ile yer alan politika altında AB'nin hızlı bir şekilde operasyonel hale getirilmesi amaçlanmış ve bunun en geç 2001 yılında tamamlanması kararlaştırılmıştır.[304] Söz konusu zirvede AGSP'nin ODGP'nin bir uzantısı olduğu ifade edilmiştir.[305] Bu zirveyi takiben de 26 Şubat 2001'de imzalanan Nice Antlaşması Şubat 2003'te yürürlüğe girmiştir.

Nice Antlaşması, zamanın koşulları gereği kurumsal yapıda değişikliklerin yapıldığı düzenleyici bir antlaşmadır.[306] Nice Antlaşması'yla ODGP alanında yapılan temel değişikliklerin ilki BAB ile ilgili kısımların Antlaşma maddelerinden çıkarılması olmuştur. Zira 1999 Köln Zirvesi sonuç bildirgesinde de BAB'ın amacını tamamladığına değinilmiştir.[307] Antlaşmadaki bir diğer değişiklik, nitelikli çoğunluk oyunun kullanılacağı alanların yeniden düzenlenmesidir ki özel politikalarla ilgili özel temsilci atanmasının nitelikli çoğunluk oyuyla yapılacağı belirtilmiştir.[308] Bununla birlikte, Antlaşmada nitelikli çoğunluk oyunun kullanılacağı alanlar genel olarak da

---

[303] Gös. yer.
[304]European Parliament, European Council-Nice 7-10 December 2000, http://www.europarl.europa.eu/summits/nice1_en.htm#III, (30.12.2018).
[305] Barış Özdal-Mehmet Genç, a.g.e., s.146.
[306] Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi", s.53-54.
[307] European Parliament, Cologne European Council 3-4 June 1999 Conclusions of the Presidency.
[308] EUR-Lex, "The Treaty of Nice Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts", *Official Journal of the European Communities*, 10.03.2001, s.7, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT&from=EN, (30.12.2018).

genişletilmiştir. Siyasi ve Güvenlik Komitesinin, Konsey'in sorumluluğu altında kriz yönetimi operasyonlarının stratejik yönergeleri ve siyasi kontrolünü yerine getireceği bununla birlikte, Konsey'in yetkilendireceği Komitenin kriz süresince operasyonun stratejik yönerge ve siyasi kontrolüyle ilgili kararları alabileceği yönündeki yenilikler de Nice Antlaşması'na eklenmiştir.[309] Bunlara ek olarak ODGP alanında üye devletlerin birlikte hareket edebilmelerini sağlamak amacıyla yeni bir yöntem geliştirilmiştir. **Güçlendirilmiş işbirliği** olarak ifade edilen bu yönteme göre, üye devletler ODGP başlığı altında yer alan herhangi bir alanda Birliğin değerlerini korumak ve çıkarlarına hizmet etmek amacıyla, ODGP'nin uyumu, genel ilkeleri, amaçları ve bu alanda alınan kararlara, Avrupa Topluluklarının gücüne ve Birliğin politikaları ile dış faaliyetlerinin uyumuna saygı göstererek kendi aralarında işbirliği kurabileceklerdir.[310] Güçlendirilmiş işbirliği, üye devletlerin ODGP kapsamında daha fazla birlikte hareket etmelerini sağlamak ve üyeler arasında işbirliğini geliştirmek amacıyla ortaya konulan bir yöntemdir; ancak güçlendirilmiş işbirliğinin ODGP kapsamında ortak eylem ve ortak tutumlarda kullanılabileceği, askeri ya da savunmayı etkileyecek konularla ilgili olmayacağı da ifade edilmiştir.[311]

Nice Antlaşması genel hatları itibariyle daha önce de ifade edildiği gibi gerekli yapısal ve kurumsal değişikliklerin yapıldığı düzenleyici bir antlaşmadır. ODGP açısından önemi, üye devletler arasında işbirliğini arttırmaya çalışmasında ve nitelikli çoğunluk oyunu genişletme çabasında yatmaktadır. Bununla birlikte, BAB ile ilgili maddelerin söz konusu antlaşmadan çıkarılması da AGSP'nin kurumsallaşması açısından önem taşımaktadır.

2.2.4. Lizbon Antlaşmasından Günümüze

Lizbon Antlaşması, AB'nin anayasal bir antlaşma oluşturma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, 14-15 Aralık 2001 yılında toplanan AB Leaken Zirvesi sonuç bildirgesinde AB'nin daha demokratik, şeffaf ve etkili olmaya gereksinim duyduğu, bunu sağlamak için de bir Avrupa anayasası üzerinde görüşmeler

[309] EUR-Lex, "The Treaty of Nice…", s.8.
[310] EUR-Lex, "The Treaty of Nice…", s.8-9.
[311] Gös. yer.

yapmak için bir konvansiyon oluşturulmasına karar verildiği yer almıştır.[312] İlk kez Şubat 2002'de toplanan Konvansiyon, Haziran 2003'te hazırlıklarını tamamlamış ve ortaya konulan Avrupa Anayasası 29 Ekim 2004'te Roma'da imzalanmıştır; ancak çeşitli siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel gerekçelerle 29 Mayıs 2005 tarihinde Fransa'da, 1 Haziran 2005 tarihinde de Hollanda'da yapılan referandumlar sonucunda kabul edilmemiştir.[313]

21-22 Haziran 2007 Brüksel Zirvesi'nde tekrar ele alınan Avrupa Anayasası konusu üzerinde yapılan yoğun tartışmalar sonucu üye devletler bir anayasadan ziyade mevcut antlaşmalar üzerinde reform yapılması konusunda fikir birliğine varmışlardır. Bu çerçevede Avrupa Konseyi'nin 2007 Temmuz ayı sonuna kadar bir hükümetlerarası konferans düzenlemesi ve çalışmalarını tamamlayıp 2009'daki Avrupa Parlamentosu seçimlerinden önce üye devletlere Antlaşmayı onaylamaları için yeterli zaman tanımasına karar verilmiştir.[314] Üye devletlerin, 19 Ekim 2007 tarihinde üzerinde anlaştıkları Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşmayı Tadil Eden Antlaşma Taslağı yani Lizbon Antlaşması, Devlet ve Hükümet Başkanlarınca resmi olarak 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanmıştır. Böylelikle de 2002'de başlayan Avrupa Anayasası çalışmalarının aslında son aşaması olarak kabul edilebilecek olan ve Avrupa Anayasası taslağındaki bazı maddelerin yumuşatılmasıyla oluşturulan Lizbon Antlaşması üye devletlerin onayına sunulmuştur. Onay aşamasında da birtakım sıkıntılar ortaya çıkmış ve Antlaşma İrlanda'da yapılan ikinci referandumun sonunda diğer tüm üye devletlerin de onaylarıyla birlikte, 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir.

AB'nin daha iyi işler hale gelebilmesi amacıyla oluşturulan Lizbon Antlaşması bunu, daha basit ve net karar alma yöntemleriyle, AB'nin dış politika mekanizmasını düzene koyarak ve polis ve adalet işbirliğinde AB kurumlarına daha büyük bir rol vererek gerçekleştirmeye yönelmiştir.[315] AB'nin dış politikasındaki

---

[312] Presidency Conclusions-European Council Meeting in Leaken, 14-15 December 2001, https://www.consilium.europa.eu/media/20950/68827.pdf, (30.12.2018).
[313] Erhan Akdemir, "Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi", s.54-55.
[314] Presidency Conclusions-Brussels European Council, 21/22 June 2007, europa.eu/rapid/press-release_DOC-07-2_en.pdf, (02.01.2019).
[315] Hugo Brady-Katinka Barysch, "The CER Guide to the Reform Treaty", *Centre for European Reform Briefing Note*, 17 October 2007, s.1,

etkinliğini arttırmak ve uluslararası alanda bir güvenlik aktörü olarak yer almasını sağlamak için Lizbon Antlaşması'yla ODGP kapsamında da bir dizi yenilik yapılmıştır.

Lizbon Antlaşması'yla getirilen yeniliklerin başında AB'nin tüzel kişilik kazanması bulunmaktadır.[316] Daha önce sadece birinci sütunda bulunan tüzel kişilik, Lizbon Antlaşması'yla sütunlu yapının kaldırılmasıyla birlikte AB'nin tamamı için geçerli olmuştur. AB'nin tüzel kişilik kazanması, Birliğin dış politikada, uluslararası örgüt ve konferanslarda uluslararası hukuk öznesi gibi hareket etme ve uluslararası anlaşmalara taraf olabilme hakkı elde etmiş olması nedeniyle ODGP açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, sütunlu yapının kaldırılması AB'nin dış ilişkilerinde daha tutarlı ve etkin politikalar yürütebilmesinin de önünü açmıştır.

AB'nin dış politikada yeknesak hareket edebilmesi ve tek sesliliği sağlayabilmesi açısından önemli bir diğer yenilik AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi makamının oluşturulmasıdır. Her ne kadar Yüksek Temsilcilik makamı Amsterdam Antlaşması'yla oluşturulmuş olsa da Lizbon Antlaşması'yla söz konusu makamın ismi değiştirilmiş ve görev alanını genişletmiştir. ODGP konularında Birliği temsil eden Yüksek Temsilci aynı zamanda Birlik adına üçüncü şahıslarla diyalog yürütme ve Birliğin uluslararası örgüt ve konferanslarda konumunu ortaya koyması açısından önemlidir.[317] Birliğin dış eylemlerinin uyumlu olmasını sağlamak amacıyla oluşturulan AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi makamının zımni bir amacı da aktörlüğü sürekli sorgulanan AB'nin uluslararası bir aktör olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Yüksek Temsilci'ye Antlaşmada ortaya konulan görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olmak üzere bir de Avrupa Dış Eylem Servisi oluşturulmuştur. Bununla birlikte, Lizbon Antlaşması'yla Yüksek Temsilci aynı zamanda Avrupa Komisyonu başkan yardımcılarından biri olarak da görevlendirilmiştir.[318]

---

https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/briefing_reform_treaty_17oct07-1160.pdf, (02.01.2019).

[316] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community", *Official Journal of the European Union*, 17.12.2007, s.38, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF, (03.01.2019).

[317] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.27.

[318] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.21.

Lizbon Antlaşması'nın getirdiği yeniliklerden bir diğeri kalıcı Konsey Başkanlığı statüsüdür. Buna göre 6 ayda bir değişen dönem başkanlığının yerine 2,5 yıllığına görev yapacak olan Konsey Başkanı'nın seçimi söz konusudur. Kalıcı bir Konsey Başkanlığı'nın oluşturulmasının ODGP açısından önemi, söz konusu politika alanının kapsamına giren konularda Konsey Başkanı'nın Birliği temsil edecek olmasından kaynaklanmaktadır.[319] İlgili antlaşma maddesinde (Madde 9B/6), Konsey Başkanı'nın Yüksek Temsilcinin yetkilerine halel getirmeksizin Birliğin ODGP alanında temsil yetkisini yerine getireceği ifadesi yer alsa bile sonuç itibariyle temsili Konsey Başkanı'na veriyor olması nedeniyle bu madde, Yüksek Temsilci'nin söz konusu alandaki görev tanımının içini boşaltmaktadır. Bu da üye devletlerin, ulusal hassasiyetlerinin bir sonucudur ki daha önce de pek çok kez dile getirildiği gibi üye devletler ODGP alanında egemenlik yetkilerinin devri konusuna sıcak bakmamaktadırlar. Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki hâlihazırda Konsey Başkanı olan Donald Tusk ile Yüksek Temsilci olan Federica Mogherini arasında herhangi bir yetki alanı karmaşası yaşanmamıştır.[320]

ODGP'yi ayrıntılı bir şekilde düzenleyen Lizbon Antlaşması, AGSP'nin ismini OGSP olarak değiştirerek Antlaşma metni içerisine dâhil etmiştir. Bununla birlikte OGSP, ODGP'nin ayrılmaz bir parçası olarak Antlaşma'ya eklenmiş ve OGSP'nin sivil ve askeri varlıkları kullanarak Birliğe operasyonel kapasite sağlayacağı, Birliğin bunları BM Şartındaki ilkelere uygun olarak barışı koruma, çatışmaları önleme ve uluslararası güvenliği güçlendirmek için Birliğin dışındaki misyonlarında kullanabileceği ifade edilmiştir.[321]

Amsterdam Antlaşması'yla oluşturulan güçlendirilmiş işbirliği Lizbon Antlaşması'nda, Antlaşma'nın ODGP ve OGSP dâhil tüm alanlarında kullanılabilir hale getirilmiştir.[322] Güçlendirilmiş işbirliğinin ODGP alanında kullanımı konusunda

---

[319] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.17-18.
[320] Münevver Cebeci, "AB'nin Güvenlik ve Savunma Politikalarında Güncel Tartışmalar", *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*, Derleyenler: Sanem Baykal-Sinem Akgül Açıkmeşe-Belgin Akçay-Çağrı Erhan, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018, s.162.
[321] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.34.
[322] Gerrard Quille, "The Lisbon Treaty and Its Implications for CFSP/CSDP", *Directorate-General for External Policies of the Union Briefing Paper*, 2009, s.3,

Lizbon Antlaşması'nın 280D maddesinin 2. paragrafı ODGP alanında kendi aralarında işbirliğini arttırmak isteyen üye devletlerin önünü açmaktadır; ancak güçlendirilmiş işbirliği ile ilerleme yetkisi de yine Konsey'in oybirliği ile karar vermesine bağlıdır.[323] Bununla birlikte, Antlaşma metninin dolaylı bir okuması OGSP alanında da güçlendirilmiş işbirliği yapılabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Buna göre, Nice Antlaşmasında güçlendirilmiş işbirliğinin ortak eylem ve ortak tutumun uygulanması ile ilgili olduğu, askeri ve savunmaya etkisi olan konularla ilgisi olmadığı belirtilirken, bu ibare Lizbon Antlaşması'ndan çıkarılmıştır.[324] Dolayısıyla, bunun güçlendirilmiş işbirliğinin OGSP alanında da uygulanabileceği yönünde yorumlanması mümkün hale gelmiştir.

AB'de ODGP kapsamındaki kararlar oybirliği ile alınmaktadır, yani bu alanda Birlik geleneksel olarak hükümetlerarası yapısını korumaktadır. Ancak ODGP'deki oybirliği kuralının dört istisnası bulunmaktadır. Avrupa Konseyi,

- Birliğin stratejik çıkar ve amaçlarıyla ilgili bir Avrupa Konseyi kararına dayanarak Birlik eylem veya tutumunu belirleyen bir karar alırken;
- Birlik eylem veya tutumunu belirleyen bir kararın uygulanmasıyla ilgili herhangi bir karar alırken;
- Bir AB özel temsilcisi atarken;
- Avrupa Konseyi'nin özel bir ricası veya Yüksek Temsilcinin kendi inisiyatifiyle, Yüksek Temsilci tarafından önerilen bir Birlik eylem veya tutumunu tanımlayan bir karar alırken

nitelikli çoğunluk oyu ile hareket edebilir.[325] Öte yandan, Amsterdam Antlaşmasıyla oybirliği kuralına getirilen esneklikler, Lizbon Antlaşması'nda OGSP alanını da

---

http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/afet/dv/201/201009/20100928lisbontreaty_cfsp-csdp_en.pdf, (03.01.2019).

[323] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.128.

[324] ISIS Europe, "The Impact of the Lisbon Treaty on CFSP and CSDP", *European Security Review*, No: 37, March 2008, s.5.

[325] Steven Blockmans, "Differentiation in CFSP: Potential and Limits", *EU60: Refounding Europe-The Responsibility to Propose*, Instituto Affari Internazionali, 8 March 2017, s.5, http://www.iai.it/sites/default/files/eu60_5.pdf, (05.01.2019).

kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Antlaşma'nın 28E maddesinin ikinci paragrafında Konsey'in, Daimi Yapısal İşbirliği'nin kurulması ve buna katılacak üye devletlerin belirlenmesini içeren kararı Yüksek Temsilciye danıştıktan sonra nitelikli çoğunluk oyu ile alacağı belirtilmiştir.[326] Bununla birlikte, 28.maddenin 3.paragrafı da yine Konsey'in başlangıç fonunu kurma ve finanse etme prosedürlerini, özellikle fona tahsis edilen miktarları; başlangıç fonunu yönetme prosedürlerini ve finansal kontrol prosedürlerini belirleyen kararları nitelikli çoğunluk oyuyla kabul edeceği ifade edilmiştir.[327] Oybirliği kuralına getirilen bu esneklikler, bu alanda Birliğin ilerleme kaydetme arzusunda olduğunun bir kanıtıdır ve nitelikli oy çokluğu herhangi bir üye devletin süreci veto ederek tıkayamaması anlamına gelmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husussa üye devletlerin nitelikli oy çoğunluğu kuralı getirilen konularda ulusal politikalarını etkileyebilecek hayati ve belirtilmiş nedenlere bağlı olarak nitelikli oy çoğunluğu ile karar alınmasının önüne geçme haklarının saklı tutulmasıdır.

Amsterdam Antlaşması'na eklenen bir deklarasyonla daha önce ODGP kapsamına alınmış olan Petersberg Görevleri, Lizbon Antlaşması'yla, ortak silahsızlanma operasyonları, insani yardım ve kurtarma görevleri, askeri tavsiye ve yardım görevleri, çatışma önleme ve barışı koruma görevleri, barış ve barış sonrası istikrar dâhil olmak üzere kriz yönetimindeki savaş güçlerinin görevleri şeklinde sıralanmış ve bu şekilde genişletilmiş olarak Antlaşma metnine eklenmiştir.[328] Bununla birlikte, Batı Avrupa Silahlama Grubu'nun dönüştürülmesiyle oluşturulan ve 2004 yılında faaliyete geçen Avrupa Savunma Ajansı Lizbon Antlaşması'yla birlikte yasal dayanak kazanmıştır.[329] Bu birimin amaçları/görevleri Birliğin operasyonel ihtiyaçlarını belirlemek, bunları karşılayacak olan tedbirleri desteklemek, savunma sektörünün endüstriyel ve teknolojik temelinin geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan herhangi bir aracın tanımlanmasına ve gerektiği yerde uygulanmasına katkıda

[326] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.37.
[327] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.33.
[328] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.35.
[329] Münevver Cebeci, *a.g.m.*, s.163.

bulunmak, Avrupa kabiliyetlerinin ve silahlanma politikasının tanımlanmasına katılmak olarak sıralanmıştır.[330]

ODGP'yi ve özellikle de OGSP'yi ilgilendirecek şekilde Antlaşma'ya getirilen bir diğer yenilik Daimi Yapısal İşbirliği ve bununla ilgili protokoldür. Daimi Yapısal İşbirliği Lizbon Antlaşması'nda iki madde ve bir protokolle ele alınmıştır. Buna göre, Lizbon Antlaşması'nın 26A/6 maddesi, askeri kabiliyetleri daha yüksek kriterleri karşılayan ve bu alandaki en zorlu görevler için birbirlerine daha fazla bağlayıcı taahhütlerde bulunan üye devletlerin Birlik çerçevesi içinde Daimi Yapısal İşbirliği kurabileceklerini ifade etmektedir.[331] Bu işbirliğinin nasıl kurulacağına ilişkin yapısal düzenlemeler de Antlaşma'nın 26E maddesinde düzenlenmiştir. Daimi Yapısal İşbirliği mekanizmasının çerçevesi oluşturulmuştur; ancak söz konusu mekanizmaya daha fazla açıklık getirilmesi gerekmektedir. Zira 26A/6 maddesinde geçen 'daha yüksek kriterler' ve 'daha fazla bağlayıcı taahhütler'den neyin kastedildiği yeterince anlaşılamamaktadır. Gelişim aşamaları çok uzun tartışmalara ve fikir ayrılıklarına neden olan ODGP ve OGSP açısından önemli bir çerçeve sunan Daimi Yapısal İşbirliği mekanizması nasıl kullanılacağına bağlı olarak önemli bir araç da olabilir veya sadece Antlaşma metninde yer alan ve içi doldurulamayan bir uygulama gibi de kalabilir. Zira AB üye devletleri, Lizbon Antlaşması'nda ortaya konulan Daimi Yapısal İşbirliği'ni Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren uzunca bir süre geçmesine rağmen hayata geçirememişlerdi. Bu noktada, İngiltere'nin AB'den ayrılma yönünde almış olduğu karar üye devletler nezdinde söz konusu işbirliğini oluşturmak için itici güç olmuştur.

Avrupa savunmasında Atlantikçi-Avrupacı şeklinde sirayet eden mental farklılaşmayla birlikte, Avrupa savunmasında materyal olarak da ağırlığı/önemi bulunan İngiltere'nin AB'den ayrılma kararı bir yandan Atlantikçi tutumun bertaraf edilmesi bir taraftan da Avrupa savunmasında ortaya çıkaracağı boşluk nedeniyle üye devletleri Avrupa güvenliği ve savunması için harekete geçmeye sevk etmiştir. Bununla birlikte, söz konusu dönemde NATO'ya mesafeli yaklaştığı bilinen Donald Trump'un Amerikan Başkanı olarak seçilmesi, Rusya'nın farklı araçlar kullanarak

[330] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.34-35.
[331] EUR-Lex, "Treaty of Lisbon…", s.35.

çevre ülkeler üzerinde uyguladığı politikalarla Avrupa'yı tehdit etme boyutuna gelmesi ve Arap isyanları – özellikle Suriye iç savaşı – ile birlikte ortaya çıkan kitlesel göç hareketleri AB'nin dış, güvenlik ve savunma politikalarını etkileyen çevresel faktörler olarak ortaya çıkmıştır.[332]

AB üye devletleri, 15 Aralık 2016'da yapılan AB Zirvesi'nde Daimi Yapısal İşbirliği'ne yer vermiş ve Avrupalıların güvenlikleri için daha büyük sorumluluklar almaları gerektiğini, zorlu bir jeopolitik ortamda Avrupa'nın güvenliğini ve savunmasını güçlendirmek ve vatandaşlarını daha iyi korumak için, daha önceki taahhütleri göz önünde bulundurarak, Avrupa Konseyi'nin daha fazlasını yapması gerektiğini ortaya koymuşlardır.[333] Bunu takiben 6 Mart 2017 tarihinde yapılan Dışişleri Konseyi'nde, Konsey'in bugünün zorlu jeopolitik ortamında Avrupa'nın güvenliğini ve savunmasını güçlendirmek için modüler bir yaklaşıma dayanan kapsayıcı bir Daimi Yapısal İşbirliği üzerinde çalışmaya devam etmenin gerekliliği üzerinde anlaştığı ifade edilmiştir.[334] AB üye devletlerinin Daimi Yapısal İşbirliği ile ilgili kararlı duruşları 13 Kasım 2017'de bu konuda resmi bir adım atmalarıyla sonuçlanmış ve üye devletler bu tarihte Daimi Yapısal İşbirliği üzerine ortak bir tebliği imzalamışlardır. Bu ortak tebliğde Daimi Yapısal İşbirliği ile ilgili olarak daha önce atılmış adımlara, ortaya konulan amaçlara, bu konuda Lizbon Antlaşması'nın ilgili maddelerine değinilmiş ve daha sonra da Daimi Yapısal İşbirliği'nin temel prensipleri ortaya konularak katılımcı üye devletlerin üstlenmeyi taahhüt ettikleri ortak taahhütleri listelenmiştir.

Daimi Yapısal İşbirliği, AB üye devletleri arasında savunma konusundan işbirliğini derinleştirmeye yetenekli ve istekli olanların bunu yapabileceği, antlaşma temelli bir çerçeve ve süreçtir. Burada amaç, savunma kabiliyetlerini ortak olarak geliştirmek ve bunları AB askeri operasyonları için kullanılabilir hale getirmektir.[335]

---

[332] Münevver Cebeci, *a.g.m.*, s.171.

[333] European Council, *European Council Meeting (15 December 2016)-Conclusion*, Brussels 2016, s.3-4, https://www.consilium.europa.eu/media/21929/15-euco-conclusions-final.pdf, (05.01.2019).

[334] Council of the European Union, Foreign Affairs Council (6 March 2017), *Outcome of the Council Meeting*, Brussels 2017, s.5, https://www.consilium.europa.eu/media/22390/st07019en17.pdf, (05.01.2019).

[335] European External Action Service, *Permanent Structured Cooperation (PESCO)- Factsheet*, Bruxelles 16.11.2017, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/34226/permanent-structured-cooperation-pesco-factsheet_en, (14.12.2018).

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus şudur ki Daimi Yapısal İşbirliği, AB topraklarının ve vatandaşlarının güvenlik ve savunmasında yatırımlar için iddialı, bağlayıcı ve kapsayıcı bir Avrupa yasal çerçevesi sunmaktadır.[336] Yani üye devletler arasında herhangi bir işbirliği şeklinde düzenlenmemiş, söz konusu işbirliğine katılan ülkeler açısından, taahhütler bağlamında, yasal bir bağlayıcılık getirmiştir.

Daimi Yapısal İşbirliği'nin, Konsey ve Projeler düzeyi olarak iki katmanlı bir yapılanma şeklinde oluşturulması planlanmıştır. Buna göre, Konsey düzeyi, genel politika ve üye devletlerin taahhütlerini yerine getirip getirmediğini belirleyecek değerlendirme mekanizması yönünden sorumlu olacaktır. Burada sadece Daimi Yapısal İşbirliği'ne katılan üyelerin oy hakkı olacak ve üyeliğin durdurulması ile yeni üye kabulü dışındaki kararlar oybirliği ile alınacaktır. Projeler düzeyinde ise, Daimi Yapısal İşbirliği'nin etkinliği projelerle ölçülecek ve her proje söz konusu projeye katkıda bulunan üye devletler tarafından yönetilecektir.[337] Bununla birlikte, 2017 yılında Avrupa Savunma Endüstrisi Kalkınma Programı çerçevesinde geliştirilmekte olan Koordineli Yıllık Savunma İncelemesi ve Avrupa Savunma Fonu da Daimi Yapısal İşbirliği ile yakından ilgili ve aynı amaca hizmet edecek araçlar olarak görülmektedir.[338]

AB'nin güvenlik ve savunma politikaları açısından son derece önemli görünen bu işbirliğinin ve diğer araçların AB üye devletleri arasında bu alandaki bütünleşmeyi derinleştireceği düşünülmektedir. Dolayısıyla Daimi Yapısal İşbirliğini 25 üye devlet[339] ile kuran kararın 11 Aralık 2017 tarihinde kabul edilmesiyle AB açısından tarihi bir adım atılmış sayılmaktadır. Bunu takiben, Mart 2018'de Daimi Yapısal İşbirliği'nin projelerinin ilk listesi[340] – 17 proje ile – ortaya konulmuş ve

---

[336] Council of the European Union, *Notification on Permanent Structured Cooperation (PESCO) to the Council and to the High Representtive of the Union for Foreign Affairs and Security Policy*, Brussels 13 November 2017, https://www.consilium.europa.eu/media/31511/171113-pesco-notification.pdf, (14.12.2017).

[337] European External Action Service, *Permanent Structured Cooperation (PESCO)- Factsheet*

[338] Gös. yer.

[339] Daimi Yapısal İşbirliği'ne katılmayan devletler Malta ve Danimarka'dır. İngiltere de Brexit nedeniyle söz konusu işbirliğinin dışındadır.

[340] Detaylı bilgi için bkz. Council of Euopean Union, *Permanent Structured Cooperation (PESCO) first collaborative PESCO projects – Overview*, 6 March 2018, https://www.consilium.europa.eu/media/32079/pesco-overview-of-first-collaborative-of-projects-for-press.pdf, (03.04.2019).

Konsey tarafından resmi olarak kabul edilen bu projelerle Daimi Yapısal İşbirliği de uygulamaya konulmuştur. 19 Kasım 2018'de öncekilere ilave olarak ikinci bir 17 proje daha kabul edilmiş toplam proje sayısı 34'e çıkmıştır.[341]

AB üye devletlerinin ODGP ve OGSP konularındaki hassasiyetleri, söz konusu politika alanlarının oluşturulma aşamalarından günümüze değin ön plandadır. Bu durum, Daimi Yapısal İşbirliği konusunda da – her ne kadar katılımı zorunlu olmayan bir mekanizma olsa da – mevcuttur. Zira Avrupa Dış Eylem Servisi'nin Daimi Yapısal İşbirliği ile ilgili yayınlamış olduğu bilgi notunda da egemenliğin birlikte daha iyi uygulanabileceğine; ancak ulusal egemenliklere dokunulmayacağına yer verilmiştir.[342] Üye devletlerin etkili bir dış, güvenlik ve savunma politikası uygulayabilmeleri onların bu konuda ne kadar net bir siyasi irade ortaya koyabilecekleriyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla Daimi Yapısal İşbirliği'nin, ODGP ve OGSP'nin gelişim aşamaları değerlendirildiğinde yadsınamaz bir öneme sahip olduğu açıktır; ancak burada da kararların oybirliği ile alınması ve üye devletlerin egemenlik yetkilerini devretmek istememeleri gibi nedenlerle bu mekanizmanın etkili bir şekilde uygulanabilirliği konusu muğlak kalmaktadır.

2.3. Avrupa Birliği'nin Toplumsal Cinsiyet Politikalarının Gelişimi

Kadın veya erkek olma durumu, insanların biyolojik cinsiyetlerinin ifade ediliş şeklidir. Toplumsal cinsiyet ise, kadın ve erkek arasında var olan biyolojik cinsiyet farklılığı sonucu toplum içerisinde kadın ve erkeğe biçilen cinsiyet rollerinin toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmesidir. Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü'ne (ATCEE) göre toplumsal cinsiyet, kadınlarla erkeklerin kendi aralarındaki ilişkilerinin yanı sıra, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkileri ve erkek ve kadın olmayla ilgili sosyal özellikleri ve fırsatları ifade eder.[343] Bağlam ve zamanla ilişkisi olan ve değişebilen bu özelliklerin, fırsatların ve ilişkilerin sosyal olarak inşa

[341] Detaylı bilgi için bkz. PESCO, *Projects*, https://pesco.europa.eu/, (03.04.2019).
[342] European External Action Service, *Permanent Structured Cooperation (PESCO)- Factsheet*
[343] European Institution for Gender Equality, *Concepts and Definitions*, https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/concepts-and-definitions, (15.01.2019).

edildiğini ve sosyalleşme süreçleriyle öğrenildiğini belirten ATCEE, toplumsal cinsiyetle, belirli bir bağlamda bir kadından veya bir erkekten neyin beklenildiğinin, neye izin ve değer verildiğinin belirlendiğini de ifade etmektedir.[344] Tanımların da gösterdiği gibi toplumsal cinsiyet, aslında sosyal bir inşadır ve toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişen cinsiyet rollerinin kadın ver erkek üzerine biçilmesidir.

AB'de toplumsal cinsiyete ilişkin politikaların gelişimi kadın-erkek eşitliğinin sağlanması temelinde olmuştur. Toplumsal cinsiyet konusunda Teresa Rees, eşit muamele, olumlu eylem ve toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması olarak birbirini takip eden üç yaklaşım ortaya atmıştır.[345] Eşit muamele yaklaşımı, hiç kimsenin bir diğerinden daha fazla hakka sahip olmaması anlamına gelmekte ve AB'de Roma Antlaşması'nın 119. maddesi gereği, kadın ve erkek için eşit işe eşit ücret olarak değerlendirilmektedir.[346] Bu yaklaşımı aynı zamanda kadın-erkek eşitliğini sağlamaya dönük liberal politikalarla açıklamak da mümkündür; yani eşit muamele yaklaşımında eşitlik vurgusu ön plandadır.

Rees'in ortaya attığı yaklaşımlardan bir diğeri olan olumlu eylem yaklaşımında, kadın-erkek arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurularak, kadın ve erkek için eşit sonucu doğuracak uygulamalar vurgulanmaktadır.[347] Bu yaklaşımda kadın-erkek arasındaki farklılıkların onlara eşit davranılsa, eşit kanunlar uygulansa bile bundan iki cins için çıkacak sonuçların eşit olamayabileceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla ataerkil toplumlarda, kadın-erkek arasında başlangıçtan var olan eşitsizliği ortadan kaldırmanın bir yolu olarak kadınlara özel davranılması gerekliliği, hatta bunun biraz daha aşırı uç noktası olarak görülen pozitif ayrımcılığın da olumlu eylemin bir başka şekli olarak bu yaklaşımın ana çerçevesini oluşturduğu ifade edilmektedir.[348] AB'de kadın-erkek eşitliğini sağlamaya dönük politikaların zamanla daha fazla kadının çalışma hayatında yer almasının da bir sonucu olarak eşit muameleden olumlu eylem yaklaşımına kayması Avrupa Komisyonu'nun bu konuyla

---

[344] Gös. yer.
[345] Teresa Rees, *Mainstreaming Equality in the European Union: Education, Training and Labour Market Policies*, Routledge, London and New York 1998, s.21-30.
[346] Teresa Rees, *a.g.e.*, s.21.
[347] Teresa Rees, *a.g.e.*, s.25.
[348] Mark A. Pollack-Emilie Hafner-Burton, "Mainstreaming Gender in the European Union", *Journal of European Public Policy*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2000, s.433.

ilgili bir dizi eylem programı kabul etmesi, Avrupa Mahkemelerinde görülen davaların sonuçlarının bu konuya etkisi ve son olarak da Maastricht Antlaşması'yla kadına karşı şiddete yönelik AB politikaları çerçevesinde gerçekleşmiştir.[349]

Kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımı, kadın kadar erkeği de hesaba kattığı için daha kapsamlı bir yaklaşım olarak değerlendirilmiş ve toplumsal cinsiyetin tüm kurumlar ve politika alanlarına sistematik olarak eklenmesi olarak ifade edilmiştir.[350] Kadınlara eşit davranılmasından ziyade kadın-erkek eşitliğini vurgulayan ve toplumsal cinsiyeti bir çatı kavram olarak görerek tüm alanlarda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır.

Christine Booth ve Cinnamon Bennet, Rees'in bu üç yaklaşımdan oluşan sınıflandırmasını biraz farklılaştırarak, AB'nin toplumsal cinsiyete ilişkin konularını eşit muamele perspektifi, kadın perspektifi ve toplumsal cinsiyet perspektifinin oluşturduğu saç ayağı yaklaşımı ile açıklamıştır. Eşit muamele perspektifinde kadınlara erkeklerle aynı hak ve fırsatların sunulması söz konusudur.[351] Buna göre, AB'nin toplumsal cinsiyete ilişkin yaklaşımının tarihsel gelişiminde kadın-erkek eşitliği, eşit muamele perspektifi çerçevesinde kadın ve erkeğin aynılığı üzerinden fırsat eşitliği sağlanması boyutuyla ele alınmıştır. Kadın perspektifinde, kadın-erkek arasındaki farklılıklara vurgu yapılarak, kadınların toplumda dezavantajlı durumda oldukları belirtilmiş ve kadınlara özel muamele edilerek en azından erkeklerle eşit konuma getirilmeleri gerektiği ifade edilmiştir.[352] Son olarak, toplumsal cinsiyet perspektifiyle toplumsal cinsiyetin tüm politika alanlarında ana akımlaştırılması ve kadın-erkek arasındaki farklılıklara eşit değer verilmesi vurgulanmıştır.[353] Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasında, toplumsal yapının dönüştürülmesi ön plandadır. Bununla birlikte, Booth ve Bennett bu üç yaklaşımın birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini, bunların birbirini tamamlayan yaklaşımlar olduğunu ifade

[349] Mark A. Pollack-Emilie Hafner-Burton, *a.g.m.*, s.433-434.
[350] Teresa Rees, *a.g.e.*, s.29.
[351] Christine Booth-Cinnamon Bennett, "Gender Mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities?", *The European Journal of Women's Studies*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2002, s.434.
[352] Gös. yer.
[353] Gös. yer.

etmişlerdir.[354] Hem Rees'in hem de Booth ve Bennett'in ortaya koymuş olduğu bu üç yaklaşımın da AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının birer parçası olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.1. Avrupa Birliği'nde Kadın-Erkek Eşitliğinin Tarihsel Gelişimi

Avrupalı devletler arasında ekonomik bütünleşme temelinde kurulan ve öncelikle ortak pazarın oluşturulmasına odaklanan AB, bu ekonomik bütünleşme sürecinde kadın-erkek eşitliğini ilk olarak sosyal politikası çerçevesinde ve sonra da tüm politika alanlarında geliştirmeye, kadın-erkek eşitliğini Birlik hukukunun temel bir ilkesi haline getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, kadın-erkek eşitliği konusundaki ilk düzenleme AET'yi kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması'nda bulunmaktadır. Roma Antlaşması'nın 119. maddesi, üye devletlerin kadın ve erkeğin eşit iş için eşit ücret alması gerektiği ilkesini sağlayacaklarını ve bunu sürdüreceklerini düzenlemiştir.[355] Roma Antlaşması çerçevesinde düzenlenen Sosyal Politika alanının kadın-erkek eşitliği konusunda ilke olarak ortaya koymuş olduğu bu madde söz konusu dönem için ileri bir düzenleme olarak değerlendirilebilir; ancak uygulamada kadın-erkek eşitliğini sağlaması açısından bu dönemde önemli gelişmelerin olduğunu söylemek doğru değildir. Bununla birlikte şu da önemlidir ki, bu konunun antlaşma içinde yer almasının nedeni temelde kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik hassasiyetler değil, oluşturulmaya çalışılan ortak pazarın işleyişi ile ilgili haksız rekabeti önlemeye yönelik çalışmalardır. Zira eşit işe eşit ücret ödenmesi konusu üye devletler arasında sadece Fransa'nın kendi ulusal mevzuatında düzenlenmiş olup Fransa bu konuda ortak pazar içinde haksız rekabete uğramamak için eşit işe eşit ücret ilkesinin Roma Antlaşması'na dâhil edilmesini sağlamıştır.[356] Söz konusu ilke, her ne kadar Fransa'nın ekonomik hassasiyetlerinin bir sonucu olarak ve ekonomik gerekçelerle

---

[354] Christine Booth-Cinnamon Bennett, *a.g.m.*, s.432-433.

[355] European Commission, *The Treaty of Rome*, s.43, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf, (20.01.2019).

[356] Gracia Vara Arribas-Laura Carrasco, "Gender Equality and the EU: An Assessment of the Current Issues", *EIPASCOPE*, Sayı: 1, 2003, s.22; Madeleine Shea, "The European Union", *Women's Rights: A Global View*, Derleyen: Lynn Walter, Greenwood Press, London 2001, s.87.

antlaşmaya girmiş olsa da bu durum cinsiyete bağlı ücret eşitsizliğinin azalmasına katkıda bulunmuştur.[357]

Roma Antlaşması'nın 119. maddesi antlaşmanın imzalanmasından sonra yaklaşık on yıl geçmesine rağmen uygulanmamıştır. İlgili maddenin uygulanması 1960'larda Belçika'da gerçekleşen Herstal Grevi ve Defrenne davasına dayanmaktadır ki bu iki olay kadınlara, eşit işte çalıştıkları erkeklerle eşit ücret almalarının yolunu açan düzenlemelerin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.[358] 1970'ler hem ekonomik eğilimin uygunluğu hem de sosyal ve feminist hareketlerin siyasi etkileri sebebiyle Birliğin sosyal politika alnında düzenlemeler yapmasını gerekli kılmıştır. Bununla birlikte de 1960'lı yılların sonu ve 70'li yılların başında, daha fazla kadının ücretli işçi olarak istihdam edilmesi gereği Birlik tarafından anlaşılmış ve 1980'li yılların sonuna kadar da kadınlarla ilgili politikalara ağırlık verilmiştir.[359]

2.3.2. Kadın-Erkek Eşitliği İle İlgili Yönergeler

AB'de 1970'li yıllar kadın ve erkeğin, aynılığı üzerinden eşitliğini sağlamak için eşit muamelenin; 1980'li yıllar kadın ve erkeğin farklılıkları açısından fırsat ve sonuç eşitliği sağlamaya yönelik olarak olumlu eylemin; 1990'lı yıllarsa kadın kadar erkeğin de hesaba katıldığı toplumsal cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının ön plana çıktığı yıllar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, 1970'li yıllarla birlikte, 119. maddeye dayanarak kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik bir dizi yönerge, eylem programı ve tavsiye kararı çıkarılmaya başlanmıştır. Bunların arasında özellikle yönergeler önemlidir; çünkü yönergelerin üye devletler açısından bağlayıcılığı bulunmaktadır ve üye devletlerin belirli bir süre içinde, kendi ulusal mevzuatlarını söz konusu yönergelere göre uyarlamaları gerekmektedir. Öte yandan, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik somut adımların yapılan

---

[357] Anikó Gregor, "Who is for Sale? Challenging the Commodification of Gender Qquality in the European Union", *The Future of the European Union: Feminist Perspectives from East-Central Europe*, Derleyen: Eszter Kováts, Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest 2017, s.13.
[358] Sophie Jacquot, *Transformations in EU Gender Equality: From Emergence to Dismantling*, Palgrave Macmillan, London 2015, s.26-27.
[359] Anikó Gregor, *a.g.m.*, s.13.

düzenlemelerden ziyade Avrupa Adalet Mahkemesi'nin hukuk sistemi ile 119. maddeyi daha geniş bir şekilde yorumlaması sayesinde atıldığı da bilinmektedir.[360]

Kadın-erkek eşitliğine yönelik 21 Ocak 1974 tarihli ilk Sosyal Eylem Programı'na ilişkin karar, 1974 Paris Zirvesi'nden sonra Konsey'ce kabul edilmiştir. Bu programda eşit (eşit değerde) işe eşit ücret ile kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik üye devletlerin mevzuatlarını birbirine yakın hale getirmek için bir yönerge hazırlanması gerektiğine karar verilmiştir.[361] Bu doğrultuda çıkartılan 75/117/EEC sayılı Konsey Yönergesi, AB'nin sosyal politika alanında çıkarmış olduğu ilk yönergedir. Bu yönerge, aynı işin veya aynı değerin atfedildiği işin ücretlendirilmesinde cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını ve eğer ücretin belirlenmesinde iş sınıflandırma sistemi kullanılıyorsa söz konusu sınıflandırmanın kadın ve erkek için eşit kıstaslara dayandırılmasını düzenlemektedir.[362] Bununla birlikte, üye devletlerin kendi ulusal mevzuatlarında eşit işe eşit ücret ilkesine aykırı olan düzenlemeleri kaldırmakla ve bu konuda kadın-erkek eşitliğini sağlayacak düzenlemeleri kendi mevzuatlarına dâhil etmekle yükümlü oldukları da yine bu yönerge ile düzenlenmiştir.[363]

İlk yönergeden yaklaşık bir yıl sonra 1976 yılında çıkarılan 76/207/EEC sayılı Konsey Yönergesi, eşit muamele ilkesini açıkça düzenlemiştir. Bu yönergenin amacı, üye devletlerde işe girme, terfi, mesleki eğitim, çalışma şartları ve sosyal güvenlikle ilgili düzenlemelerde kadın ve erkek için eşit muamele ilkesini yürürlüğe koymaktır.[364] Söz konusu yönergenin 2. maddesinde eşit muamele ilkesinin cinsiyet temelinde

---

[360] Mariagrazia Rossilli, "The European Community's Policy on the Equality of Women: From the Treaty of Rome to the Present", *European Journal of Women Studies*, Cilt: 4, 1997, s.66.

[361] European Council, "Council Resolution of 21 January 1974 Concerning a Social Action Programme", *Official Journal of the European Communities*, 12.02.1974, s.4, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31974Y0212(01)&from=EN, (20.01.2019).

[362] European Council, "Council Directive of 10 February 1975 on the Approximation of the Law of the Member States Relating to the Application of the Principle of Equal Pay for Men and Women", *Official Journal of European Communities*, 19.02.1975, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975L0117&from=EN, (20.01.2019).

[363] Gös. yer.

[364] European Council, "Council Directive of 9 February 1976 on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women as Regards Access to Employment, Vacational Training and Promotion and Working Conditions", *Official Journal of European Communities*, 14.02.1976, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31976L0207&from=EN, (20.01.2019).

doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın olmayacağı anlamına geldiği ifade edilmiştir.[365] Buna göre, doğrudan ayrımcılık cinsiyet temelinde yapılan ayrımcılıkken, dolaylı ayrımcılıksa iş temelinde, daha çok kadınların çalışmakta olduğu işleri kapsayan ayrımcılık olarak nitelenmiş ve yönerge eşit muamele ilkesi çerçevesinde bunların ortadan kaldırılmasını düzenlemiştir. Yine üye devletlerin kendi ulusal mevzuatlarında eşit muamele ilkesiyle çelişen düzenlemeleri kaldırmaları ve yasal mevzuatlarını bu ilke temelinde söz konusu yönergeye uyarlamaları gerektiği de belirtilmiştir.[366] Bununla birlikte, 1976 yılında Avrupa Komisyonu, Fırsat Eşitliği Birimini kurmuştur. Böylece de üye devletlerin bu konuda atmış oldukları adımların sistematik olarak takip edilebilmesi sağlanmıştır.

1976 yılında çıkarılan yönerge sosyal güvenlik konusuna değinmiş; ancak bunun üye devletler nezdinde uygulamaya geçirilmesi için Konsey 1978 yılında 79/7/EEC sayılı yönergeyi çıkarmıştır. Kadın ve erkek için eşit muamele ilkesinin sosyal güvenlik konularında kademeli olarak uygulanmasını amaçlayan yönerge, 76/207/EEC sayılı yönergenin kapsamını genişletmiştir.[367] Burada da üye devletlerin kendi ulusal mevzuatlarını bu yönergeye göre uyarlamalarının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Sosyal güvenlik konusu, hem 1976 hem de 1978 yıllarında çıkarılan yönergelerle ele alınmıştır. Bu konudaki düzenlemeleri bir adım daha ileri götüren düzenleme ise 24 Temmuz 1986 yılında kadın ve erkek için eşit muamele ilkesinin özel sosyal güvenlik planlarına uygulanmasını içeren 86/378/EEC sayılı Konsey yönergesidir. Bu yönerge, 79/7/EEC sayılı yönergenin düzenlediği sosyal güvenlik konularında eşit muamele ilkesinin kapsamının özel sosyal güvenlik planlarını da içerecek şekilde genişletilmesini düzenlemiştir.[368] Buna göre, planların kapsamı, bu

---

[365] Gös. yer.
[366] Gös. yer.
[367] European Council, "Council Directive of 19 December 1979 on the Progressive Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women in Matters of Social Security", O*fficial Journal of European Communities*, 10.01.1979, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31979L0007&from=EN, (20.01.2019).
[368] European Council, "Council Directive of 24 July 1986 on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women in Occupational Social Security Schemes", *Official Journal of European Communities*, 12.08.1986, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0378&from=EN, (20.01.2019).

planlara başvuru şartları, bunlara ödenecek primler ve primlerin hesaplanması, sosyal yardımlar ve bunların hesaplanması ile yardım süresinin belirlenmesi gibi konularda eşit muamele ilkesi uygulanacaktır.[369]

1986 yılında çıkarılan bir başka yönerge – 86/613/EEC sayılı Konsey yönergesi – üç bölümden oluşmakta ve 76/207/EEC ve 79/7/EEC sayılı yönergelerin kapsamadığı alanlarda, kendi hesabına çalışan serbest meslek sahiplerine ve onlarla birlikte çalışan eşlerine eşit muamele ilkesinin uygulanmasını amaçlamaktadır.[370] Bununla birlikte, kendi hesabına çalışan kadın çalışanlara hamilelik ve doğumdan sonraki süreçte de eşit muamele ilkesi çerçevesinde davranılması yine bu yönerge kapsamında düzenlenmiştir.[371] Bununla ilgili mevzuat uyumlaştırmalarının da üye devletler tarafından yapılmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

1976'dan itibaren çıkarılan yönergeler eşit muamele ilkesini ön plana çıkarmaktaydı; ancak eşit muamele ilkesi cinsiyet temelinde ayrımcılık yapılmasının önüne geçmek için yeterli görülmemekteydi. Bunun için kadınların farklılıklarının da göz önünde bulundurulacağı olumlu eyleme yönelik çalışmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Olumlu eylem, Birlik kararlarından önce BM Genel Kurulu'nun 19 Aralık 1979 tarihinde aldığı bir kararla Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni ortaya koymasıyla birlikte meşrulaşmıştır.[372] Birlik içerisindeyse eşit muamele ilkesiyle beraber olumlu eylemin de uygulanmaya başlanması 1984 yılında çıkarılan 84/635/EEC sayılı Konsey tavsiye kararına dayanmaktadır. Tavsiye kararı, üye devletlere çalışma hayatında kadınları etkileyen mevcut eşitsizlikleri ortadan kaldırmaları ve istihdamda cinsiyetler arasında daha iyi bir denge kurmalarını sağlamak için olumlu eylem politikası oluşturmalarını tavsiye etmektedir.[373] Bu kararın üye devletler açısından yönergeler gibi bağlayıcılığı

---

[369] Gös. yer.
[370] European Council, "Council Directive of 11 December 1986 on the Application of the Principle of Equal Treatment Between Men and Women Engaged in an Activity, Including Agriculture, in a Self-employed Capacity, and on the Protection of Self-employed Women During Pregnancy and Motherhood", *Official Journal of European Commuities*, 19.12.1986, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0613&from=GA, (20.01.2019).
[371] Gös. yer.
[372] Mariagrazia Rossilli, *a.g.m.*, s.70.
[373] European Council, "Council Recommendation of 13 December 1984 on the Promotion of Positive Action for Women", *Official Journal of European Communities*, 19.12.1984,

olmamakla beraber olumlu eylemin Birlik içerisinde yaygınlaşması açısından söz konusu tavsiye kararı önem taşımaktadır. Burada önemli olan bir başka husus da eşit muamele ilkesi ile olumlu eylemin birbirini tamamlayan ilkeler olmasıdır. Dolayısıyla eşit muamele ilkesiyle başlayan süreç olumlu eylemle birlikte bitmiş değildir; hatta bunlardan sonra gelecek olan toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımını da kadın-erkek eşitliğini sağlama noktasında diğerleriyle birlikte, bütüncül bir yaklaşımın unsurları olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Yukarıda sayılan yönergeler, kadın-erkek eşitliğini sağlamak için eşit muamele ilkesi çerçevesinde ele alınmıştır. Kadınların erkeklerden farklı olduklarının göz ardı edildiği eşit muamele ilkesinde amaç kadınlarla erkeklere aynı hakları sunmaktır; ancak daha önce de bahsedildiği gibi, özellikle Konsey'in 1984 yılında yayınlamış olduğu tavsiye kararı, kadınların farklılıklarını da göz önünde bulundurarak kadınlara yönelik olumlu eylemi ön plana çıkarmış ve bundan sonra kabul edilen yönergelerde de olumlu eylemin izleri görülmeye başlanmıştır. Buna göre, 19 Ekim 1992 tarihli 92/85/EEC sayılı Konsey yönergesi, gebe çalışanların, yakın zamanda doğum yapmış olan veya emziren çalışanların işyerinde sağlık ve güvenlik koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili önlemlerin alınmasını amaçlamaktadır.[374] Bunu takiben 3 Haziran 1996 tarihinde çıkan 96/34/EC sayılı Konsey yönergesi, ebeveyn iznini düzenlemek için bir çerçeve anlaşma üzerinedir ki bu yönergede amaç iş hayatı sorumlulukları ile aile yaşamının gerekliliklerini asgari düzeyde uyumlaştırmaktır.[375] Dolayısıyla 1992 ve 1996 yıllarında ortaya konulan doğum, annelik ve çocuk bakım izinlerine ilişkin düzenlemelerle doğum ve annelik izni tam zamanlı çalışanların hakkı olarak kabul edilmiştir.[376] 1992'de imzalanıp 1993 yılında

https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2c756080-da95-498c-b11d-ee26443f2281/language-en, (20.01.2019).

[374] European Council, "Council Directive 92/85/EEC of 19 October 1992 on the Introduction of Measures to Encourage Improvements in the Safety and Health at Work of Pregnant Workers and Workers Who Have Recently Give Birth or are Breastfeeding", *Ofiicial Journal of European Communities*, 28.11.1992, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0085&from=EN, (20.01.2019).

[375] European Council, "Council Directive 96/34/EC of 3 June 1996 on the Framework Agreement on the Parental Leave Concluded by UNICE, CEEP and the ETUC", *Official Journal of European Communities*, 19.06.1996, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996L0034&from=EN, (20.01.2019).

[376] Madeleine Shea, *a.g.m.*, s.88.

yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması da kadın-erkek eşitliği konusunda bir adım daha ileri giderek Sosyal Politika Protokolünü kabul etmiş ve bu protokol antlaşmaya eklenmiştir. Sosyal Politikaya dair protokolde üye devletlerin kadınların iş hayatına girmesini kolaylaştıracak özel önlemleri alabileceği gündeme getirilmiştir.[377] Görüldüğü gibi söz konusu yönergeler ve Maastricht Antlaşması'na eklenen protokol de olumlu eylem olarak nitelendirilebilecek düzenlemeleri içermektedir.

15 Aralık 1997 tarihinde çıkan 97/80/EC sayılı Konsey yönergesi, cinsiyete dayalı ayrımcılıkta ispat yükünü düzenlemekte ve üye devletlerin eşit muamele konusunda aldıkları önlemlerin daha etkin uygulanmasını sağlama amacını taşımaktadır.[378] Bunun için de eşit muamele ilkesinin kendisi için uygulanmadığını iddia eden kişilere söz konusu yönergelerin sağladığı hakları yargı yoluyla aramasının yolunu açmaktadır.[379]

1997 yılında imzalanıp 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması kadın-erkek eşitliği konusunda önemli bir dönüm noktası olmuş, kadın-erkek eşitliğini antlaşma maddeleri içerisine alarak açıkça bir görev olarak tanımlamış ve alanını genişletmiştir. Antlaşmada kadın-erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet temelinde ele alınmıştır. Nitekim antlaşmanın 2. maddesinde kadın-erkek eşitliğini sağlamanın Birliğin görevleri arasında sayılması ve 3. maddesinde de önce Birliğin yapacağı faaliyetler sıralanmış sonrasında ise tüm bu faaliyetlerde eşitsizliklerin ortadan kaldırılacağı ve Birliğin kadın-erkek eşitliğini sağlayacağını amaçladığı belirtilmesi bunun bir göstergesi niteliğindedir.[380] Antlaşmaya eklenen bir başka maddeye göre de bu antlaşmanın diğer hükümlerine halel getirmeksizin, Konsey'in, Komisyonun teklifi üzerine Parlamentoya da danıştıktan sonra oybirliği ile hareket ederek cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelime dayanan

---

[377] Council of the European Communities-Commission of the European Communities, *Treaty on European Union,* s.200.

[378] European Council, "Council Directive 97/80/EC of 15 December 1997 on the Burden of Proof in Cases of Discrimination Based on Sex", Official Journal of European Communities, 20.01.1998, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997L0080&from=EN, (20.01.2019).

[379] Gös. yer.

[380] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts", s.25.

ayrımcılıkla mücadele etmek için gerekli tedbirleri alabileceğine karar verilmiştir.[381] Antlaşmanın bu maddesi kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik diğer düzenlemelerden farklı olarak daha genel bir çerçeve çizmektedir; yani daha önce eşit işe eşit ücret temelinde ele alınan ve eşit muamele ilkesi çerçevesinde değerlendirilen kadın-erkek eşitliği konusu işgücü piyasası dışında da ayrımcılığın önlenmesine yönelik düzenlemelerin önünü açmaktadır. Zira Amsterdam Antlaşması'nın bu maddesine dayanarak iki yönerge çıkartılmıştır.

27 Kasım 2000 tarihinde çıkartılan 2000/78/EC sayılı Konsey yönergesi, istihdam ve işte (meslekte) eşit muamele için genel bir çerçeve oluşturulmasına yöneliktir. Buna göre, yönergenin amacı, üye devletlerde eşit muamele ilkesini yürürlüğe koymak için istihdam ve meslekle ilgili olarak din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelinde ayrımcılıkla mücadele etmek için genel bir çerçeve oluşturmaktır.[382] Bu yönergede geçen eşit muamele ilkesi de yönergenin amacında ortaya konulan gerekçelerle hiçbir şekilde doğrudan veya dolaylı ayrımcılık yapılamayacağı anlamına gelmektedir.[383]

Amsterdam Antlaşması'nda geçen ayrımcılıkla mücadeleye dair söz konusu maddeye göre çıkartılan bir diğer yönerge, 23 Eylül 2002 tarihli, 2002/73/EC sayılı Konsey yönergesidir. Bu yönerge, 1976 yılında çıkartılan ve eşit muamele ilkesini açıkça düzenleyen 76/207/EEC sayılı Konsey yönergesinin değiştirilmesi ve güncellenmesini içermektedir. Buna göre, önceki yönergenin 1. maddesine eklenen fıkra ile üye devletlerin yönergedeki alanlarda yasaları, düzenlemeleri, idari hükümleri, politikaları ve faaliyetleri oluştururken ve uygularken erkek ve kadınlar arasında eşitlik hedefini aktif olarak dikkate alacakları belirtilmiştir.[384] Bununla

---

[381] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts", s.26.

[382] European Council, "Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation", *Official Journal of European Communities,* 02.12.2000, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0078&from=EN, (21.01.2019).

[383] Gös. yer.

[384] European Council, "Directive 2002/73/EC of the European Parliamnet and of the Council of 23 September 2002 Amending Council Directive76/207/EEC on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women as Regards Access to Employment Vocational Training and Promotion, and Working Conditions", *Official Journal of European Communities,* 05.10.2002,

birlikte, yönerge doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı yasaklarken bunların ve taciz ile cinsel tacizin tanımlarına yer vermiş, taciz ve cinsel tacizin cinsiyet temelli bir ayrımcılık olduğunu vurgulayarak bunların yasaklanması gerektiğini ifade etmiştir.[385] Öte yandan yönergeye eklenen ve önem arz eden bir başka yenilik de bu yönergenin hem kamu hem de özel sektörü kapsıyor olmasıdır.[386]

Yönergeler, ilk çıkartıldığından itibaren özellikle iş ve istihdam konularını hedef almıştır. Bu bağlamda, 2000 Nice Zirvesi'nde Avrupa Konseyi, Komisyonu toplumsal cinsiyet eşitliğini iş ve istihdam dışındaki alanlarda da sağlamaya yönelik olarak bir yönerge önerisi kabul ederek eşitlikle ilgili hakları güçlendirmeye çağırmıştır. Bunun üzerine 13 Aralık 2004 tarihinde çıkartılan 2004/113/EC sayılı Konsey yönergesi mal ve hizmetlere ulaşma konusunda da kadın ve erkeklere eşit muamele ilkesinin uygulanmasını düzenlemiştir. Buna göre yönergenin amacı, üye devletlerde erkekler ve kadınlar arasında eşit muamele ilkesinin yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla mal ve hizmetlere erişim ve tedarikte cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele etmek için bir çerçeve oluşturmak olarak belirtilmiştir.[387] Bununla birlikte, yönerge kadın ve erkekler arasında eşit muamele ilkesinin ne anlama geldiğini açıklamıştır. Cinsiyete dayalı doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı yasaklarken doğrudan ayrımcılıkta kadınların hamilelik ve doğum nedeniyle daha az olumlu muamele görmesi de dâhil cinsiyete dayalı hiçbir ayrımcılığın yapılmayacağı vurgulanmıştır.[388] Bu yönerge, Amsterdam Antlaşması'nın 141/4. maddesine göre, olumlu eylemi kadınlarla erkeklere eşit muamele ilkesi çerçevesinde ele alan ilk yönerge olması bakımından da önemlidir.

Amsterdam Antlaşması'na dayanarak çıkartılan bir başka yönerge antlaşmanın 141/3. (eski 119/3) maddesine dayanarak fırsat eşitliğini düzenlemiştir. 141. maddenin 3.fıkrasında Konsey'in, eşit işe veya eşit değerde işe eşit ücret ilkesini

---

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002L0073&from=EN, (21.01.2019).

[385] Gös. yer.

[386] Gös. yer.

[387] European Council, "Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 Implementing the Principle of Equal Treatment Between Men and Women in the Access to and Supply of Goods and Services", *Official Journal of European Union*, 21.12.2004, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0113&from=EN, (21.01.2019).

[388] Gös. yer.

de içerecek şekilde istihdam ve iş konularında kadın ve erkeklere eşit muamele ve fırsat eşitliği ilkesinin uygulanmasını sağlamak için gerekli önlemleri alacağı belirtilmiştir.[389] Buna göre, 5 Temmuz 2006 tarihinde çıkartılan 2006/54/EC sayılı yönerge aslında daha önce çıkartılan 76/207/EEC ve 86/378/EEC sayılı Konsey yönergelerinde değişiklik yapılmasıyla oluşturulmuş ve fırsat eşitliği ilkesini de benimsemiştir.[390] Bahsedilen iki yönergeyi de kapsaması açısından oldukça geniş bir şekilde ele alınan konularda, üye devletlerin olumlu eylem olarak nitelendirilebilecek önlemleri alabilmelerini sağlayan ifade, bir önceki yönerge gibi bu yönergede de düzenlenmiştir. Yönergenin amacı, kadın ve erkeklere eşit muamele ile fırsat eşitliği ilkelerinin iş ve istihdam konularında uygulanmasını sağlamaktır.[391]

Yukarıda bahsedilen tüm yönergeler, Birliğin kadın-erkek eşitliği, eşit muamele ve fırsat eşitliği ilkelerinin uygulanması konularında çıkartmış olduğu yönergelerdir. Bunlardan sonra çıkartılan son iki yönerge ise sırasıyla 96/34/EC ve 86/613/EEC sayılı yönergelerin kapsamını genişleterek onları yürürlükten kaldırmıştır. Buna göre, 8 Mart 2010 yılında çıkartılan 2010/18/EU sayılı yönerge ile ebeveyn izni konusu detaylandırılmış ve 18 Haziran 2009 tarihinde Avrupa sektörler arası sosyal taraf örgütleri tarafından yapılan ebeveyn izni konusundaki gözden geçirilmiş çerçeve anlaşmasını yürürlüğe koymuştur.[392] Son olarak, 7 Temmuz 2010 tarihinde çıkartılan 2010/41/EU sayılı yönerge ile de serbest meslek sahibi olarak bir faaliyette bulunan kadın ve erkekler arasında eşit muamele ilkesinin uygulanması

---

[389] EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts", s.38; ayrıca bkz. European Union, "Consolidated Versions of the Treaty on European Union and of the Treaty on Establishing the European Community", *Official Journal of the European Communities*, 2002/C, 325/01, 24.12.2002, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12002E/TXT&from=EN, (21.01.2019).

[390] European Council, "Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on Implementation of the Principle of Equal Opportunities and Equal Treatment of Men and Women in Matters of Employment and Ocuupation (Recast)", Official Journal of the European Union, 26.07.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0054&from=EN, (21.01.2019).

[391] Gös. yer.

[392] European Council, "Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010 Implementing the Revised Framework Agreement on Parental Leave Concluded by BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP and ETUC and Repealing Directive 96/34/EC", *Official Journal of European Union*, 18.03.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0018&from=EN, (21.01.2019).

amaçlanmıştır.[393] Söz konusu yönerge de 86/613/EEC sayılı yönergeyi yürürlükten kaldırmıştır.

2.3.3. Kadın-Erkek Eşitliği İle İlgili Eylem Programları

Birlik, kadın-erkek eşitliğini sağlamak için yönergeler dışında da politika araçları kullanmaktadır. Eylem programı olarak nitelenen bu politika araçları, Birliğin kadın-erkek eşitliğini sağlama noktasında daha sistematik ve tutarlı politikalar izlemesinin ve olumlu eylemi geliştirmesinin önünü açmıştır. Olumlu eylemin yönergelere dâhil edilmesinde anlaşmazlıklara düşen üye devletler bunu eylem programlarıyla geliştirmişlerdir. Bu bağlamda, Birliğin kabul etmiş olduğu ilk eylem programı 1982-1985 yıllarını kapsamış ve özellikle yasal düzlemde yapılacak düzenlemelere odaklanmıştır. Söz konusu eylem programının amacı, kadınların durumunun geliştirilmesi için Birliğin bu alanda yapmış olduğu düzenlemeleri güncel gelişmelere uyarlamak ve bu düzenlemelerin sürdürülebilirliğini sağlamak olmuştur.[394] Eylem programının kapsadığı yıllar dikkate alındığındaysa daha özel olarak programın, kadın-erkek arasında fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik yeni düzenlemelerin yolunu açtığı da görülmektedir. Nitekim eylem programı 1980'ler itibariyle çıkartılan yönergeler çerçevesinde ele alındığında özel sosyal güvenlik planlarını, serbest ve tarım işlerinde çalışan kadınlara eşit muameleyi ve ebeveyn iznini ortaya koyan yönergelere öncülük ettiği anlaşılmaktadır.[395]

1986-1990 yıllarını kapsayan ikinci eylem programı, birinci eylem programından sonra kadın ve erkeklerin ekonomik ve sosyal hayata daha eşit katılımı için, teknolojik gelişmelerle birlikte ekonomik ve sosyal değişimlerden kaynaklı olarak, sürekli ve daha yoğun bir eyleme ihtiyaç duyulmasıyla ortaya çıkmıştır. Fırsat eşitliği konusunda belirli bir ilerlemenin sağlandığı; ancak bu konuda daha somut

---

[393] European Council, "Directive 2010/41/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on the Application of the Principle of Equal Treatment Between Men and Women Engaged in an Activity in a Self-employed Capacity and Repealing Council Directive 86/613/EEC", Official Jorunal of European Union, 15.07.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0041&from=EN, (21.01.2019).

[394] Commission of the European Communities, "A New Community Action Programme on the Promotion of Equal Opportunities for Women 1982-1985", *Women of Europe*, Supplement No.9, 9th December 1981, Brussels, s.1, http://aei.pitt.edu/33977/4/A455.pdf, (22.01.2019).

[395] Gös. yer.

adımların atılması gerekliliği ile ortaya konulan ikinci eylem programı, kapsamlı ve geniş ölçekli bir politika yürütülmesine odaklanmıştır.[396] Buna göre ikinci eylem programı, özellikle mevcut hükümlerin uygulanmasını iyileştirerek ve inceleme altındaki önerileri kabul ederek Topluluk hukuku kapsamındaki hakların birleştirilmesi; birinci eylem programın kapsamında başlatılan eylemlerin geliştirilmesi ve devam ettirilmesi; daha geniş bir diyalog ve bilinçlendirme kampanyası yoluyla bu konudaki çabaların yoğunlaştırılması; özellikle kadınların istihdamını geliştirmeye yönelik özel eylemlerin desteklenmesi ve yoğunlaştırılması; özellikle en savunmasız ve dezavantajlı kişiler için söz konusu eylemlerin geliştirilmesi ve son olarak da Birliğe yeni üye olan devletlerde durumun değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur.[397] İkinci eylem programı kapsamında bunların dışında, kadın-erkek eşitliği ya da özellikle fırsat eşitliği konusunda sürdürülebilirliği sağlamak açısından eğitim-öğretim faaliyetlerine de önem verilmiştir.

1991-1995 yıllarını kapsayan üçüncü eylem programı ilk iki eylem programından farklı olarak sadece kadınlar için fırsat eşitliği değil kadın ve erkekler için fırsat eşitliği başlığını taşımaktadır. Bu başlıklandırma, söz konusu eylem programının hem kadınları hem de erkekleri içerecek düzenlemelerin yapıldığının ipuçlarını vermektedir. Nitekim kadın-erkek eşitliğini sağlamanın bir yolu olarak ana akımlaştırma, ilk kez bu eylem programında Birliğin yazılı metinleri içerisine girmiştir. Olumlu eylemden ana akımlaştırmaya doğru evrilen Birlik politikalarının oluşumunda BM Dünya Kadın Konferanslarının da etkisi bulunmaktadır. 1985 Nairobi ve 1995 Pekin Dünya Kadın Konferanslarının da etkisiyle AB kadın-erkek eşitliğini sağlama noktasında olumlu eylemin kadınların siyasi kurumlara katılımı ve karar alma mekanizmalarında kadınların da eşit şekilde yer alması (dengeli katılım) gibi düzenlemelere eylem programlarında yer vermeye başlamıştır. Bu düzenlemeler, özellikle üçüncü eylem programıyla birlikte gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede

[396] Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women-Medium Term Community Programme 1986-1990", *Women of Europe*, Supplement No.23, 19th December 1985, Brussels, s.1, http://aei.pitt.edu/33992/1/A469.pdf, (22.01.2019).
[397] Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women-Medium Term Community Programme 1986-1990", s.2.

üçüncü eylem programı, daha önce yapılan yasal düzenlemelerin uygulanması ve geliştirilmesi, kadınların iş gücü piyasasına entegrasyonunda fırsatların geliştirilmesi ve toplumda kadının durumunun medya yoluyla ve kadınların karar alma süreçlerine katılımıyla geliştirilmesi gibi konuları kapsamıştır.[398] Bununla birlikte, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması eylem programında açıkça yer almamaktadır; ancak hem kadınları hem de erkekleri kapsıyor olması ve eşitliğin, genel ana politikalara entegrasyonu ifadesi, söz konusu eylem programından itibaren ana akımlaştırmanın Birlik politikalarında yer alacağının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.[399] Nitekim bundan sonraki gelişmeler de bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır.

Birliğin bir sonraki eylem programı 1996-2000 yıllarını kapsamaktadır. 30 Aralık 1995 tarihinde Konsey kararıyla kabul edilen ve kadın ve erkekler için fırsat eşitliğini düzenleyen dördüncü eylem programı ana akımlaştırmayı, tüm politika ve faaliyetlerde kadın ve erkekler için fırsat eşitliği entegrasyonu ilkesi çerçevesinde ele almıştır.[400] Buna göre eylem programı, tüm politika ve faaliyet alanlarında kadın ve erkekler için fırsat eşitliğinin entegrasyonu ilkesini sağlama; kadın ve erkekler için fırsat eşitliğine ulaşmak için ekonomik ve sosyal yaşamdaki tüm aktörleri harekete geçirme; değişen bir ekonomide özellikle eğitim, mesleki eğitim ve iş piyasası alanlarında kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliğini sağlama; kadınlar ve erkekler için çalışma ve aile hayatını bağdaştırma; karar alma mekanizmalarında toplumsal cinsiyet dengesini teşvik etme ve eşitlik haklarının kullanılmasında şartları daha elverişli kılma gibi amaçlara odaklanmıştır.[401] Buradan da anlaşılmaktadır ki Birlik, kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla aslında toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması hedefine yönelmiş ve bunu tüm politika ve faaliyet alanlarına yayılması için çaba göstermeye başlamıştır.

---

[398] Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women and Men-The Third Medium-Term Community Action Programme-1991-1995", Women of Europe, Supplement No.34, 31.05.1991, Brussels, http://aei.pitt.edu/34004/1/A481.pdf, (22.01.2019).
[399] Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women and Men-The Third Medium-Term Community Action Programme-1991-1995", s.3.
[400] European Council, "Council Decision of 22 December 1995 on a Medium-term Community Action Programme on Equal Opportunities for Men and Women (1996 to 2000)", *Official Journal of European Communities*, 30.12.1995, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31995D0593&from=en, (21.01.2019).
[401] Gös. yer.

Daha önce bahsedildiği gibi Birliğin toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması politikaları öncelikle kadın-erkek arasında eşit muamele ilkesini ile başlamış olumlu eylem ve fırsat eşitliği ilkeleri ile devam etmiş ve özellikle 1990'lı yıllarda kadın kadar erkekleri de dikkate alarak, toplumsal cinsiyet temelli devam etmiştir. Tüm bunların Birlik bünyesinde oluşmasında neredeyse hepsi BM üyesi olan üye devletlerin dünyada kadınlarla ilgili yapılan düzenlemeleri de kabul etmesi ve Birliğin de bu konulara aktif olarak katılması etkili olmuştur. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitliğinin Birlik içerisinde daha fazla dile getiriliyor olmasında, 1990'ların başında ana akımlaştırma ilkesinin Birlik tarafından kabul edilen bir politika olması ve Komisyonun 1996 yılında kabul ettiği toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımının etkisi yadsınamaz.[402] Bu yaklaşımın, Birliğin tüm politika alanlarına ve faaliyetlerine konu edilmesi ise sadece ekonomik konularda ve istihdamda değil, karar alma mekanizmalarında ve siyasi katılımda da kadınların varlığına dikkat çekilmesini sağlamıştır.

2001-2005 yıllarını kapsayan ve Birliğin bu alandaki son eylem programı olarak kabul edilen beşinci eylem programı, Komisyonun toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine Topluluk çerçeve stratejisi hakkındaki 7 Haziran 2000 tarihli teklifi üzerine,[403] 20 Aralık 2000 tarihinde Konsey kararı ile kabul edilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine Topluluk çerçeve stratejisi hakkındaki bu programın temel amacı, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve bu konuda Topluluk çerçeve stratejisini desteklemektir. Söz konusu program, kadınlara yönelik özel önlemler ve toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması da dâhil, toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmayı amaçlayan tüm Topluluk strateji ve eylemlerini içeren toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda, genel Topluluk stratejisinin araçlarından birisi olarak kabul edilmiştir.[404] Bu program,

---

[402] Commission of the European Communities, *Incorporating Equal Opportunities for Women and Men into All Community Policies and Activities*, Communication From the Commission, COM(96), 67 Final, Brussels, 21.02.1996, http://aei.pitt.edu/3991/1/3991.pdf, (22.01.2019).

[403] Detaylı bilgi için bkz. Commission of the European Communities, *Towards a Community Framework Strategy on Gender Equality (2001-2005)*, Communication From the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2000), 335 Final, Brussels, 07.06.2000, http://aei.pitt.edu/45616/1/com2000_0335.pdf, (22.01.2019).

[404] European Council, "Council Decision of 20 December 2000 establishing a Programme Relating to the Community Framework Strategy on Gender Equality (2001-2005)", *Official Journal of European*

toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine Topluluk çerçeve stratejisinin müdahale alanlarındaki faaliyetlerini koordine edecek, destekleyecek ve finanse edecektir.[405] Buna göre de Topluluk çerçeve stratejisinin müdahale alanları, ekonomik hayat, eşit katılım ve temsil, sosyal haklar, sivil yaşam ile toplumsal cinsiyet rolleri ve klişeleri olarak sıralanmıştır.[406] Söz konusu eylem programına ilişkin Konsey kararının geçerlilik süresi 31 Aralık 2005 tarihinde dolacağı için 2005 yılının Eylül ayında bu kararı değiştiren bir başka Avrupa Parlamentosu ve Konsey kararı alınmıştır. Buna göre, eylem programının geçerlilik süresi 31 Aralık 2006 tarihine uzatılmış ve programın uygulanmasına ilişkin mali çerçeve bir önceki kararın aksine, açıkça belirlenmiştir.[407] Bu kararın da geçerlilik süresi 31 Aralık 2006 tarihinde dolmuştur.

Birlik, bundan sonraki süreçte kadın erkek eşitliğini sağlamak üzere 2006-2010 yıllarını kapsayan bir yol haritası; 2010-2015 yıllarını kapsayan kadın-erkek eşitliği stratejisini belirlemiştir. Bunu izleyen süreçte, 2015 yılında 2016-2019 yıllarını kapsayan toplumsal cinsiyet eşitliği için stratejik taahhüt ve yine aynı yıl, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Tüm bu yönergeler, eylem programları, politikalar AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği politikasının temellerini oluşturmaktadır. AB kadın-erkek eşitliğini, hem bir hedef hem de Birliğin temel değerlerinden biri olarak görmekte ve bunu her fırsatta dile getirmektedir.

Communities, 19.01.2001, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001D0051&from=EN, (22.01.2019).

[405] Gös. yer.

[406] Gös. yer.

[407] European Council, "Decision No 1554/2005/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 Amending Council Decision 2001/51/EC Establishing a Programme Relating to the Community Framework Strategy on Gender Equality and Decision No 848/2004/EC Establishing a Community Action Programme to Promote Organisations Active at European Level in the Field of Equality Between Men and Women", *Official Journal of European Union*, 30.09.2005, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005D1554&from=EN, (22.01.2019).

3. AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI İLE ORTAK GÜVENLİK VE SAVUNMA POLİTİKASINDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN FEMİNİST BİR DEĞERLENDİRMESİ

AB'nin kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik politikalarının geçmişi epey eskiye dayanmakla birlikte bu konuda kapsamlı çalışmaların yapılması ve kadınların politika alanlarına, karar alma mekanizmalarına, barış ve güvenlikle ilgili alanlara dâhil olmaları görece yeni sayılmaktadır. Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımı çerçevesinde kadınların ve erkeklerin, Birliğin tüm politika alanlarında ve tüm faaliyetlerinde eşit olarak yer alması kararının yanı sıra kadınların güvenlik ve barış ile ilgili konulara dâhil edilmeleri, güvenlik ve barışla ilgili süreçlerde kadınların da dikkate alınması büyük ölçüde, BM Güvenlik Konseyi'nin 2000 yılında kabul ettiği 1325 sayılı kararına dayanmaktadır.

Tez çalışmasının bu bölümü, ODGP'nin feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının temel söylemleri çerçevesinde değerlendirilmesini, toplumsal cinsiyetin ODGP ve OGSP kapsamında nerede bulunduğunu, BM Güvenlik Konseyi'nin 1325 sayılı kararının OGSP çerçevesinde nasıl ele alındığını, Birliğin kriz yönetimi, çatışma çözümü ve barış inşası misyonlarında kadınların yerini incelemektedir.

3.1. Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı Açısından Ortak Dış ve Güvenlik Politikası: Feminize Edilmiş Bir Alan

ODGP'yi feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde incelerken iki farklı değerlendirmenin yapılabileceği görülmektedir. İlkinde, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının uluslararası ilişkiler ve güvenliğe yönelik temel eleştirileri çerçevesinde, ODGP'nin klasik anlamda bir güvenlik politikası olmadığı, daha insan merkezli ve normatif olup yumuşak güvenliği temsil ettiği, bu nedenle de feminizmin güvenliğe yönelik eleştirilerinin bir istisnasını oluşturduğu ifade edilebilir. İkincisinde, ODGP ve toplumsal cinsiyet politikalarının gelişim süreçleri birlikte, feminist

uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Birliğin ortak bir dış politika ortaya koymasının da kadın-erkek eşitliği ve özellikle toplumsal cinsiyet konusundaki girişimlerinin de ilerlemeci bir seyir takip ederken aynı zamanda eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Özellikle ODGP'nin operasyonel tarafı olan OGSP bu ikinci değerlendirmenin odak noktasını oluşturmaktadır.

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde ODGP'nin değerlendirilmesi öncelikle feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının devlet ve güvenlikle ilgili ortaya koyduğu eleştirilere bakmayı gerektirmektedir. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre, devlet eril özellikler taşımaktadır. Ulus-devletlerin egemenliklerini, sınırlarını ve vatandaşlarını korumalarıyla, erkeklerin kadın ve çocukları korumaları birbiriyle ilişkilendirilmiş ve devletin korumacı yapısının eril bir özellik olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, ulus-devletlerin kurulmasıyla kamusal-özel ayrımı ortaya çıkmış ve kadınlar aile yaşamını temsil eden özel alanla erkekler de devleti temsil eden kamusal alanla özdeşleştirilmiştir. Bununla birlikte, feminist uluslararası ilişkilere göre, kadın hem kamusal alanda hem de özel alanda tahakküm altındadır, zira hem eril özellikler taşıyan devlet hem de özel alanda erkekler kadını ikinci plana itmektedir. Burada önemli olan bir husus da erkeklerin kadınlar üzerindeki çok yönlü kontrolleri ile devletlerin kurulmasında kadınların etkilerinin olmamasının veya çok az etkilerinin olmasının, devlet içerisindeki yasa ve politikaların da erkek yanlısı olmasına neden olduğudur.[408]

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının güvelik konusuna bakışı da eleştireldir; zira uluslararası ilişkilerde geleneksel yaklaşımlar devleti merkeze alan güvenlik anlayışına sahiptir. Oysa feministler güvenliği tek boyutlu olarak tanımlamazlar, onlara göre güvenlik şiddetin tüm biçimlerindeki azalmadır.[409] Bununla birlikte, feministler yine güvenliğin sadece askeri ve politik bir çerçevede ele alınamayacağını, güvenliğin kimlikle ilgili bir boyutunun olduğunu bu nedenle de toplumsal cinsiyetin güvenlikle ilgili süreçlere dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.[410] Feministler devleti merkeze alan geleneksel güvenlik anlayışını

[408] Kathleen Staudt, "Gender Politics in Bureaucracy:….." , s.5.
[409] Özlem Tür-Çiğdem Aydın Koyuncu, "Uluslararası İlişkilerde Toplumsal Cinsiyet", s.229.
[410] Gunhilh Hoogensen-Svein Vigeland Rottem, "Gender, Identity and the Subject of Security", s.155-171.

eleştirirken aslında, geleneksel yaklaşımların iddia ettiği gibi güvenliğin toplumsal cinsiyet açısından tarafsız olmadığını, güvenlikte gizli bir erkek bakış açısının olduğunu da ifade etmek istemişlerdir. Zira yukarıda da bahsedildiği gibi kadınların, devletlerin kurulmasında yer almamaları onların politika süreçlerine ve karar alma mekanizmalarına da katılamamalarına ve bu da politika süreçlerinin ve yasaların erkek egemen olmasına neden olmaktadır. Aynı durum güvenlikle ilgili süreçler için de geçerlidir. Feministler, kadınların uluslararası güvenliğe katılımlarındaki eşitsizliği vurgulayıp güvenlikle ilgili politika ve karar alma süreçlerinden toplumsal cinsiyet temelli dışlanmışlıklarını ortaya koymaya çalışmaktadırlar.[411] Devletin uluslararası ilişkilerin başat aktörlerinden biri olması, hatta uluslararası ilişkilerin devlet merkezli devletin de güç ve güvenlik merkezli tanımlanmaları kadınların bu alanlardan dışlanmaları sonucunu doğurmuştur. Burada önemle üzerinde durulması gereken noktalardan bir diğeri de erilliğin sınıflandırılmasıdır. Raewyn Connell'e göre erilliğin çeşitli türleri bulunmaktadır ve özellikle egemen erillik, kadınların ikincil sırada erkeklerinse baskın bir konum elde ettikleri, ataerkilliğin meşruiyet sorununa cevap olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet pratiklerinin yapılandırılması olarak tanımlanmaktadır.[412] Bununla birlikte, Janie Leatherman da egemen erilliği, erkeğe ait değerlerin baskın kılınmasının yanı sıra, dış politikada ulusalcı, ulusal çıkarı merkeze alan, ortak çıkarların peşinde olan bir hâkimiyet türü olarak değerlendirmektedir.[413] Yine Leatherman'a göre egemen birimlerin, egemen eril politikaları daha az egemen olanı feminize etmektedir.[414]

AB, ulus-devletlerden oluşan bir ulusüstü örgüttür. ODGP de yine ulus-devletlerin dış ilişkiler ve güvenlik konularında aynı doğrultuda hareket etme isteklerinin sonucu olarak ortaya çıkmış bir politika alanıdır. Temel hedefi barışın korunması, uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi, uluslararası işbirliğinin teşviki, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi[415]

---

[411] Sandra Whitworth, "Feminism", s.104-105.
[412] Raewyn W. Connell, *a.g.e.*, s.77.
[413] Janie Leatherman, *a.g.m.*, s.103.
[414] Gös. yer.
[415] T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Ofset Fotomat, Ankara 2011, s.15-28, https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf, (24.01.2019).

olarak sıralanan ODGP'nin daha yumuşak bir güvenlik anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, AB'nin de bu alanda, kendisini oluşturan üye/ulus devletler gibi sert politikalar üretmediği, daha yumuşak ve normatif olduğu bilinmektedir. Temel karar alma biçimi oybirliğine dayanan ve üye devletlerin veto haklarının bulunduğu ODGP, AB'den çok üye devletlerin ön planda olduğu bir politika alanıdır; çünkü söz konusu devletler yüksek politika olarak değerlendirilen dış işleri ve güvenlik konularında, ulusal çıkarlarını ön planda tutarak egemenlik yetkilerini bir üst otorite olan AB'ye devretmeye yanaşmamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, ODGP, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının devlete ve güvenliğe bakış açısı çerçevesinde değerlendirildiğinde eril yapılandırılmış ulus-devletlerin bu alandaki egemenliklerini AB'ye devretmek istemedikleri, ODGP'nin tarihsel gelişimi içerisinde görülmektedir. Dolayısıyla ODGP konusunda AB'nin hareket kabiliyeti ulus devletlerin son sözü söyleme yetkileri çerçevesinde kısıtlandırılmıştır.

Bununla birlikte feministlerin, kadınların alçak politikayla erkeklerinse yüksek politikayla ilişkilendirilmesine, tüm diğer ikili tanımlamalar gibi, karşı çıktıkları bilinmektedir. Bu bağlamda, ODGP ile üye devletlerin kendi ulusal dış işleri ve güvenlik politikalarının ayrı ayrı nasıl tanımlandığı hususu ön plana çıkmaktadır; zira ODGP, üye devletlerin dış politikalarının kısmi bir temsiline dayanan sosyal bir inşa olarak nitelenmektedir.[416] Yani, AB'nin normatif bir güç olması ve sosyal inşanın da unsurları olan normlardan hareketle, üye devletlerin dış politikaları daha realist, daha devlet merkezli, daha baskın, daha eril ve daha çatışmacı olarak tanımlanırken, ODGP daha inşacı, daha insan merkezli, daha idealist, daha feminen ve daha işbirliğine dayalı olarak tanımlanmaktadır. Bu sınıflandırmayla birlikte, üye devletlerin hükümetlerarası bir yapılanma olan ODGP alanında egemenlik yetkilerini devretmek istemeyen eril birimler olmaları, onların feminizmin uluslararası ilişkileri eleştirdiği realist bakış açısıyla hareket ettiklerini göstermektedir. Öte yandan, yukarıda da belirtildiği gibi ODGP ise sosyal bir inşanın ürünü olarak görülmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak feministlerin eleştirdiği ikili tanımlamaların ODGP ve AB kapsamında da var olduğu, feministlerce güvenliğin eril olarak tanımlanmasına rağmen ODGP'nin dişil, üye devlet dış ve güvenlik politikalarınınsa eril özellikler

[416] J. Ann Tickner, "Hans Morgenthau's Principles of Political Realism:...", s.432.

taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Burada önemli olan bir husus da Leatherman'ın egemen erillik tanımından[417] yola çıkarak üye devletlerin dış ve güvenlik politikaları söz konusu olduğunda, tıpkı egemen eril birimlerin yaptığı gibi daha ulusalcı ve ulusal çıkarlara öncelik tanıyan yaklaşımları hatta bu alandaki agresif tutumları onların da egemen eril politikalar izlediklerini göstermektedir. Bununla birlikte, egemen birimlerin, egemen eril politikalarının daha az egemen olanı feminize ettiği[418] önermesinden yola çıkarak üye devletlerin eril birimler olarak ODGP'yi feminize ettiği görülmektedir. Bunlar da feministlerin devlet ve güvenliğe eleştirilerinin AB ve ODGP için de geçerli olduğunu göstermektedir. Zira feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımına göre, disiplinde kadın nasıl ikincil konumdaysa yumuşak güvenliği temsil eden ODGP de bir güvenlik alanı olarak ikincilleştirilmiştir. ODGP'nin feminizmin güvenliğe eleştirisinin bir istisnası gibi görünmesinin nedeni de aslında bu ikincil konumundan kaynaklanmaktadır.

3.2. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası/Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası ile Toplumsal Cinsiyet Politikasına Genel Bir Bakış

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde ODGP'nin incelenmesinde iki farklı değerlendirme yapılabileceği daha önce ifade edilmişti. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alınan ilk değerlendirmeden sonra ikinci değerlendirmeyi, ODGP/OGSP ve toplumsal cinsiyet politikalarının gelişim süreçlerinin birlikte ele alınması ile söz konusu alanlardaki ilerlemeler ve eleştiriler oluşturmaktadır.

AB'nin ortak bir dış politika ile güvenlik politikası ortaya koyma çabaları uzun bir tarihsel sürece yayılmıştır. Her ne kadar ODGP, 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile oluşturulmuş olsa da Birlik, bu aşamaya gelene kadar dış politika, güvenlik ve hatta savunma alanlarıyla ilgili çeşitli düzenlemeleri gerçekleştirmiş, müspet bir sonuca ulaşmamış olsa da pek çok girişimde bulunmuştur.

---

[417] Janie Leatherman, *a.g.m.*, s.103.
[418] Gös. yer.

Öte yandan Birlik, kadın-erkek eşitliğine yönelik de pek çok düzenleme yapmış; özellikle 1990'lı yıllar bu konunun toplumsal cinsiyet temelinde genişlemesini sağlamıştır. Dolayısıyla 1990'lı yıllar, bir yandan ODGP'nin gelişimi diğer yandan da kadın-erkek eşitliği politikaları açısından önemli bir sürecin yaşandığı yıllara işaret etmektedir. Özellikle Amsterdam Antlaşması sonrası, hem toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yani tüm politika ve faaliyet alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin yaygınlaştırılması hem de ODGP'nin özellikle güvenlik ve savunma ayağı olan OGSP'nin bu dönemde oluşturulması söz konusu olmuştur. Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımındaki **tüm politika alanları** ifadesi bunun dış, güvenlik ve savunma politikalarını da içereceği anlamını taşımaktadır ki ilerleyen yıllarda toplumsal cinsiyet, ODGP ve OGSP kapsamında detaylı olarak ele alınmıştır.

3.2.1. Karar Alma ve Temsilde Kadın: Kadına Araçsal Bakış Açısı ile Kadını Ekle ve Karıştır Mantığı

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının uluslararası ilişkiler disiplinine yönelik temel eleştirilerinin odağında kadınların disiplinde ve disiplini oluşturan alanlarda yer almıyor olması bulunmaktadır. Bu çerçevede, 1992 yılında oluşturulan ODGP ve toplumsal cinsiyet konusu ele alındığında, feministlerin eleştirdikleri bu noktanın ODGP için de geçerli olduğu görülmektedir. Zira antlaşma metninde ODGP'yi düzenleyen kısımda kadınlara, kadın-erkek eşitliğine ve toplumsal cinsiyete yer verilmemiştir.

Birliğin kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik yapmış olduğu düzenlemeler özellikle istihdam ve ekonomik alanla sınırlı kalmış, kadınların karar alma mekanizmalarında ve politika süreçlerindeki varlıkları son derece kısıtlı olmuştur. Kadınlar için istihdam ve ekonomi alanlarında yapılan düzenlemelerde de gizli bir **kadına araçsal bakış açısı** tezahürü bulunmaktadır. Kadına araçsal bakış açısı kadın hareketlerinin ortaya çıktığı yıllardan itibaren feminizmin eleştirdiği hususlardan biri olmuştur. Nitekim erkeklerle eşit haklara sahip olabilmek için mücadele eden kadınlar, gerek Fransız devrimi sırasında, gerek Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında, kendilerine ihtiyaç duyulduğu ölçüde bu mücadelelerinde

destek görmüş; ancak devrim ve de söz konusu savaşlar sonrası kendilerine ihtiyaç kalmayınca, istediklerini tam anlamıyla elde edememiş ikinci plana itilmişlerdir.[419]

AB'nin kadın-erkek eşitliği, fırsat eşitliği ve olumlu eylemle ilgili düzenlemelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama amacının yanı sıra, ne yazık ki söz konusu araçsal bakış açısını görmek de mümkündür. Zira kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlemeleri içeren belgelerde kadınların kariyer ve çocuk arasında kaldıkları, çalışan kadınların çocuk doğurmak istemedikleri ve bunun da düşük doğum oranlarına yol açtığı belirtilmiştir.[420] Bu gibi unsurlar birlikte düşünüldüğünde, kadınlar ve erkekler için iş-yaşam dengesini kolaylaştıracak önlemlerin alınmasının ve düzenlemelerin yapılmasının arkasında gizli bir araçsal bakış açısının yattığı görülmektedir. Zira kadın-erkek eşitliği yol haritasında, düşük doğum oranları ve küçülen işgücünün AB'nin politik ve ekonomik rolünü tehdit ettiği de açıkça belirtilmiştir.[421]

1990'lı yıllardan itibaren AB içerinde hem ortak bir dış ve güvenlik politikası hem de toplumsal cinsiyete yönelik politikaların yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu iki alandaki gelişmeler birbirinden bağımsız gerçekleşse de ilerleyen yıllarda kadınların karar alma mercilerinde yer almaları, dış ilişkilerde ve politika yapım süreçlerinde bulunmaları konularını içeren düzenlemeler, ODGP ile toplumsal cinsiyet konularını birbirine yakınlaştırmıştır. Birlik nezdinde, kadınların karar almada yer almasına yönelik bağlayıcılığı olmayan düzenlemeler olan eylem programları bu konuda ön plana çıkmaktadır.

1982-1985 yıllarını kapsayan birinci eylem programından itibaren kadınların karar almadaki mevcudiyetleri ile ilgili ifadeler, bu programlarda yer almıştır. Birinci

---

[419] Andree Michel, *a.g.e.*, s.69-79.

[420] European Commission, *Strategy for Equality Between Women and Men 2010-2015*, Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2010), 491 Final, Brussels 21.09.2010, s.4, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:EN:PDF, (23.01.2019).

[421] Commission of the European Communities, *A Roadmap for Equality Between Women and Men 2006-2010*, Communication From the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2006), 92 Final, Brussels 01.03.2006, s.2, http://aei.pitt.edu/45627/1/com2006_0092.pdf, (23.01.2019).

eylem programında, bu konuyla ilgili sadece kadınların karar almada yer almadıklarına dair bir ifade kullanılmıştır.[422]

1986-1990 yıllarını kapsayan ikinci eylem programında uygun önlemlerle kadınların karar almaya katılımlarının niteliksel ve niceliksel gelişimi üzerinde durulmuştur.[423] Bu ifadede kadınların katılımının niceliksel ve niteliksel olarak vurgulanması son derece önemlidir ki söz konusu eylem programının, feministlerin eleştirdiği *"kadını ekle ve sisteme karıştır"*[424] mantığının ötesinde bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır.

1991-1995 yıllarını kapsayan üçüncü eylem programında kadınların karar almaya katılımları geniş bir şekilde ele alınmış ve ayrı bir başlık atında düzenlenmiştir. Burada kadınların karar almaya aktif katılımının kadınlar ve erkekler arasında fırsat eşitliği sağlamanın ve kalıcı bir değişimin en etkili yollarından biri olabileceğine değinilmiştir.[425] Bununla birlikte, Komisyonun hem Avrupa hem de ulusal düzeyde kadın temsilinde artışı teşvik edeceği, kadınların karar almada ne tür zorluklarla karşılaştıklarının tespiti için bir uzman ağı kuracağı, kadınların kamusal hayata aktif olarak katılımını izleyen örgütlerle işbirliği yapıp onları destekleyeceği de bu eylem programında üzerinde durulan konular olmuştur.[426] Üye devletlerin özel ve kamusal hayatta kadınların karar almaya katılımlarını sağlayacak önlemleri almaları, kadınların her seviyede karar almayla birlikte, parlamento ve meclislere katılımlarını arttırmanın öneminin vurgulanması da bu program kapsamında değerlendirilmiştir.[427] Bu bağlamda, feministlerin eleştirdiği özel-kamusal ayrımının burada kadınların karar almaya katılımları çerçevesinde ortadan kaldırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1996-2000 yıllarını kapsayan dördüncü eylem programı kadınların karar almaya katılımları ile ilgili özellikle dengeyi vurgulamıştır.[428] Burada AB'nin kadın-erkek eşitliği politikalarında toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının izleri görülmektedir. Zira bu program kapsadığı yıllar itibariyle toplumsal cinsiyet

[422] Commission of the European Communities, "A New Community Action Programme…"
[423] Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women-Medium…"
[424] Mehmet Evren Eken, *a.g.m.*, s.448.
[425] Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women and Men-The…"
[426] Gös. yer.
[427] Gös. yer.
[428] European Council, "Council Decision of 22 December 1995 on a Medium-term Community…"

farkındalığının arttığı yıllara da tekabül etmekte ve kadın kadar erkeği de hesaba katan bir değerlendirme yaparak karar almada dengeli katılımı ön plana almaktadır.

2001-2006 yıllarını kapsayan beşinci eylem programı ekinde, kadınların karar almaya katılımları ile ilgili eşit katılım ve temsil başlıklı bir maddeye yer vermiştir. Bu maddede kadınların karar alma organlarına katılım eksikliği ifade edilmiş ve eylem programının, dış ilişkiler ve kalkınma işbirliğindeki faaliyetler de dâhil olmak üzere kadınların her düzeyde karar almaya katılımını teşvik edecek strateji ve araçların benimsenmesini içerdiği belirtilmiştir.[429]

Beşinci eylem programı dâhil tüm programlar ilerlemeci bir şekilde kadınların karar almaya katılımları üzerinde durmuştur; ancak beşinci eylem programı kadınların dış ilişkilerde de karar almaya katılımlarının ilk kez düzenlendiği program olması nedeniyle ayrıca önemlidir. Doğrudan ODGP'yi düzenleyen belgelerde kadınlara, kadın-erkek eşitliğine, kadının temsiline veya kadınların karar almaya katılımlarına yer verilmemiş olsa dahi bu son eylem programı ve bundan sonra ortaya konulan strateji belgelerinde kadınların dış ilişkilerde temsili ve karar almaya katılmaları konusu bir öncelik alanı olarak yer almıştır. Kadınların dış ilişkilerde temsili konusunun bu yıllarda eylem programında yer almasında, şüphesiz BM'nin 2000 yılında kabul etmiş olduğu 1325 sayılı Kadın, Barış ve Güvenlik kararının etkisi bulunmaktadır. Zira AB de bu kararı benimsemiş ve ODGP'nin operasyonel kolu olarak görülebilecek olan OGSP alanında 2000'li yılların başlarından itibaren Kadın, Barış ve Güvenlik kararının uygulanmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Tezin ilerleyen kısımlarında ele alınacak olan bu konudan önce AB'de kadınların temsilde yer almaları ile ilgili derlenen aşağıdaki bilgiler de dikkate değerdir.

Öncelikle Birlik nezdinde, kadınların temsile katılmaları konusunda bir değerlendirme yapabilmenin yolu üye devletlerde üst mevkilerde özellikle başbakanlık, dışişleri bakanlığı ve cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan kadınların sayılarının tespiti ile mümkün olacaktır. Buna göre, tablo 2'de üye devletlerde, AB üyesi olduktan sonra, dışişleri bakanlığı görevine getirilen diplomatların sayısı (parantez içinde) ve dönemleri belirtilmiştir.

[429] European Council, "Council Decision of 20 December 2000 establishing a Programme…"

Tablo 2: AB Üye Devletlerinde Kadın Dışişleri Bakanları ve Dönemleri[430]

AB Üyesi	**Dönemler**	**AB Üyesi**	**Dönemler**
Avusturya (3)	2000-2004, 2004-08, 2017-Günümüz	İsveç (5)	1994-98, 1998-2003, 2003-06, 2006-06, 2014-Günümüz
Bulgaristan (2)	2009-10, 2017-Günümüz	İtalya (3)	1995-96, 2013-14, 2014-14
Danimarka (1)	2010-11	Letonya (3)	2002-04, 2004-04, 2007-07
Estonya (2)	2014-14, 2015-16	Litvanya (1)	2010-10
Finlandiya (1)	1995-2000	Lüksemburg (2)	1980-84, 1999-2004
Fransa (1)	2010-11	Macaristan (1)	2006-09
GKRY (2)	2007-08,2011-13	Polonya (1)	2006-07
Hırvatistan (2)	2011-16, 2017-Günümüz	Portekiz (1)	2003-04
Hollanda (1)	2018-18	Yunanistan (1)	2006-09
İspanya (2)	2002-04, 2010-11		

Tablo 2'de görüldüğü üzere 28 AB üyesinden 19'unda dönem dönem kadın dışişleri bakanları görev yapmıştır. Bu konuda özellikle İsveç'te istikrarlı bir şekilde kadınlar dışişleri bakanlığı görevine getirilmiştir. Zira İsveç'te, AB üyesi olmadan önce 1976-78 ve 1991-94 dönemlerinde de kadın dışişleri bakanları görev yapmıştır. Günümüzde ise sadece dört üye devlette dışişleri bakanlığı mevkiinde kadınlar bulunmaktadır. Bu tablodan, kadınların temsile katılma durumlarının sayısal olarak son derece yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, yapılan bir başka değerlendirmede, başbakanlık ve devlet başkanlığı görevlerinde de kadınların erkeklere göre daha arka planda kaldığı görülmektedir. Tablo 3'te AB üyesi devletlerde 1990'lı yıllardan itibaren devlet veya hükümet başkanlığı görevinde bulunan kadınların görev dönemleri derlenmiştir.

Tablo 3: AB Üye Devletlerinde 1990'lı Yıllardan İtibaren Kadın Devlet veya Hükümet Başkanları[431]

AB Üyesi	**Görevi ve Dönemi**	**AB Üyesi**	**Görevi ve Dönemi**
Almanya	Şansölye 2005-Günümüz	Letonya	Başbakan 2014-16 ve Devlet Başkanı 1999-2007
Avusturya	Devlet Başkanı 2004-04, 2016-17	Litvanya	Devlet Başkanı 2009-Günümüz

[430] Dışişleri Bakanları kadın olmayan üye devletlere tabloda yer verilmemiştir.
[431] Devlet veya hükümet başkanı kadın olmayan üye devletlere tabloda yer verilmemiştir.

Birleşik Krallık	Başbakan 2016-Günümüz	Malta	Devlet Başkanı 2014-19
Danimarka	Başbakan 2011-2015	Polonya	Başbakan 2014-15, 2015-17
Estonya	Devlet Başkanı 2016-Günümüz	Romanya	Başbakan 2018-Günümüz
Finlandiya	Başbakan 2003-03, 2010-11 ve Devlet Başkanı 2000-12	Slovakya	Başbakan 2010-12 ve 2019 Haziran'da Devlet Başkanı
Fransa	Başbakan 1991-92	Slovenya	Başbakan 2013-14
Hırvatistan	Devlet Başkanı 2015-Günümüz	Yunanistan	Başbakan 2015-15
İrlanda	Devlet Başkanı 1990-97, 1997-2011		

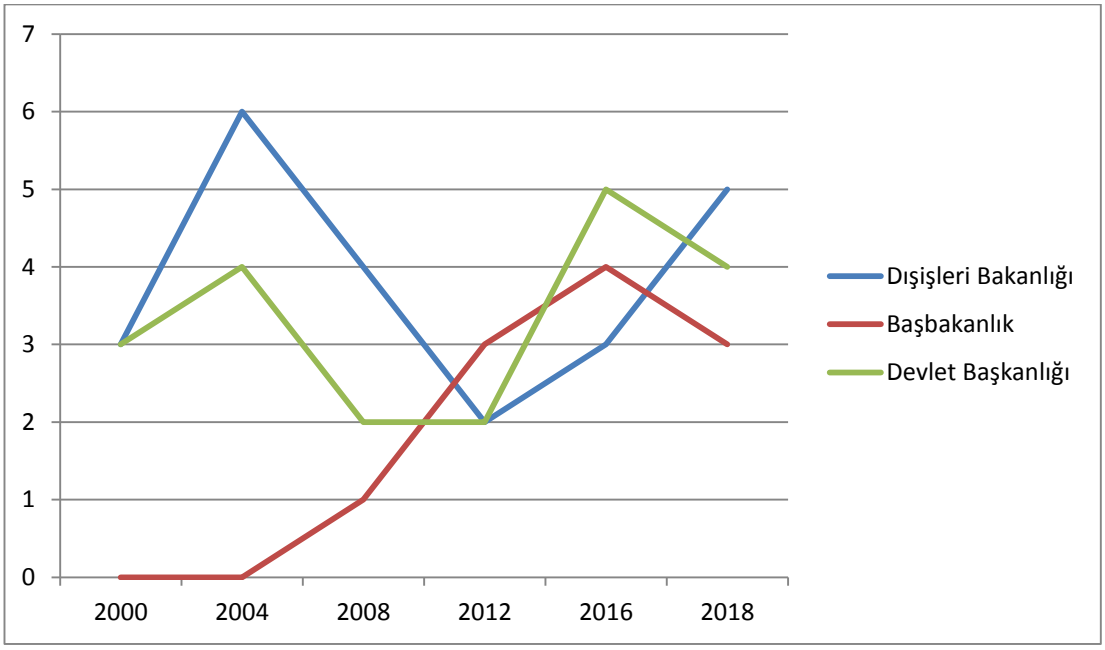
Tablo 3'e bakıldığında, 28 AB üyesi devletin 17'sinde farklı dönemlerde kadınların devlet veya hükümet başkanlığı görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkati çeken husus, kadınların bu görevlere gelmelerinin 2010 yılı itibariyle görece ağırlık kazanmasıdır. Burada, yıllardır yürütülen kadın-erkek eşitliği politikaları ile toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının etkisini somut olarak ölçmek çok mümkün görünmese de kadınların temsilde daha fazla yer almasında bu politikaların etkisinin olmadığını söylemek de doğru olmayacaktır. Bununla birlikte, günümüde hâlihazırda AB üyesi olan devletlerden yedi tanesinde devlet veya hükümet başkanlığı görevinde kadınlar bulunmaktadır.

Tablo 2 ve tablo 3'teki durum feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından ele alındığındaysa, durumun hem olumlu hem de olumsuz görülebilecek yanlarının olduğu ifade edilebilir. Öncelikle, kadını sisteme ekle ve karıştır mantığının ötesinde bir kadın varlığı feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının öne çıkardığı ilkelerden biridir. Yani niceliksel bir artışın kadınların uluslararası ilişkilerde görünür kılınmasına bir katkısı olmakla birlikte, bunu destekleyecek niteliksel artışın da olması gerekmektedir. Zira kadınların söz konusu mevkilerde kabul görmek adına eril bir dil kullanmaları ve eril yapılandırılmış politikaları izlemelerinin feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının bakış açısıyla örtüşmediği aşikârdır. Bununla birlikte, hangi şekilde (niceliksel ve niteliksel) olursa olsun kadınların varlığının önemi de yadsınamaz. Nasıl kadın-erkek eşitliği politikaları ve toplumsal cinsiyetle ilgili politikalar bir seferde ortaya konulmamış, birikimli bir şekilde ilerleyerek ortaya çıkmışsa, kadınların temsildeki ve uluslararası ilişkilerdeki varlıklarının arzu edilen

niteliğe ulaşması da toplumsal cinsiyet ile ilgili artan farkındalık sayesinde, ilerleyen yıllarda mümkün olabilecektir. Öte yandan, son olarak şunu söylemek gerekir ki iki tabloda da kadınların temsile ve karar almaya katılım oranlarının yetersiz olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 2 ve tablo 3'teki bilgilerden yola çıkılarak hazırlanan grafik 1, genel olarak karar alma mevkilerindeki kadın sayısının değişiminin görülmesini sağlamaktadır.

Grafik 1: Bazı AB Üye Devletlerinde Karar Alma Mevkilerindeki Kadın Sayısının Değişimi

Grafik 1'den de anlaşılacağı gibi kadınların dışişleri bakanlığı, devlet veya hükümet başkanlığı mevkilerinde bulunmalarının istikrarlı bir seyir takip ettiğini söylemek oldukça zordur. Bu üç mevkideki kadın sayılarının değişimi birbiriyle paralellik de göstermemektedir. Dolayısıyla sadece sayısal verileri kullanarak AB'nin bu konudaki politikalarının etkililiğinin ölçümünü yapmak, yanıltıcı sonuçlara neden olabilecektir.

Bununla birlikte, AB'nin son antlaşması olan Lizbon Antlaşması'nı bazı üye devletlerde başbakanlar, bazılarında dışişleri bakanları ile bazılarında da ayrıca cumhurbaşkanları imzalamıştır. 27 ülkeden 59 kişi tarafından imzalanan Lizbon

Antlaşması'nı kadın olarak Almanya Şansölyesi Angela Merkel, Avusturya Dışişleri Bakanı Ursula Plassnik ve İsveç AB Bakanı Cecilia Malmström imzalamıştır; yani 59 kişiden sadece üçü kadındır. Bu da kadınların söz konusu antlaşmanın imzalandığı dönemde üst mevkilerdeki temsilinin %5.08 oranında, oldukça düşük bir seviyede olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak kadınların temsile katılımlarının kadını sisteme ekle ve karıştır mantığının ötesine geçmesi gerekmektedir.

3.2.2. Kadınların Güçlendirilmesi: Feminist Bir Paradoks

Güçlendirme kavramı, kendi içerisinde iki tarafı barındırmaktadır ki bir tarafın diğerinden daha fazla otoriteye sahip olduğu ve bu otoriteye bağlı olarak diğer tarafın talep ettiklerini ona verip vermeme erkine de sahip olduğu anlamlarını içermektedir. Oxford sözlüğü güçlendirme kavramını, *"birisine bir şeyleri yapması için verilen otorite"* olarak veya *"özellikle birinin hayatını kontrol etme ve haklarını talep etmede daha güçlü ve daha güvenli olma süreci"* olarak tanımlamaktadır.[432]

Bu bağlamda, kadının güçlendirilmesi feminist açıdan incelendiğinde bunun problemli bir alan olduğu görülmektedir. Kadının güçlendirilmesi olgusu, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama açısından da bir engel teşkil etmektedir. Charlotte Hooper'ın erilliğin güç ve aktiflikle, dişilliğin de zayıflık ve pasiflikle ilişkilendirilmesi görüşünden[433] yola çıkarak güçlendirmenin gücü temsil eden erkek tarafından ya da eril yapılar tarafından yapıldığını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Zira söz konusu güçlendirme olgusu erkeklerin kadınlardan daha güçlü oldukları anlamını içermektedir ki bu sosyal olarak inşa edilen cinsiyet rollerinin en somut örneklerinden de biridir. Bununla birlikte Ruth Whippman, güçlendirmenin gerçek güçten dışlanan toplumsal cinsiyet için ışıltılı pembe bir teselli ödülü olduğunu ifade etmektedir.[434] Dolayısıyla olumlu gibi görünen güçlendirme kelimesinin aslında eşitsiz güç ilişkilerini beslediği anlaşılmaktadır.

---

[432]Oxford Dictionary, *Definition of Empowerment*, https://en.oxforddictionaries.com/definition/empowerment, (04.02.2019).

[433] Charlotte Hooper, *Manly States: Masculinities, International Relations and Gender Politics*, Columbia University Press, New York 2001, s.44.

[434] Ruth Whippman, "'Empowerment' Is Warping Women's View of Real Power", *Time*, 30.06.2016, http://time.com/4385943/empowerment-power/, (05.03.2019).

Kadınların kurban olarak değerlendirildiği ve zayıflıklarının ön plana çıkartıldığı uluslararası belgeler, bunun ortadan kaldırılması için kadının güçlendirilmesi argümanını öne sürmektedir. Oysa bazı feministler buna özellikle dikkat edilmesi gerektiğini, kadınların zayıf ve pasif savaş mağdurları olarak değerlendirilmesinin aslında erkek egemen yapıları güçlendireceğini ifade etmektedirler.[435] Bu bağlamda kadının güçlendirilmesi olgusu, kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin ve güç ilişkilerinin yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir ki Lauren Schiller'in de belirttiği gibi, kadınların güçsüz kalmasına neden olan yapılara odaklanmadan güçlendirmeye odaklanmak, kadın hareketinin mücadele ettiği haksızlığın sürdürülmesine neden olmaktadır.[436] Öte yandan, kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı yapılarda kadınların güçlendirilmeye değil cesaretlendirilmeye ihtiyaçları vardır; nitekim erkek lehine olan güç ilişkilerinin kadını ikincilleştirdiği görüşünden hareketle, önemli olan kadının yapay bir şekilde güçlendirilmesi değil gerçek anlamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasıdır.

AB, hemen hemen tüm belgelerinde ve düzenlemelerinde kadın-erkek eşitliğinin Birliğin temel değerlerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik girişimler, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ana akımlaştırma birliğin tüm politika alanlarında ön plana aldığı hususlardır. Öte yandan, AB'nin dış ve güvenlik politikaları bağlamında kadının güçlendirilmesi konusu daha çok AB'nin kendisine temel aldığı BM Güvenlik Konseyi'nin (GK) 1325 sayılı kararı çerçevesinde ortaya koyduğu belgelerden yola çıkılarak değerlendirilmektedir.

4 Şubat 2005 tarihinde yapılan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakanları Konferansı'nda kadının güçlendirilmesi konusuna değinilmiş; ortaya konulan uluslararası belge ve eylem programlarına rağmen kadının güçlendirilmesi ve ilerlemesi konularına yönelik tüm engellerin ortadan kaldırılamadığı belirtilmiştir.[437]

---

[435] Murat Ülgül, "Suriye İç Savaşına Feminist Bir Yaklaşım", *Alternatif Politika*, Sayı: 9, Cilt: 3, 2017, s.447.

[436] Lauren Schiller, "Stop Selling Women 'Empowerment Feminism' – It Doesn't Work and It's Holding Women Back", *Medium*, 29.11.2018, https://medium.com/inflectionpoint/stop-selling-women-empowerment-feminism-it-doesnt-work-and-it-s-holding-women-back-eeb5181acd7e, (05.03.2019).

[437] Ministers on Gender Equality, *Ministerial Declaration of the Conference of Ministers of Gender Equality*, Luxembourg 04.02.2005, http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=298&langId=en, (02.02.2019).

Bununla birlikte, kadının güçlendirilmesi ve ilerlemesi için gerekli mevzuatın uygulanması, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması ve özel eylemlerin geliştirilmesi amacıyla güçlü siyasi taahhütler garanti edilmiştir.[438] Bu deklarasyonda kadının güçlendirilmesi ile ilgili daha genel ifadelere yer verilmiştir; ancak 2008 yılında yayınlanan ve BMGK 1325 ve 1820'nin uygulanması ile ilgili kapsamlı bir yaklaşımı içeren belgede kadının dış politika ve güvenlik bağlamında güçlendirilmesi nispeten ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

1 Aralık 2008 yılında yayınlanan söz konusu belgede, AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla çatışmalarla ilgili durumlarda ve uzun dönemli kalkınma işbirliğinde kadınları korumak, desteklemek ve güçlendirmek için üç yönlü bir yaklaşım izleyeceği belirtilmiştir.[439] Barış süreçlerinin kadının güçlendirilmesi açısından fırsat oluşturduğu ifade edilmiş ve çatışma sırasında ve sonrasında kadınların korunması ve güçlendirilmesi hususlarına değinilmiştir. Kadınların çatışmalardaki en kötü suistimallerden korunması ile ülkelerine, çatışmaları önlemeleri, çatışmalara son vermeleri ve yeniden yapılandırılma konularında yardım etmeleri için güçlendirilmeleri konusu da ilgili belgede yer almıştır.[440] Bununla birlikte, kadınların güçlendirilmesi konusunda özellikle **savunmasız kişiler** denmiş ve buna örnek olarak da kadın savaş kurbanları ifadesi kullanılmıştır.[441]

Kadının güçlendirilmesi olgusundan hareketle ilgili belge değerlendirildiğinde kadınların korunmaya ve güçlendirilmeye ihtiyaçlarının olduğu ve bu durumun da onların savunmasız kişiler ve şiddet kurbanları olarak görülmesiyle ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Yani güçlendirme bakış açısı aslında kadınların ikincil konumlarını pekiştirmekte ve erkeklerin koruyucu, kadınların korunan statüsünü de tekrar ortaya çıkararak erkekleri güçlendirmektedir.

Feminist yaklaşım çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında, özellikle toplumsal cinsiyet rollerine odaklanmak gerekmektedir. Zira toplumsal cinsiyet rolleri

---

[438] Gös. yer.
[439] Council of the European Union, *Comprehensive Approach to the EU Implementation of the United Nations Security Council Resolutions 1325 and 1820 on Women, Peace and Security*, Brussels, 1 December 2008, http://www.seesac.org/f/img/File/Res/Gender-and-Security-Resources/EU-implementaion-of-the-UNSC-resolutions-Women-639.pdf, (02.03.2018).
[440] Gös. yer.
[441] Gös. yer.

nasıl toplumsal olarak oluşturuluyorsa ve sosyal inşanın bir ürünüyse ve sosyal inşa da dille başlıyorsa, söz konusu belgelerin dilleri de bu bakımdan önem kazanmaktadır. Kadınlardan sıklıkla şiddet mağduru veya savunmasız kişiler olarak bahsedilmesi de bir inşadır ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından bu durum kadının ikincil konumunu pekiştirirken erkeğe biçilen koruyucu ve güç bahşeden rollerini de güçlendirmektedir.

3.2.3. Kadınların Barışla İlişkilendirilmesi

Kadınların barışla ilişkilendirilmesi konusu iki farklı yöndeki incelemenin konusudur. Birincisi kadınların barışla ilişkilendirilmesinin annelik dürtüsünden dolayı doğal bir süreç olduğu yönündeyken diğeri kadınların barışla ilişkilendirilmesinin aslında mevcut ataerkil düzenin bir sonucu olarak kadınlara biçilen rollerin ifa edilmesi suretiyle söz konusu ataerkil düzenin devam ettiği yönündedir.

Tarihsel süreç içinde farklı kültürlerde, kadınların barışla ilişkilendirilmesi söz konusu olmuştur. Kadınlar kendi hak mücadeleleri içinde, barış için de mücadele etmişlerdir. Bunun en somut örneği, Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915 yılında Lahey'de yapılan ilk Kadın Uluslararası Barış Kongresi'dir ki bu kongreye, ülkeleri savaşa katılan 1200 kadar kadın delege katılmıştır.[442] Kadınların barışla ilişkilendirilmesinin temelinde doğal olarak annelik dürtüsünün yattığı ve barış üzerine feminist söylemin de şiddetli çatışmalar karşısında insan ilişkilerini, diyaloğu ve işbirliğini vurguladığı ifade edilmektedir.[443] Öte yandan çağdaş feministler annelik duygusunu, kadınları özel alana itme eğilimi taşıdığı ve kamusal alana katılmaktan dışladığı için eleştirmektedirler.[444]

Bununla birlikte, savaşlardan en çok etkilenenlerin kadınlar ve çocuklar olması nedeniyle de kadınların daha barış yanlısı olmaları muhtemeldir; ancak bunun somut bir değerlendirmesini yapmak da oldukça zordur; çünkü kadınların karar alıcı konumdaki sayıları yetersiz olduğu gibi, davranış eğilimleri de birbirinden farklı

---

[442] Jill Steans-Lloyd Pettiford-Thomas Diez-Imad El-Anis, *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes*, s.177.
[443] Gös. yer.
[444] J. Ann Tickner-Jacqui True, "A Century of International Relations Feminism: From World War I Women's Peace Pragmatism to the Women, Peace and Security Agenda", *International Studies Quarterly*, Cilt: 62, Sayı: 2, 2018, s.225.

olabilir. Zira idealist düşünce de kadınların erkeklerden daha barışçıl olduğunu varsayarken, Margaret Thatcher ve Golda Meier gibi örnekleri açıklamada yetersiz kalmaktadır.[445] Feminizmin bu konuda eleştirdiği bir başka husus da kadınların barışla ilişkilendirilmesinin onlara biçilen rolleri ifa etmeleri anlamına gelmesidir. Yani, kadınlar kendilerinden bekleniyor diye bu doğrultuda hareket etmek zorundalarmış gibi bir algının yaratılması da feminizm açısından sorgulanmaktadır.[446] Dolayısıyla kimi feministler, bunun da bir toplumsal inşa olduğunu düşünmektedirler.

Feminenlikle ilişkilendirilen barışın ve kadınların da barış yanlısı görülerek her zaman feminen davranacağı varsayımının doğru olmadığı tarihte yer alan örneklerden anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili, Mary Caprioli ve Mark A. Boyer'in ortaya koymuş olduğu çalışma da kadın karar alıcıların kriz durumlarında barışçıl ve yumuşak mı yoksa savaş yanlısı ve sert mi hareket ettiklerini incelemektedir. Caprioli ve Boyer, incelemelerine dâhil ettikleri dönemlerde krizleri çıkaranların kadınlar olmadığını; ancak kriz durumlarında kadınların şiddet içeren sert politikalar uyguladıklarını ortaya koymaktadır.[447] Aynı çalışmada toplumsal cinsiyet eşitliği seviyesinin yüksek olduğu ülkelerin devletlerarası krizlerde şiddet kullanmaya daha az eğilimli olduğu da belirtilmiştir.[448]

J. Ann Ticker'ın kadınların barışla ilişkilendirilmesi hususunda ortaya koymuş olduğu açıklamalar da son derece dikkat çekicidir. Tickner'a göre, kadınların barışla ilişkilendirilmesi, kadınlar ve erkekler için uygun görülen görevler arasında sosyal olarak inşa edilen sınırları güçlendirmektedir ve bu kadınların erkeklerden daha barışçıl oldukları yanlış görüşüne katkıda bulunarak hem kadınları hem de barışı güçsüz kılmaktadır.[449] Başka bir deyişle, barış gibi kadınla ilişkilendirilen ve kadını güçsüz kılan toplumsal cinsiyet yapıları yine tahsisi zor olması nedeniyle kendisini de güçsüzleştirmektedir. Bununla birlikte feministler barışı, kadınla özdeşleştirilen ideal

---

[445] J. Ann Tickner, "You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists", *International Studies Quarterly*, Cilt: 41, Sayı: 4, 1997, s.613.
[446] Çiğdem Aydın Koyuncu, "Dış Politika Karar Verme Mekanizmalarında Kadının Yeri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 4, 2011, s.114.
[447] Mary Caprioli-Mark A. Boyer, "Gender, Violence and International Crisis", *The Journal of Conflict Resolution*, Cilt: 45, Sayı: 4, 2001, s.503-518.
[448] *A.g.e.,* s.503.
[449] J. Ann Tickner, "You Just Don't Understand:...", s.621.

şekillerde değil, siyasi ve ekonomik adaletsizliğe yol açan toplumsal cinsiyet gibi toplumsal hiyerarşilerin ortadan kaldırılmasını içeren çok boyutlu terimlerle ve geniş bir şekilde tanımlamaktadırlar.[450]

AB ve OGSP temelinde kadınların barışla ve barış inşası ile ilişkilendirilmeleri de yukarıda bahsedilen durumlar nedeniyle tam manasıyla amacına ulaşamamaktadır. Öte yandan, feminizmin de eleştirdiği gibi kadınların AB'nin ortaya koymuş olduğu belgelerde sıklıkla barışla ilişkilendirilmesi de bu bağlamda problemli durmaktadır. OGSP'nin hükümetlerarası yapısı da kadın ve barış konularında ne kadar etkili çözümlemelerin yapılacağı hususunda soru işaretleriyle doludur.

3.3. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kadın, Barış ve Güvenlik Kararı Bağlamında Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet

24-25 Ekim 2000 tarihinde BMGK, Kadın, Barış ve Güvenlik temalı bir toplantı yapmış ve tarihinde ilk kez bir oturumun tamamını kadın konusuna ayırmıştır. Söz konusu toplantı sonunda da 1325 sayılı Kadın, Barış ve Güvenlik üzerine BMGK kararı, 31 Ekim 2000 tarihinde kabul edilmiştir.[451] 1990'lı yıllarda yaşanan çatışmaların siviller, özellikle kadın ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkisi BMGK'yı bu konu üzerine yoğunlaşmaya itmiştir. Savaşların değişen doğası ve cinsel şiddetin bir savaş taktiği olarak kullanılması da kadın, barış ve güvenlik alanında BMGK'nın harekete geçmesine vesile olan unsurlardandır.

BMGK'nın 1325 sayılı Kadın, Barış ve Güvenlik kararı içeriksel olarak iki noktaya odaklanmaktadır. Birincisi kadınların tüm karar alma düzeylerinde daha fazla temsili, çatışma çözümünde ve barışın sağlanmasında yer almaları yani barış süreçlerine ve siyasi kurumlara katılımlarının arttırılması; ikincisi ise, silahlı çatışmalarda, savaşlarda kadınların toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimlerinden özellikle tecavüz ve diğer cinsel istismar şekillerinden korunmasıdır.[452] Yani karar

[450] J. Ann Tickner, *Gendering World Politics…,* s.6.
[451] United Nations Security Council, "Resolution 1325 (2000)", S/Res/1325 (2000), 31 October 2000, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement, (02.02.2019).
[452] United Nations Security Council, "Resolution 1325 (2000)", s.2-3.

çerçevesinde çatışmalarda kadınlara iki tür rol biçilmiştir ki bunlardan birincisi kadınların çatışmaların çözümüne ve barış süreçlerine katkıda bulunmaları, ikincisi ise şiddet kurbanları oldukları yönündedir. AB de bu kararda olduğu gibi, bu karara dayanarak çıkarmış olduğu belgelerde kadınlara bir yandan savaş kurbanı diğer yandan da barış için çalışanlar olarak yer vermiştir.

Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması, yani tüm politika ve faaliyet alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetilmesi AB'de ilk kez Avrupa Komisyonu'nun 1996 yılındaki bir iletişim notunda geçmiştir.[453] Uygulama açısından sorunların olduğu bu alan üzerine Emanuela Lombardo ve Petra Meier'ın 2006'da yapmış oldukları bir çalışmada, AB'nin toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasını geçen on yıllık süreçte etkili bir şekilde uygulayamadığı ve hatta AB belgelerinin de toplumsal cinsiyete karşı kör olduğu belirtilmiştir.[454]

Bununla birlikte, toplumsal cinsiyete dair konular 2005 yılından itibaren BMGK 1325 sayılı karara dayanarak güvenlik ve savunma alanlarında ele alınmaya başlanmıştır. Ortaya konulan taahhütlere rağmen, güvenlik ve savunma alanının yani OGSP'nin yapısal olarak en devlet-merkezci politika alanı olması ve daimi bir personel ile toplumsal cinsiyet üzerine bireysel ajanslara sahip olmaması gibi nedenlerle bu alanda toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularının uygulanması oldukça zordur.[455] Başka bir ifadeyle, 2005 yılından itibaren toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması konusu OGSP kapsamına da entegre edilmiştir; ancak yapılan çalışmalar bu alanın toplumsal cinsiyete karşı en dirençli alanlardan biri olduğunu göstermektedir. Zira askeri konular ve ordu söz konusu olduğunda erilliğin ön plana çıkması ve bundan dolayı da güvenlik politikalarında ve

---

[453] Commission of the European Communities, *Incorporating Equal Opportunities for Women and Men into All Community Policies and Activities*, Communication From the Commission, COM(96), 67 Final, Brussels, 21.02.1996, http://aei.pitt.edu/3991/1/3991.pdf, (22.01.2019).

[454] Emanuela Lombardo-Petra Meier, "Gender Mainstreaming in the EU: Incorporating a Feminist Reading?", *European Journal of Women Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2006, s.158.

[455] Jutta Joachim-Andrea Schneiker-Anne Jenichen, "External Networks and Institutional Idiosyncrasies: the Common Security and Defence Policy and UNSCR 1325 on Women, Peace and Security", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt: 30, Sayı: 1, 2017, s.106.

bunun barışı koruma gibi araçlarında da erkek egemenliğinin devam ettiği görülmektedir.[456]

BMGK'nin 1325 sayılı kararı feminist uluslararası ilişkiler çerçevesinde ele alındığında, feminizmin söz konusu kararı sorunsallaştırdığını, kararın toplumsal cinsiyete dair mevcut durumu sürdürdüğünü ve hâlihazırda var olan eşitsizliklerle güç ilişkilerini yeniden ürettiğini söylemek mümkündür.[457] Bu bağlamda, AB'nin bu konuda BM'nin bir takipçisi olarak ve BMGK 1325 sayılı karara dayanarak ortaya koyduğu belgelerin içeriksel olarak söz konusu BM kararından çok da farklı olmadığını belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla AB'nin, toplumsal cinsiyetin tüm politika ve faaliyet alanlarında ana akımlaştırılması politikası OGSP kapsamında taahhüt ve uygulama ikileminde kalmakta; ayrıca belgelerde kullanılan dil de kadın-erkek arasındaki güç ilişkilerini yeniden üretmek suretiyle söz konusu ikilemi körüklemektedir.

3.3.1. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1325 Sayılı Kararının Ortak Savunma ve Güvenlik Politikası Bağlamında Uygulanması

BMGK'nın 1325 ve bundan sonra kabul edilen 1820 sayılı kararları AB'nin toplumsal cinsiyet ve güvenlik politikalarında referans aldığı temel belgelerdir. BMGK'nın bu kararından sonra, AB'nin toplumsal cinsiyet ile ilgili ortaya koymuş olduğu belgelerde doğrudan 1325 sayılı karara atıfta bulunan ilk düzenleme, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakanlarının 2005 yılında Lüksemburg'da yaptıkları konferansın sonuç bildirgesidir. Buna göre AB, toplumsal cinsiyet eşitliği ve insan hakları, barış inşası, şiddet, insan kaçakçılığı ve ilgili diğer alanlar başlığı altında BMGK'nın 1325 sayılı kararına yer vermiştir. Bu başlık altında, söz konusu karar takip edilerek çatışmaların önlenmesi ve barış inşasında kadın ve erkek rollerinin teşvik edilmesi, çatışmaların şiddet içermeyen şekilde çözümlenmesi, kadınların karar

[456] Susan Willet, "Introduction: Security Council Resolution 1325: Assessing the Impact on Women, Peace and Security", *International Peacekeeping*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2010, s.151-152.
[457] Nadine Puechguirbal, "Discourses on Gender, Patriarchy and Resolution 1325: Textual Analysis of UN Documents", *International Peacekeeping*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2010, s.184.

almaya eşit şekilde katılması gibi konularda politika ve programların teşvik edilmesi ve uygulanması ile bunların mümkün olduğunca gözleminin yapılması düzenlenmiştir.[458]

2005 yılında AB Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakanlarının yapmış oldukları konferanstan sonra AB, BMGK 1325 sayılı kararın OGSP bağlamında uygulanması başlıklı bir belge yayınlamıştır. BMGK 1325 sayılı karar, kadınların tüm karar alma seviyelerine, çatışmaları önleme, kriz yönetimi ve savaş sonrası yeniden yapılanma süreçlerine katılımını teşvik etmeyi amaçlamanın yanı sıra kadınları ve kızları korumak için özel önlemler alınması ve erkeklerle kadınların farklı ihtiyaçlarına saygı duyulması gereğini de kabul etmektedir.[459] AB içerisinde bu amaçların OGSP kapsamında ele alınması 2005 yılındaki bu belgede geçmektedir. Burada, BMGK'nın 1325 sayılı kararını OGSP içinde uygulamak için tedbirler önerilmekte ve bunun aynı zamanda, AB'nin toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımının uygulanmasına katkıda bulunacağı ifade edilmektedir.[460] Bununla birlikte bu belgenin, AB'nin dış ilişkilerinde toplumsal cinsiyet perspektifinin daha sistematik entegrasyonu için de bir adım daha oluşturduğu belirtilmektedir.[461] Belgede belirtilen amaçların yerine getirilebilmesi için altı tedbir ortaya konulmaktadır. Bu tedbirler, kadınların tüm karar alma seviyelerindeki katılımının arttırılması, yerel ve uluslararası kadın grupları ile diyaloğun arttırılması, çatışmalardan etkilenen kadın ve kızların korunması, OGSP operasyonlarına toplumsal cinsiyet bakış açısının dâhil edilmesi, toplumsal cinsiyet eğitimlerinin sağlanması ve farkındalığın arttırılması ile BMGK 1325 sayılı kararın uygulanmasını güçlendirmeyi amaçlayan diğer tedbirler olarak sıralanmıştır.[462]

Bu amaçlardan da anlaşılmaktadır ki AB, BM'nin bir takipçisi olarak hareket etmektedir ve kadınların dış ve güvenlik politikalarında yer alması ve toplumsal cinsiyet dengesini kurmak için bir dizi çalışma yapmaktadır. Öte yandan, kadınların

---

[458] Ministers on Gender Equality, *a.g.e.*
[459] United Nations Security Council, "Resolution 1325 (2000)", s.2-3.
[460] Council of the European Union, *Implementation of UNSCR 1325 in the Context of ESDP*, Brussels, 29 September 2005, https://www.eulex-kosovo.eu/eul/repository/docs/GRC20150313_5.pdf, (02.03.2018).
[461] Gös. yer.
[462] Gös. yer.

tüm karar alma seviyelerine katılmalarını sağlamak üzerinden olumlu bir resim ortaya koyarken kadın ve kızların korunması üzerinden kadın-erkek arasındaki güç ve eşitsizlik ilişkilerini yeniden yapılandırmaktadır. Bununla birlikte, aynı belgede geçen önemli bir ifade vardır:

> *"OGSP alanında toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması kendi başına bir amaç değildir; nihai amaç ek kaynakları harekete geçirerek ve mevcut insan kaynakları potansiyelinden yararlanarak AB'nin kriz yönetim kapasitesini arttırmak ve demokratik değerleri güçlendirmede ve barış ve güvenliği sağlamada misyonları daha etkin hale getirmektir."*[463]

AB'nin OGSP kapsamında, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasını tek başına bir amaç olarak görmemesi ve etkin misyonlara odaklanması, burada kadına araçsal bakış açısı olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Zira Hanna L. Muehlenhoff'un da belirttiği gibi, AB daha fazla kadının daha iyi askeri misyon anlamına geldiğini varsaymakta ve kadınları askeri misyonlar için kaynak olarak görmektedir.[464] Dolayısıyla, AB bu alanda kaydettiği ilerlemelere gölge düşürmektedir; çünkü daha önce de belirtildiği gibi dil inşa sürecinin en önemli unsurlarından biridir ve kadınların dış ve güvenlik politikalarında görünürlüğünü arttırmak için ortaya konulan söz konusu belgelerde dilin nasıl kullanıldığı ve inşa sürecine nasıl etki ettiği de son derece önemlidir.

3.3.2. Avrupa Birliği'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1325 ve 1820 Sayılı Kadın, Barış ve Güvenlik Konusundaki Kararlarının Uygulanmasına Kapsamlı Yaklaşımı

1 Aralık 2008 tarihinde AB, BMGK'nın 1325 ve 1820 sayılı kadın, barış ve güvenlik kararlarının uygulanmasına yönelik ortak ve kapsamlı bir AB yaklaşımı

[463] Gös. yer.
[464] Hanna L. Muehlenhoff, "Victims, Soldiers, Peacemakers and Caretakers: the Neoliberal Constitution of Women in the EU's Security Policy", *International Feminist Journal of Politics*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2017, s.162.

ortaya koymuştur.[465] Bu yaklaşım kapsamında, kadınların özellikle güvenlik ve savunma alanında görünürlüğünü arttırmak ve toplumsal cinsiyet bakış açısının bu alanlara kazandırılması amaçlanmıştır. Kadınların ve erkeklerin silahlı çatışma, barışı koruma, barış inşası ve yeniden yapılanma süreçlerinde farklı davrandıkları ve bu konulardaki tecrübelerinin de farklı olduğu, dolayısıyla kadınlara bu alanlarda erkekler kadar yer vermek gerektiği fikirleri, BMGK kararını takiben AB'yi harekete geçirmiştir.

AB ortaya koymuş olduğu bu kapsamlı yaklaşımda kadınları temel olarak iki farklı şekilde tanımlamıştır. Birinci tanımlamaya göre, kadınlar savaş ve çatışmaların hedefi yani şiddet ve savaşların kurbanları olarak görülürken ikincisinde savaşçılar, barış inşa edenler, politikacılar ve aktivistler olarak görülmüştür. İkinci rollere kadın ve erkeklerin eşit katılımının çatışmaları önlemeye ve çözmeye yardımcı olacağı, kapsayıcı ve sürdürülebilir barış kültürünü teşvik edeceği belirtilmiş; aynı zamanda AB'nin çatışma önleme, kriz yönetimi, barış inşası ve çatışma sonrası yeniden yapılanmayla ilgili faaliyetlerinde toplumsal cinsiyet konularına yönelik güçlendirilmiş bir taahhüdün, verimliliği ve etkinliği arttıracağı da ifade edilmiştir.[466]

AB'nin, kadınların barış inşasındaki rollerini teşvik etmek ve BMGK kararlarını dış ilişkilerinde uygulamak için ortaya koymuş olduğu politika taahhütleri vardır. Bu taahhütler gereği AB, çatışmalar sırasında ve sonrasında kadın-erkek eşitliğini arttırmaya katkıda bulunmak ve Birliğin dış eylemelerinin kadınları şiddetten korumak için şekillendirilmesini sağlamak amacıyla rehber niteliğindeki bu kapsamlı yaklaşımını ortaya koymuştur.[467] Kadın hareketlerinde ve kadınların hak mücadelelerinde geçmiş tecrübelerde sivil toplumun rolünün son derece önemli olduğundan hareketle yaklaşım, kadın-erkek eşitliği ve özellikle de toplumsal cinsiyet ile kadının katılımı konularında sivil toplumun da önemine değinmiş ve hükümetlerle sivil toplumun uygulama ve izlemede birlikte hareket etmelerini gerekli görmüştür.

---

[465] BMGK 1325 sayılı kararı silahlı çatışmaların kadınlar üzerindeki benzersiz ve orantısız etkisine işaret ederken, 1820 sayılı kararı bir savaş taktiği olarak cinsel şiddetle açıkça bağlantılı olan çatışmalarda cinsel şiddet üzerinedir.
[466] Council of the European Union, *Comprehensive Approach to the EU…,* s.2-4.
[467] Gös. yer.

Kadın, barış ve güvenlik üzerine AB'nin bu kapsamlı yaklaşımının ortaya koyduğu temel prensipler, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde bunların feminizmle örtüşen yanları olduğu gibi çelişen yanlarının olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda, AB'nin kapsamlı yaklaşımının aynı zamanda bütüncül bir yaklaşım olduğu bilinmektedir ki AB, barış, güvenlik, kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği arasında yakın ilişki olduğunu kabul etmektedir. Bundan dolayı da AB, durumu sadece kadınların katılımına, çatışmalarda kadınların korunmasına veya barış inşasına indirgemek yerine, kadınların ekonomik güvenliğini ve fırsatlarını teşvik etmek, kadınların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak gibi daha geniş kalkınma fikirleriyle desteklenen eylemlere yönelmektedir.[468] AB'nin söz konusu yaklaşımı, feministlerin yapısal eşitsizliklere odaklanılması gerektiği ve sistemsel değişimler olmadan kadın-erkek eşitliğinin gerçek anlamda sağlanamayacağı değerlendirmesi çerçevesinde ele alındığında yaklaşımın feminizm açısından olumlu bir görüntü çizdiğini söylemek mümkündür.

Kapsamlı yaklaşımın insan haklarına saygı ve kadın-erkek eşitliğinin teşvik edilmesi maddesinde, kadın-erkek eşitliği temel bir hak, AB'nin ortak bir değeri ve yoksulluğun ortadan kaldırılması, büyüme, istihdam, sosyal uyum ve barış ve güvenliğin teşvik edilmesi hedeflerinin gerçekleştirilmesi için gerekli bir koşul olarak değerlendirilmiştir.[469] Buna göre, kadın-erkek eşitliği geniş bir çerçevede ele alınmıştır. AB'nin, yapısal hedeflerin gerçekleştirilmesi için kadın-erkek eşitliğini bir koşul olarak görmesi, gerçek anlamda kadın-erkek eşitliğine odaklandığını göstermesi açısından önemlidir. Bunun yine, büyümeden istihdama, barıştan güvenliğe kadar geniş bir yelpazede kadın-erkek eşitliği üzerine yapısal değişiklikleri içeriyor olması nedeniyle feminizm açısından olumlu karşılanabilecek bir ifade olduğu söylenebilir.

Feminizm açısından problemli yanları da olduğu görülen kapsamlı yaklaşımın özellikle silahlı çatışmalar söz konusu olduğunda kullandığı dil itibariyle kadınların itilmiş olduğu ikincil konumlarını pekiştirdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belge kadınlarla ilgili mevcut durumu ortaya koyması açısından masum gibi görünse de belgede kullanılan dilin savaş kurbanı algısını canlı tutuyor olması problemlidir.

---

[468] Council of the European Union, *a.g.e.*, s.9.
[469] *A.g.e.*, s.10.

Örneğin AB'nin çatışmalarla ilgili durumlarda kadınların korunması, desteklenmesi ve güçlendirilmesi için üç aşamalı bir yaklaşım izleyeceği ifade edilmiştir.[470] AB birinci aşamada kadınları, özellikle silahlı çatışmalardan etkilenen ülkelerin ortak hükümetleriyle siyasi diyaloglarında barış ve güvenlik konularına entegre edecektir; ikinci aşamada toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımını, özellikle kriz yönetimi ve uzun dönemli kalkınma işbirliğinde politika ve faaliyetlerinde ana akımlaştıracaktır; üçüncü aşamada da kadınları korumayı, desteklemeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan özel stratejik eylemleri destekleyecektir.[471] Toplumsal cinsiyet eşitliğini kendisine amaç edinmiş olan AB, bu konuda kapsamlı bir yaklaşım ortaya koyarken kadınların korunması ve güçlendirilmesine dem vurarak kadının ikincil konumunun inşasına bir tuğla da kendisi yerleştirmektedir. Zira daha önce de bahsedildiği gibi, kadının güçlendirilmeye değil haiz olduğu gücü açığa çıkarmak için cesaretlendirilmeye ihtiyacı vardır. Bununla birlikte, kadınları koruma ifadesi de koruma mitini canlı tutmak üzerinden kadınların korunmaya muhtaç oldukları algısını devam ettirmektedir.

AB'nin OGSP bağlamında kadın, barış ve güvenlik konusuna kapsamlı yaklaşımının, feminizm çerçevesinden olumlu nitelendirilebilecek bir başka unsuru BMGK 1325 sayılı kararın uygulanmasında tüm paydaşlara yer verileceği hususudur. Buna göre, AB'nin faaliyetlerini, güçlendirilmiş koordinasyonu ve işbirliğini planlarken, uygularken, izlerken ve değerlendirirken ulusal hükümetler, yerel otoriteler, sivil toplum, devlet dışı aktörler, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar da dâhil olmak üzere tüm paydaşları içermesi son derece önemlidir.[472] Çünkü tüm paydaşların hesaba katılması kadınlarla ilgili durumların da bu minvalde geniş ele alınması anlamına gelmektedir. Yani feminizmin eleştirdiği (Batılı beyaz erkeğin bakış açısı) ve aynı zamanda da eleştirildiği (Batılı beyaz kadının bakış açısı) tek yönlü bakış açısı, konuyla ilgili tüm paydaşlara yer verilmesiyle bertaraf edilebilecektir. Üstelik kadın hareketinin başlangıcından itibaren ve kadınların haklarını elde etmeleri sürecinde

[470] *A.g.e.*, s.11.
[471] Gös. yer.
[472] *A.g.e.*, s.12.

devlet dışı aktörlerin ve sivil toplumun yadsınamaz etkisi de göz önünde bulundurulduğunda söz konusu hususun önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, üye devletlerin ortaya koymuş olduğu ulusal eylem planları da AB içinde kadın, barış ve güvenlik gündeminin ulusal temelde uygulanması açısından yol haritası niteliğinde olup bu konuda üye devletlerin ilerlemesini sağlamaktadır. Avrupa'da yirmi beş ülkenin ulusal eylem planı vardır ve bunlardan on sekizi AB üyesidir.[473] Kadın, barış ve güvenlik konusunda ulusal eylem planını ilk ortaya koyan ülke ise İsveç'tir ki İsveç kadın-erkek eşitliği konusunda AB'nin en önde gelen üyelerinden biridir. Ayrıca Margot Wallström, İsveç'te 2014 yılında yapılan genel seçimler sonucu kurulan kabinede Dışişleri Bakanı olduğunda ülkenin dış politikasının feminist görüş üstüne oluşturulacağını duyurmuştur.[474] Bu doğrultuda bir el kitabı hazırlanmıştır. Söz konusu el kitabında, hükümetin kadın hakları bağlamında tüm kadınların şiddete ve ayrımcılığa karşı korunması ve insan haklarının gözetilmesi ile karar alım süreçleriyle sivil toplumda temsil oranlarının iyileştirilmesi ve kaynak dağılımında toplumsal cinsiyet eşitliğinin gözetileceği bilgisine yer verilmiştir.[475] Aynı kaynakta İsveç dış ve güvenlik politikasının diğer ülkeler, AB ve BM'nin ilgili organlarıyla doğrudan bağlantısı olduğu bildirilmiş ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Filistin, Afganistan gibi çatışmalı bölgelerde (ve çatışması henüz biten yerlerde) kadınların barış süreçlerine ve çatışma önlemeye katılımları gibi farklı politikalar oluşturulmaya çalışıldığı bilgisi de aktarılmıştır.[476] İsveç örneği, AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ortaya koymuş olduğu hedeflere ulaşması açısından üye devletlerin kendi ulusal politikalarıyla aynı hedeflere katılmalarının ve özellikle de devlet merkezci bir politika alanı olan dış ve güvenlik politikasında bunu gerçekleştiriyor olmalarının önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

---

[473] Ulusal eylem planı olmayan AB üyesi devletler, Bulgaristan, Kıbrıs, Yunanistan, Macaristan, Letonya, Lüksemburg, Malta, Polonya, Romanya ve Slovakya'dır. EPLO, *UNSCR 1325 in the EU Member States*, http://eplo.org/activities/policy-work/gender-peace-security-2/implementation-of-unscr-1325-in-europe/#toggle-id-2, (21.02.2019).

[474] İlkim Tuğçe Biter, "Uluslararası İlişkilerde Feminist Dış Politika Söylemi ve İsveç Örneği", *Alternatif Politika*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2017, s.508.

[475] Government Office of Sweeden Ministry for Foreign Affairs, *Handbook Sweden's Feminist Foreign Policy*,
https://www.government.se/4abf3b/contentassets/fc115607a4ad4bca913cd8d11c2339dc/handbook-swedens-feminist-foreign-policy, s.13, (21.02.2019).

[476] *A.g.e.,* s.63-64.

AB, kapsamlı yaklaşımında barış süreçlerine kadınların katılımı konusuna da dikkat çekmiştir. Barış süreçlerini, kadınların güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması ve sonuçta ortaya çıkan barış anlaşmaları dâhilinde kadın haklarına saygı duyulması için fırsat olarak değerlendirmektedir ve müdahalelerinde bu konuların, müdahaleyi takiben, barış inşası ve çatışma sonrası yeniden yapılanma aşamasıyla bütünleştirilmesi ve önceliklendirilmesine özen gösterileceğine işaret etmektedir.[477] Kapsamlı yaklaşımda ortaya konulan bu ifadeler de feminizm açısından değerlendirildiğinde yine ortaya iki farklı görüş çıkmaktadır. Öncelikle, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve ana akımlaştırmaya yapılan vurgu ile kadın haklarına saygının barış süreçlerinde ele alması olumlu görülebilecekken kadının barışla ilişkilendirilmesi çerçevesinde kadına toplumsal olarak kendisinden beklenileni yapması doğrultusunda bir rol biçtiği için eleştirilebilecektir. Bununla birlikte barış, inşası zor olan bir olgu olduğu için kadınlara bu konuda biçilen rolün zorlukları da beraberinde getireceği bilinmektedir.

Birlik, OGSP misyon ve operasyonları bağlamında toplumsal cinsiyet konuları ve BMGK'nın 1325 sayılı kararıyla ilgili farkındalık sağlamak amacıyla eğitimin bir gereklilik olduğunu ifade etmiştir. Buna göre de AB'nin, kadın, barış ve güvenlikle ilgili konulardaki anlayışını, her seviyede yoğunlaştırılmış ve birleştirilmiş eğitimler yoluyla geliştirmeye devam edeceği ve 2005 yılında kurulan Avrupa Güvenlik ve Savunma Koleji'nin de tüm ilgili eğitim faaliyetlerinde toplumsal cinsiyet bakış açısını yansıtacağı belirtilmiştir.[478] Bu konu, eğitim yoluyla istenilen amaca ulaşılabileceği gerçeğinden hareketle feminizm açısından ele alındığında olumlu bir resim ortaya çıkmaktadır. Tabi burada eğitimin niteliğinin de önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır.

AB'nin BMGK kararı çerçevesinde ortaya koyduğu kapsamlı yaklaşımla birlikte, burada belirtilen hedefleri yerine getirecek olan kilit AB aktörleri de oluşturulmuştur. Avrupa Dış Eylem Servisi'nin (ADES) çeşitli birim ve temsilcileri BMGK 1325 sayılı kararın uygulanmasını takip etmekten sorumludurlar. Bunların en önde gelenleri, toplumsal cinsiyet ve BMGK 1325 hakkında ADES baş danışmanı,

[477] Council of the European Union, *Comprehensive Approach to the EU…,* ,s.14.
[478] Gös. yer.

BMGK 1325 hakkında AB gayrı resmi görev gücü ve diğer ilgili aktörler olarak sıralanmıştır.[479] 2015 yazında oluşturulan bu görev kapsamında toplumsal cinsiyet ve BMGK 1325'le ilgili eylem ve politikalarda ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörlerle AB'nin eşgüdümünün ve bilgi değiş tokuşunun sağlanması amaçlanmıştır.[480] 2009 yılında kurulan AB gayrı resmi görev gücü, ADES tarafından yönetilmekte ve BMGK 1325'le ilgili bilgileri paylaşmak için AB Komisyonu ve üye devletlerden yetkilileri düzenli olarak toplamanın yanı sıra NATO, BM Kadın, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve sivil toplumu da bu toplantılara katılmaya davet etmektedir.[481] Söz konusu bu görevler, yine 2008 yılındaki kapsamlı yaklaşımının bir getirisi olarak değerlendirilebilir ki yaklaşımda görev gücüne açıkça yer verilmiş, görev gücünün ilgili Konsey sekretaryasında ve Komisyon servislerinde hem toplumsal cinsiyet hem de güvenlik üzerine çalışan personelden oluşacağı belirtilmiştir.[482] Bununla birlikte, bilgi ve en iyi uygulamaların paylaşımı ile işbirliği konuları yaklaşımda üzerinde durulan konulardır ve söz konusu görevlerin de bunu sağlamak üzere oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Feminizm açısından bütüncül bir yaklaşımın sağlanması için ortaya konulan bu görevler ve odaklanılan bilgi paylaşımı ile işbirliği son derece önemlidir.

Kapsamlı yaklaşımda ortaya konulan bir başka önemli konu, ülke ve bölge seviyelerindeki eylemlerdir ki AB, bu eylemlerde ve ulusal eylem planlarının uygulanmasında çatışmaların önlenmesi, kriz yönetimi ve çatışma sonrası durum bileşenleriyle AB finansal araçlarını toplumsal cinsiyet boyutunun dâhil edildiği program ve uygulamalarla birleştireceğini ifade etmiştir.[483] Bu da yine feminizm açısından olumlu görülebilecek bir husustur. Zira AB'nin toplumsal cinsiyet boyutunun dâhil edildiği ülke ve bölge seviyelerindeki eylemlere katkıda bulunması, konunun daha geniş bir çerçevede ele alınmasına da katkı sağlayacaktır.

AB'nin söz konusu kapsamlı yaklaşımında ele aldığı önemli bir başka konu da kadın, barış ve güvenlik konularının sektör faaliyetlerine entegrasyonudur. Burada kadın, barış ve güvenlik gündemi, güvenlik, yönetişim ve sivil toplum, ekonomik

---

[479] EPLO, *UNSCR 1325 and Gender Mainstreaming in the EU*, http://eplo.org/activities/policy-work/gender-peace-security-2/gender-mainstreaming-eu/, (22.02.2019).
[480] Gös. yer.
[481] Gös. yer.
[482] Council of the European Union, *Comprehensive Approach to the EU…, ,*s.15.
[483] *A.g.e.,* s.16.

güvenlik, sağlık ve eğitim sektörlerine entegre edilmektedir. Güvenlik alanında, AB destekli silahsızlanma, terhis ve yeniden bütünleşme sürecinde kadın ve kız savaşçılara ve savaş güçleriyle ilişkili kadın ve kızlara özel dikkat gösterileceği belirtilmiş; güvelik sektörü reformu ile ilgili de AB'nin reform süreçlerinde kadınların, kızların, erkeklerin ve erkek çocuklarının özel güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacağı ve kadınların ilgili kurumların personeline katılımını teşvik edeceği ifade edilmiştir.[484] Bununla birlikte, cinsel şiddet kurbanlarının kabulü için gerekli altyapı ve insan kaynaklarına yapılan yatırımlar ve bu suçların soruşturulmasına özel önem verileceği de belirtilmiştir.[485] Yönetişim ve sivil toplum sektöründe AB'nin uluslararası hukukla uyumlu bir şekilde kadın haklarının korunmasına, kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesine, kadınların karar almaya katılmalarına, kadınların seçimlere hem seçmen hem de aday olarak katılımlarının teşvik edilmesine, kadın haklarının korunmasında topluluk temelli kadın gruplarının, sivil toplum örgütlerinin ve devlet dışı aktörlerin desteklenmesine özel önem vereceği ortaya konulmuştur.[486] Ekonomik alanda, kadınların korunması ve çatışmalarda aktif olarak yer almalarının kadınların ekonomik güvenliğine etkisinin de dikkate alınması gerektiğine değinilmiş; kadınların mal-mülk hakkı ve toplumsal cinsiyet açısından önyargılı miras sistemleriyle ilgili yasal düzenlemelerin geliştirilmesine yer verilmiştir.[487] AB'nin, sağlık sektörüne verdiği desteğinde kadınların sadece kendi sağlıklarıyla değil ailelerinin sağlıklarıyla ilgili sorumlulukları da üstleneceklerini göz önünde bulunduracağı, cinsel şiddetin sonuçlarını tedavi etmek için uygun şekilde donatılmış olan anne sağlığı hizmetlerinin finansmanına özel önem göstereceği de ifade edilmiştir.[488] Son olarak eğitim sektöründe, temel eğitimin kadınların kendilerini ve ailelerini korumalarına ve kadınların topluluk, yerel ve ulusal düzeylerde aktif olmalarına olanak verdiği ve AB'nin çatışmalar sırasında ve sonrasında temel eğitim hizmetlerinin devamlılığını sağlayacağı belirtilmiştir.[489]

---

[484] *A.g.e.,* s.17.
[485] Gös. yer.
[486] *A.g.e.,* s.17-18.
[487] Gös. yer.
[488] Gös. yer.
[489] Gös. yer.

Sektör faaliyetlerinde değinilen hususlar feminizm açısından ele alındığında güvenlik alanında kadınlar ve erkeklere birlikte değindiği için toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısını yakaladığı anlaşılmaktadır. Cinsel şiddet kurbanlarının kabulü için altyapı ve insan kaynaklarına yapılan yatırımlar ile bu konudaki suçların soruşturulmasına özel önem verileceği, bir yandan bu konulara ve özellikle alt yapı ve insan kaynaklarına eğildiği için feminizm çerçevesinde önemli aşama olarak görülebilecekken bununla ilgili somut yaptırımlara yer vermemesi bir eksiklik olarak değerlendirilecektir. Yönetişim ve sivil toplum sektöründe kadın haklarına, kadınların katılımına yer verilmesi zaten feminizmin ortaya çıkışından itibaren vurguladığı hususlar olması sebebiyle feminizm açısından da önemli görülen ve olumlu karşılanan uygulamalar olacaktır. Yine burada sivil toplum ile devlet dışı aktörlere özel önem verileceğinin ifade edilmesi, daha önce de bahsedildiği gibi, sivil toplumun kadın haklarının kazanılmasındaki etkisi de göz önünde bulundurulduğunda, feminizm açısından önem arz etmektedir. Kadın hakları ile ilgili mücadelede yasal düzenlemeler, gerek AB nezdinde gerekse de kadın hareketlerinin ilk ortaya çıkışından itibaren kadınların haklarına dayanak oluşturmuştur. AB'nin kadın-erkek eşitliği politikalarında da açıkça görüldüğü üzere kadınlar kendilerine tanınan hakları birtakım yasal düzenlemelere dayanarak elde etmişlerdir. Dolayısıyla, ekonomik güvenlik alanında kadınların mal-mülk hakkı ve toplumsal cinsiyet açısından önyargılı miras sistemleriyle ilgili yasal düzenlemelerin geliştirilmesine yer veren kapsamlı yaklaşım feminizm açısından olumlu karşılanacak bir başka noktaya temas etmiştir. Sağlık alanında kadınların kendi sağlıklarıyla birlikte ailelerinin sağlıklarıyla ilgili de sorumluluklar üstleneceklerinin ifade edilmesi, kadınlara rol biçmek üzerinden feminizmin eleştireceği bir alan gibi durmaktadır. Zira geleneksel olarak kadınlara biçilen bakım rolünün bir uzantısı niteliğinde olan bu düzenleme toplumsal cinsiyet eşitliği açısından problemli görünmektedir. Eğitim sektöründe yapılan düzenlemelere bakıldığında, feminizmin ortaya çıkışından itibaren kadınların eğitim hakkı elde etmeye çalışmaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından da bunun önemli ve gerekli olduğu görüşü üzerinden kadınların her koşulda kendi gelişimlerini devam ettirmeleri açısından önemlidir.

OGSP alanında AB'nin ortaya koymuş olduğu kapsamlı yaklaşımın ve bundan önceki düzenlemelerin toplumsal cinsiyet açısından önemli ifadeler içerdiği görülmektedir. Feminizmin toplumsal cinsiyeti bir analiz unsuru olarak uluslararası ilişkilere ve özellikle de güvenlik alanına dâhil etme çabası, AB'nin hem toplumsal cinsiyeti ana akımlaştırması hem de OGSP alanında BMGK'nın 1325 sayılı kararını takip etmesiyle AB nezdinde ortaya konulmuştur. AB normatif ve yumuşak bir güç olması vesilesiyle bu konuda diğer aktörlere göre nispeten daha iyi analizler ortaya konulmasını sağlamaktadır; ancak normatif güç olması yine onun özellikle hükümetlerarası nitelikte olan dış ve güvenlik politikası alanında etkin politikalar yürütmesinin önüne geçmektedir. Yani AB, toplumsal cinsiyetin bir analiz unsuru olarak dâhil edildiği alanlarda taahhütleriyle uygulama eksiklikleri arasında kalmaktadır.

Stephanie B. Anderson'ın ortaya koymuş olduğu gibi, AB kadınların barış ve güvenlik konusundaki rolünü en azından kâğıt üzerinde ciddiye almakta; uygulama konusundaysa ne yazık ki yetersiz kalmaktadır.[490] Burada ODGP ve OGSP'nin hükümetlerarası niteliği ön plana çıkmaktadır. Zira ataerkil bir dünyada, yumuşak teşviklere ve toplumsallaşmaya dayanan söz konusu politika alanı, uygulama noktasında sıkıntıya düşmektedir ki zaten normalde bürokratik komuta zincirinde var olan sert teşvikler AB'nin dış ve güvenlik politikası alanında tam da bu yüzden çalışmamaktadır.[491] OGSP misyonlarında toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması da söz konusu politika alanının hükümetlerarası yapısı nedeniyle yaptırımlar noktasında eksik kalmasından dolayı zor olmaktadır. Öte yandan, AB ataerkil dünyada kendine yer edinebilmek amacıyla OGSP'yi bir araç olarak da kullanmaktadır. Dolayısıyla OGSP bir yandan hükümetlerarası yapısı nedeniyle ikincilleştirilmiş bir politika alanıyken bir yandan da AB'nin kendini bu alanda kanıtlama çabalarının bir ürünüdür.

Anderson'ın dikkat çektiği bir başka husus da AB'nin, BMGK'nın 1325 sayılı kararına dayanarak ortaya koymuş olduğu belgelerde kullandığı dildir. Buna göre, AB

---

[490] Stephanie B. Anderson, "Less Talk, More Action: Why Gender Mainstreaming is so Difficult to Implement in the EU's Common Security and Defence Policy Missions", *EUSA Conference Papers*, EUSA Fifteenth Biennial Conference, Miami 2017, s.1, https://www.eustudies.org/conference/papers/14, (02.04.2019).

[491] *A.g.e.*, s.2.

söz konusu belgelerde *"altını çizer, davet eder, yapmalı, teşvik eder, dikkate alır, ısrarla tavsiye eder gibi terimler kullanmaktadır; başka bir deyişle hiçbir şey zorunlu değildir."*[492] Bundan dolayı da AB'nin bu konuda başarılı politikalar izleyebilmesi, üye devletlerin toplumsal cinsiyeti kendi ulusal politikalarına uyarlamalarıyla doğru orantılı olarak gelişecektir. Yani üye devletlerin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda hassas olmaları AB'nin bu alandaki politikalarına da yansıyacaktır.

3.4. Avrupa Birliği Misyonlarında Kadın

AB, OGSP çerçevesinde sivil ve askeri araçlar kullanarak pek çok operasyon gerçekleştirmektedir. OGSP'nin operasyonel hale geldiği 2003'ten günümüze 18'i tamamlanmış olmak üzere toplam 35 misyon ve operasyon yürüten AB, söz konusu misyon ve operasyonlarında insani güvenliği ön planda tutan bir eğilimle, daha çok barışın koruması, çatışmaların önlenmesi, uluslararası güvenliğin sağlanması, hukukun üstünlüğünün desteklenmesi ve insan kaçakçılığının önlenmesi amaçlarına odaklanmaktadır.

Kadınların AB misyon ve operasyonlarındaki konumları ise, AB'nin 2000'li yıllar itibariyle özellikle de 2008'de ortaya koymuş olduğu kapsamlı yaklaşımı ile ön plana çıkmış; Birlik, barışı koruma ve kriz yönetimi çerçevesinde toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması konusunda taahhütlerde bulunmuştur. Bu taahhütleri doğrultusunda misyonlarında toplumsal cinsiyet danışmanı bulundurmakta ve kadınların misyonlara katılımını desteklemektedir. AB kurumları da OGSP operasyonları ve Avrupa silahlı kuvvetlerinde, özellikle kadınların sayısal temsili gibi konuları ele almaktadır.[493] 2008 yılı kadınların katılımı konusunda milat olarak kabul edilirse 2008-2017 arasında AB misyon ve operasyonları incelenmeye değerdir.

AB, 2008-2017 yılları arasında 16'sı sivil, 10'u askeri olmak üzere toplam 26 misyon ve operasyon yürütmüştür.[494] AB OGSP kapsamındaki misyon ve operasyonlarında görevlendirdiği personel ile ilgili düzenli istatistik tutmamaktadır;

---

[492] *A.g.e.,* s.6.

[493] *Irène* Eulriet, "Towards More Coherence? Policy and Legal Aspects of Gender Equality in the Armed Forces of Europe", *European Integration*, Cilt: 31, Sayı: 6, November 2009, s.743.

[494] European External Action Service, *EU Missions and Operations: As a Part of the EU's Common Security and Defence Policy (CSDP),* 5 March 2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/factsheet-csdp_missions_and_operations_05-03-2018.pdf, (15.04.2019).

dolayısıyla kadınların bu görevlerdeki sayı ve niteliklerini yani temsilini değerlendirmek için de yeterli istatistik bilgisi mevcut değildir.[495] Hatta 2010 yılına kadar SIPRI'nin elde ettiği veriler de toplumsal cinsiyete göre sınıflandırılmamış olup 2010-2017 arasındaki verilerde sınıflandırma yapılmış; ancak bunlar da yıllık istatistiklerden derlenmiş ve çok fazla detay içermeyen bilgileri kapsamaktadır.[496]

Tablo 4: 2010-2017 yılları arasında AB OGSP Askeri Misyonlarına Katılan Kadınların Oranları[497]

Operasyon Adı	**Yıllar**							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
EUFOR ALTHEA	5,5	3,7	-	3,2	6,8	5,3	5,2	5,6
EUFOR RCA	-	-	-	-	3,7	-	-	-
EUMAM RCA	-	-	-	-	-	4,4	-	-
EUNAVFOR (Sophia)	-	-	-	-	-	8,4	8,2	1,6
EUNAVFOR (Somalia)	-	-	-	7,9	6,3	12,5	6,5	14,9
EUTM Mali	-	-	-	3,6	6,0	5,6	8,0	7,8
EUTM RCA	-	-	-	-	-	-	6,0	4,3
EUTM Somalia	2,1	4,8	1,3	2,3	-	4,1	5,5	6,6

Tablodaki bilgiler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, yıllar içerisinde AB askeri misyonlarında kadın oranlarında artış olduğu; ancak bu oranda sürekli artış olmadığı kimi yıllarda oransal olarak azalma olduğu da görülmektedir. Ayrıca tabloda kimi operasyonlar için bazı yıllarda oran verilmemiştir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi operasyonun başladığı ve bittiği yıllar ikinci ise, o yıllarda toplumsal cinsiyeti göz önünde bulunduran verilerin bulunmayışıdır. Yıllara göre toplam kadın oranına bakıldığında da 2010-2017 yılları arasında kadın oranında, 2013 yılından itibaren artışın olduğu görülmektedir. Bunun da kadın sayılarının mutlak artışından değil erkek

[495] Timo Smith-Kajsa Tidblad Lundholm, "Trends in Women's Participation in UN, EU and OSCE Peace Operations", *SIPRI Policy Paper*, Sayı: 47, October 2018, s.13.
[496] *A.g.e.,* s.14.
[497] Gös. yer.

sayılarındaki azalmadan kaynaklandığı da bilinmektedir. Bununla birlikte, kadınların misyonlarda görevlendirildikleri konumlar da önem arz etmektedir. Nitekim hâlihazırda devam eden sadece iki sivil misyonun başkanı kadındır, yani kadınların üst seviyelerdeki sayıları oldukça sınırlıdır. Öte yandan, OGSP'nin AB'nin en devlet merkezci politika alanlarından biri olması ve kadınların söz konusu politika alanlarındaki mevcudiyetinin de üye devletlerin kendi ulusal politikalarında, bu konuda nasıl bir yol izledikleriyle doğrudan ilişkili olması, üye devletlerin hem ulusal hem de uluslararası alanda, dış ve güvenlik politikalarında kadınların görünür kılınması çabası açısından önemini göstermektedir.

Kadınların OGSP misyon ve operasyonlarına katılımlarının istenilen seviyeye ulaştığını söylemek mümkün değildir; kaldı ki bu alanda yeterli istatistiki verinin olmamasının da dikkate alınması gerekmektedir. Önemli olan bir başka şeyse söz konusu politika alanlarında kadınların ne kadar etkili olduğudur. Sayısal verilerden çok feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde kadınların bu alanlarda ne kadar görünür kılındığı ve nitelikleri daha önce de belirtildiği gibi oldukça önemlidir. Bununla birlikte, kadınların dış ve güvenlik politikalarındaki varlıklarının etkilerini değerlendirebilmek için sayısal olarak da bu alanlarda daha fazla yer almaları gerektiği de yadsınamaz bir gerçekliktir. Zira Hooper'ın da belirttiği gibi feminen değerlerin dikkate alınabilmesi öncelikle bu alanlarda kadın sayılarının arttırılmasına bağlıdır.[498]

Kapsamlı yaklaşımın benimsemesinin üzerinden yaklaşık on yıl geçmesine rağmen, AB'nin taahhütleri ile uygulamaları arasında hala boşlukların olduğu bilinmektedir. Bu konuda Kosova Kadın Ağı Genel Müdürü Igballe Rogova'nın yapmış olduğu değerlendirme son derece önemlidir, zira Rogova, Brüksel, Viyana ve Stockholm'de BMGK'nın 1325 sayılı kararı ile ilgili onlarca konferansta konuştuğunu; ancak bu konferanslardaki üst düzey yetkililerin söz konusu konuşmaları dinler gibi yaptığını ve harekete geçmediğini ifade etmiştir.[499] Bundan dolayı da BMGK'nın 1325 sayılı kararına dayanılarak ortaya konulan söz konusu kapsamlı yaklaşımın en önemli etkisinin, AB nezdinde kadın, barış ve güvenlik

[498] Charlotte Hooper, *a.g.e.*, s.50.
[499] Kosovo Women's Network, *1325 Facts and Fables: A Collection of Stories About the Implementation of United Nations Security Council Resolution 1325 on Women, Peace and Security in Kosovo*, Derleyen: Nicole Farnsworth, Night Desing, Prishtina 2011, s.4-5.

konularında farkındalık yaratmak noktasında olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, ortaya konulan taahhütlerin uygulanabilmesi için daha fazla kurumsal desteğe ihtiyaç olduğuna dair görüşlerin yanı sıra bu konularda stratejik feminist aktörlerin ve ağların olmasının kadın, barış ve güvenlik gündeminin AB dış ilişkileri ile güvenlik politikalarına daha güçlü bir şekilde uyum sağlayacağı da ifade edilmektedir.[500]

[500] Roberta Guerrina-Katherina A. M. Wright, "Gendering Normative Power Europe: Lessons of the Women, Peace and Security Agenda", *International Affairs*, Cilt: 92, Sayı: 2, 2016, s.294-297.

4. SONUÇ

Bu tez çalışması, AB'nin dış ve güvenlik politikasını özellikle feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde incelemek için yazılmıştır. Bu yaklaşıma binaen tez, iki yönlü olarak ele alınmıştır. Tezde öncelikle AB üyesi devletlerin dış politika ve güvenlik alanındaki egemen eril davranışlarının ODGP'yi nasıl feminize ettiği gösterilmeye çalışılmıştır. Daha sonra ise ODGP/OGSP, feminizmin bir analiz unsuru olarak alana dâhil etmeye çalıştığı toplumsal cinsiyet açısından ele alınmıştır.

Tezde, öncelikle feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Daha sonra farklı feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına bakılmış ve feminist uluslararası ilişkilerin geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına eleştirilerinden yola çıkılarak, temel tartışma alanları ele alınmıştır. Tezin kuramsal alt yapısı oluşturulduktan sonra teze konu edilen AB dış, güvenlik ve toplumsal cinsiyet politikalarının tarihsel gelişimi bu alanların niteliğini de ortaya koymak için ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu aşamada yumuşak ve sert güç bağlamında AB'nin dış ve güvenlik politikalarının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet politikalarında da kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için yapılan bir dizi düzenlemeyi takiben, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılma yoluyla tüm faaliyet ve politika alanlarına dâhil edilmesi, dolayısıyla AB'nin dış ve güvenlik politikası alanına da girmesi ele alınmıştır. Son olarak AB'nin dış, güvenlik ve savunma politikaları feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından incelenmiş toplumsal cinsiyetin bu politikalarda konumlanışına bakılmıştır. Burada öncelikle, ODGP'nin nasıl feminize edildiğine yer verilmiş daha sonra ODGP/OGSP alanlarında toplumsal cinsiyet bir analiz unsuru olarak değerlendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği noktasında sorunlu görünen karar alma ve temsilde kadınların durumu, kadınların güçlendirilmesi ve kadınların barışla ilişkilendirilmeleri gibi konular feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından incelenmiştir. Bununla birlikte, BMGK'nın 1325 sayılı kadın,

barış ve güvenlik kararının AB'nin toplumsal cinsiyet politikalarının gelişimindeki etkisi de göz önünde bulundurularak ODGP ve özellikle de OGSP'de uygulanması üzerinde durulmuştur.

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, tezin teorik arka planını oluşturmak için detaylı bir şekilde incelenmiştir. Öncelikle feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine girişi ele alınmıştır. Burada feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine girişinde, onun eleştirel teorilerle birlikte, geleneksel yaklaşımları eleştirmesi özellikle devleti, devletin güç ve çıkar bileşenlerini merkeze alan realizmi eleştirmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte, feminizmin uluslararası ilişkiler alanına dâhil olmasında kadın hareketlerinin, bu dönemde sarf edilen akademik çalışmaların ve uluslararası ilişkilerin değişen konjonktürünün de etkisinin büyük olduğu görülmüştür. 1960'larda başlayan ikinci dalga kadın hareketleri BM'yi harekete geçirmiş ve bunu takip eden süreçte kadınlarla ilgili bir dizi sözleşme yürürlüğe konulmuştur. Bu sözleşmelerin yetersiz kalması üzerine 1970'lerde BM kadınların statüsü ve kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi üzerine daha kapsamlı çalışmalar ortaya koymuştur. Kadın hareketlerine cevaben, uluslararası bir örgüt olan BM nezdindeki söz konusu çalışmalar feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine girmesinde önemli bir aşamayı oluşturmuştur.

1970'lerle birlikte, bireysel olarak başlayan 1980'lerde ise kolektif hale gelen akademideki çalışmalar feminizmin uluslararası ilişkiler disiplinine girmesinde ikinci önemli unsur olarak değerlendirilmiştir. Burada bir grup akademisyenin üniversite müfredatlarını yeniden düzenlemeleri, alanla ilgili yayıncıların yayın listelerini güncellemeleri, meslek kuruluşlarının yıllık programlarına kadın konularını dâhil etmeleri ve bu konularla ilgili yeni dergilerin ortaya konulması akademik anlamda kadınların uluslararası ilişkilerde varlık göstermeleri ile sonuçlanmıştır. Bu anlamda 1988 yılı bir kilometre taşı olarak kabul edilmiştir; zira Milenyum: Uluslararası Çalışmalar Dergisi 1988 yılında kadın ve uluslararası ilişkiler konulu özel bir sayı yayınlamıştır. Bununla birlikte, 1980'lerden itibaren uluslararası ilişkilerdeki pozitivist-postpozitivist tartışma feminizmin de eleştirel bir yaklaşım olarak kitaplarda yer almasını sağlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, değişen uluslararası konjonktür ve geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının özellikle realizmin görece güç kaybetmesi eleştirel yaklaşımların disiplinde yer edinmesi ile sonuçlanmıştır. Feminizmin uluslararası ilişkiler yaklaşımı olarak disipline girmesi de bu süreçte gerçekleşmiş ve yaklaşımın gelişimi iki yönlü olmuştur. Öncelikle teori inşası ve daha sonra da kadınların uluslararası alandaki varlığına yönelik ampirik çalışmalar ele alınmıştır. Teori inşasında disipline hâkim olan realizmin eleştirisi ve disiplinde erkek bakış açısıyla tanımlanan devlet, güç, egemenlik, güvenlik gibi konuların kadın tecrübelerine de yer verilerek yeniden tanımlanması söz konusu olmuştur. Ampirik çalışmalar ise, uluslararası ilişkiler ve küresel ekonomide yer alan kadınlar ve onların bu alanlara katkılarının ortaya konulması yoluyla olmuştur.

Devleti merkeze alan geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları, Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadar alana hâkim olmuşken, ilerleyen süreçte uluslararası ilişkilerin sadece devletler arasındaki politikalardan ibaret olmadığı, uluslararası örgütlerin, bireylerin, sivil toplum kuruluşlarının, çok uluslu şirketlerin, uluslararası finans ve insan hakları örgütlerinin de uluslararası ilişkilere dâhil olduğu görülmüştür. Bu vesileyle kadınların da kendilerini daha iyi ifade edebildikleri bir ilişkiler ağı olan dünya politikasında feminist uluslararası ilişkiler de kendisine yer edinebilmiştir. Bununla birlikte, birey ve toplumun eleştirel yaklaşımlarla analiz unsuru olarak alana girmesinin ardından toplumsal cinsiyet de ön plan çıkmış ve devleti merkeze alan yukarıdan aşağıya bir analiz yapan geleneksel yaklaşımların aksine feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı toplumsal cinsiyeti merkeze alarak analizini yerel düzeyden başlatmıştır. Öte yandan, geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımı disiplinin tarafsız olduğunu iddia ederken feminist yaklaşımlar alanda gizli bir cinsiyetin olduğunu, erkek tecrübelerine dayanan ve erkek bakış açısıyla oluşturulmuş yani cinsiyetlendirilmiş bir uluslararası ilişkiler alanının olduğunu savunmuştur. Bunu göstermek için de Machiavelli ve Hobbes'un realizmin temellerini oluşturan metinlerine bakıldığında kadına yer vermedikleri hatta kadınsı özelliklerden kaçınılması gerektiğine yer vermeleri ve erkeklerin akılla ve akılcılıkla özdeşleştirilmelerine işaret edilmiştir. Feminist yaklaşımların başından beri karşı oldukları kamu/özel ayrımının temellerinin de buraya dayandığı görülmüştür.

Geleneksel yaklaşımların evrensel oldukları iddiası karşında feminist yaklaşımlar, devlet, güç, güvenlik, egemenlik gibi olgular üzerine inşa edilen uluslararası ilişkiler disiplininin eril yapılandırıldığını ve özellikle de Batılı beyaz erkeğin tecrübelerine dayanılarak inşa edildiğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla, bu alanda yaygın olarak kabul edilenin aksine feministler realizmin evrensel ve nesnel olmadığını ve alanın kadın bakış açısıyla yeniden tanımlanması gerektiğini savunmuşlardır.

Feministler, uluslararası ilişkiler disiplinini ele alırken öncelikle kadının nerede olduğunu sorgulamışlardır. Bununla birlikte, disiplinde kadın tecrübelerine yer verilmeyişi, kadınların askeri alanlar, dış politika ve diplomasi alanlarındaki varlıklarının önemsenmemesi, uluslararası ilişkilerin temel kavram ve yaklaşımlarının toplumsal cinsiyete karşı duyarsızlığı da feministlerin sorguladığı diğer konular olmuştur. Buna göre de feminist uluslararası ilişkiler için bir dizi görev tespit edilmiştir. Öncelikle devlet merkezli yaklaşımların sınırlılıklarına çerçevesinde ana akım uluslararası ilişkilerin kadınları dışlaması ve kadınlarla ilgili önyargılarının ortaya konulmasının ve uluslararası politikada kadınların ekonomik, sosyal ve politik birer özne haline getirilmesinin gerekliliği ele alınmıştır. Daha sonra da uluslararası ilişkilerin günlük uygulamalarının içinde gömülü olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin analiz edilmesi ve son olarak da kadınların durumları, yaşamları ve tecrübeleriyle uluslararası ilişkilerin kuramsal anlayışı inşa edilerek kadınların bilginin öznesi olarak güçlendirilmesi feminist uluslararası ilişkiler için görev olarak ortaya konulmuştur. Dolayısıyla feminist uluslararası ilişkilerin amacı öncelikle uluslararası ilişkilerin temel aktör, yapı, kurum ve kuramlarının erkek egemen boyutlarını ortaya çıkarmak sonra da kadın-erkek arasında toplumsal olarak var olan eşitsizliklerin uluslararası düzeyde yeniden üretilmesine hizmet eden geleneksel uluslararası ilişkileri yapı söküme uğratarak bunları öncelikle kadın ve daha sonra da toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirmek olmuştur.

Uluslararası ilişkiler disiplininin en erkek egemen görülen alanları dış politika ve güvenlik feminist uluslararası ilişkiler tarafından özellikle ele alınan alanlar olmuş, güvenlik söz konusu olduğunda eril yapılandırılmış devletin güvenliğinin ele alındığı, dış politikanın da eril devlet ve onun geleneksel olarak askeri güç ve güvenlik anlayışı

etrafında şekillendirildiği ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, feminist yaklaşımlar savaşı koruma miti içermesi ve barışı da kadınlara biçilen rolleri belirlemesi açısından ele almışlardır. Bu çerçevede AB'nin dış ve güvenlik politikaları değerlendirilmiş; ancak öncesinde söz konusu politikaların niteliği belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmaya konu edilen AB'nin ortak dış ve güvenlik politikalarının feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde ele alınması için öncelikle AB'nin dış, güvenlik ve toplumsal cinsiyet politikalarının tarihsel gelişimi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Burada amaç, ODGP'nin nasıl bir politika alanı olduğunu ortaya koymak ve AB'nin toplumsal cinsiyet politikalarının gelişim seyriyle birlikte, toplumsal cinsiyetin bir analiz birimi olarak alana nasıl dâhil edildiğini değerlendirmek olmuştur.

ODGP'nin tarihsel gelişiminde, AB'nin kuruluşundan itibaren üye devletlerin dış ve güvenlik konularında da ortak hareket etme eğilimleri ele alınmış; ancak bu alanda ortak bir politika üretmenin zorluklarına işaret edilmiştir. AB üye devletlerinin dış ve güvenlik konularında kendi ulusal çıkar ve değerlerini önceleyen tutumlarının bu alanlarda ortak politika üretmenin uzun bir sürece neden olduğu ele alınmıştır. Bu süreçte AB'nin aşama aşama oluşturduğu ODGP ve onun operasyonel kolu olan OGSP'nin klasik anlamda bir askeri gücü oluşturmadığı, özellikle ilgili antlaşmalarda OGDP'nin ortaya konulan amaçları doğrultusunda da teyit edilmiştir. Bu bağlamda, AB'nin yumuşak, sivil ve normatif bir güç olmasından hareketle söz konusu özelliklerinin dış ve güvenlik politikalarında da görüldüğüne değinilmiştir. Nye'ın ortaya atmış olduğu yumuşak güç kavramına yer verilmiş ve AB'nin işbirliği ve ikna kabiliyetine bağlı olarak yumuşak bir güç olduğu ifade edilmiştir. Yumuşak-sert güç kapsamında AB'nin klasik anlamda sert güç olarak davranmasının, barış üzerine bir bütünleşme modeli benimseyen Avrupalı devletlerin değerleriyle örtüşmediğine; AB'nin klasik anlamda bir askeri güç olmadığına olsa dahi sert gücünü kullanmasının yine kuruluşundaki temel değerlerle örtüşmeyeceğine değinilmiştir.

Uluslararası alandaki etkinliğini arttırmak isteyen AB'nin askeri yeterliliklerini ve kabiliyetlerini ortaya koyabilmek için birtakım görevler benimsediği, bunların temelde BAB'da yer alan ve Petersberg görevleri olarak

tanımlanan insani ve kurtarma görevleri, barışı koruma görevleri ile kriz yönetimi ve barış inşasında muharip güçlerin görevleri olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, AB'nin ODGP kapsamında üstlenmiş olduğu söz konusu görevlerin askeri görevler gibi görünse de aslında askeri görevlerin sivil boyutunu oluşturduğu ortaya konulmuştur. Zira AB'nin ODGP ve OGSP'nin askeri değil sivil boyutlarında etkili olduğu da bilinmektedir. Öte yandan, ODGP'nin askeri kapasiteye sahip olması hususunda üye devletlerin farklı görüşlerinin dış ve güvenlik alanında ortak hareket etme kabiliyetini sınırlamakta olduğu görülmüştür. AB'nin uluslararası alandaki aktörlüğü sorunsalının altında yatan temel nedenin de üye devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri ve bu alanda ortak bir tutum benimsemelerinde yaşanan zorlukların olduğu belirtilmiştir.

Avrupa'da güvenlik alanında bir şeyler ortaya koyma çabaları ODGP'den çok önceleri başlamış; hatta Avrupa'nın özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı takiben ortaya koymuş olduğu bütünleşme çabalarının her ne kadar ekonomik temelli olduğu düşünülse de kökeninde güvenliğin yattığı vurgulanmıştır. Zira Avrupa'nın 20. yüzyılda yaşamış olduğu iki büyük savaşın ortaya çıkardığı yıkım, Avrupalı devletleri bir kez daha böyle bir yıkıma neden olabilecek durumları ortadan kaldırmak amacıyla birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. AKÇT ve AET'nin oluşturulmasından önce Avrupa'da güvenlik ve savunma alanında ilk somut adımlar 1947 yılı itibariyle atılmış Avrupa'nın özellikle savunma alanında işbirliğine gitmesinin yolu açılmıştır. 1947 yılında başlayan süreç 1990'lara gelindiğinde ODGP ve 2000 yılında da OGSP ile neticelenmiştir. Aradan geçen onlarca yılda Avrupalı devletlerin ulusal çıkar ve hassasiyetlerini koruma güdüleri sürecin yavaş ilerlemesine neden olmuştur. Avrupa'da ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturulma aşamaları oldukça sancılı geçmiş, antlaşma metinlerinde kullanılan ifadeler bile ince ince düşünülerek yazılmıştır.

AB'de güvenlik, savunma ve dış politika alanlarında ortak bir politika oluşturma süreçlerinin bu kadar uzun olmasının altında hem söz konusu politika alanlarının hassasiyetinin hem de AB üye devletlerinin bu hassas alanlarda ulusal çıkar ve değerlerini ön plana almaları ve bu konulardaki ulusal yetkilerini AB'ye devretmeye yanaşmamalarının etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı da

AB'nin etkin bir ortak dış politika oluşturma ve yürütme konusundaki eksikliği egemenlik yetkilerini devretmek istemeyen üye devletlerin yanı sıra bu alandaki araçlarını etkin kullanamamasından kaynaklandığı da görülmüştür.

AB'nin toplumsal cinsiyet politikalarının gelişimi kapsamında da ortak bir dış ve güvenlik politikası kadar olmasa da üye devletlerin ulusal politikaları etkili olmuştur. Kadın-erkek eşitliği konusundaki ilk düzenleme 1957 tarihli Roma Antlaşması'nın 119. maddesidir ki bu madde üye devletlerin kadın ve erkeğin eşit iş için eşit ücret alması gerektiği ilkesini sağlayacaklarını düzenlemiştir. Burada önemli olansa maddenin antlaşma metnine konulmasının arkasında yatan gerçek nedendir. Zira maddenin amacı, kadın-erkek eşitliğini sağlamak değil, oluşturulmaya çalışılan ortak pazarın işleyişi ile ilgili haksız rekabeti önlemeye yönelik çabadır. Nitekim söz konusu madde Fransa'nın bu konuda haksız rekabete uğramamak için göstermiş olduğu çaba sonucu antlaşmaya dâhil edilmiştir. Eşit işe eşit ücret ilkesi, her ne kadar ekonomik gerekçelerle antlaşmaya girse de bu durum cinsiyete bağlı ücret eşitsizliğinin azalmasına da katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla AB'de kadın-erkek eşitliği politikaları öncelikle ekonomik temelde başlamış daha sonra siyasi ve dış politik alanlara yayılmıştır.

AB'de toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının gelişimi ise kadın-erkek eşitliğini sağlama temelinde gerçekleşmiştir. AB'de kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik bir dizi yönerge çıkarılmış ve eylem programları oluşturulmuştur. Çıkarılan yönergeler ve eylem programları neticesinde, AB içerisinde kadın-erkek eşitliği sürecinde, 1970'li yıllarda kadın ve erkeğin aynılığı üzerinden eşit muamelenin vurgulandığı görülmüştür. 1980'li yıllarda kadın ve erkeğin farklılığı açısından fırsat ve sonuç eşitliği sağlamaya yönelik olarak olumlu eylemin ve 1990'lı yıllarda da hem kadının hem de erkeğin hesaba katıldığı toplumsal cinsiyetin ve bununla birlikte de toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının ön plana çıktığı yıllar olarak değerlendirilmiştir. Burada söz konusu üç ilkenin birbirini tamamlayan ilkeler olduğu ve bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öte yandan, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması sürecinde üye devletlerin her zaman olumlu bir tutum sergilemedikleri de görülmüştür.

AB'de kadın-erkek eşitliği politikaları daha çok Sosyal Politika kapsamında ele alınmış, kadın-erkek eşitliğinin diğer alanlarda sağlanmasına yönelik politikalar 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması çerçevesinde olmuştur. Buna göre, söz konusu antlaşmayla kadın-erkek eşitliği antlaşma maddeleri içerisine dâhil edilerek açıkça bir görev olarak tanımlanmış ve alanı genişletilmiştir. Amsterdam Antlaşması, kadın-erkek eşitliğini toplumsal cinsiyet temelinde ele almıştır. Bununla birlikte, kadın-erkek eşitliği daha önce eşit işe eşit ücret ve eşit muamele çerçevesinde değerlendirilirken Amsterdam Antlaşması, işgücü piyasası dışında da ayrımcılığın önlenmesine yönelik düzenlemelerin önünü açmıştır. Yine bu antlaşmayla birlikte, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması söz konusu olmuş ve Birliğin tüm faaliyet ve politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik girişimler başlamıştır. Ayrıca, 1996-2000 yıllarını kapsayan eylem programı da kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla Birliğin, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasına yönelmiş olduğunu göstermiştir.

AB'de toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması politikalarında, neredeyse hepsi BM üyesi olan AB üye devletlerinin dünyada kadınlarla ilgili düzenlemeleri kabul etmeleri ve Birliğin de bu konulara aktif olarak katılması etkili olmuştur. Bununla birlikte, Birliğin ana akımlaştırma ilkesini benimsemesi ve Komisyonun da 1996 yılında kabul ettiği toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin AB içerisinde daha fazla dile getiriliyor olmasını etkilemiştir. Söz konusu yaklaşımın Birliğin tüm faaliyet ve politika alanlarına konu edilmesi de sadece ekonomik konularda ve istihdamda değil, karar alma mekanizmalarında ve siyasi katılımda da kadınların varlığına dikkat çekilmesini sağlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğindeyse kadınların güvenlik ve barış alanlarındaki mevcudiyetleri ön plana çıkmıştır. ODGP ve OGSP alanlarının feminist uluslararası ilişkiler çerçevesinde ele alınmasında da bunun yönlendirici etkisi görülmüştür.

Tezin temel argümanlarının ortaya konulduğu üçüncü bölümde, öncelikle ODGP'nin bir bütün olarak nasıl feminize edildiği ele alınmıştır. Daha sonra ODGP, OGSP ve toplumsal cinsiyet politikaları genel olarak ortaya konularak kadınların bu alanlardaki varlıklarına değinilmiş, bu konudaki ilerleme ve eleştirilere yer verilmiş

ve OGSP, BMGK'nın 1325 sayılı kararı bağlamında değerlendirilmiştir. Son olarak da AB misyonlarındaki kadınların konumları üzerinde durulmuştur.

ODGP, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde incelenirken iki yönlü değerlendirmenin yapılabileceği görülmüştür. Öncelikle ODGP'nin feminize edilişine daha sonra da toplumsal cinsiyet politikalarıyla birlikte kadınların alandaki konumlarına değinilmiştir. Ulusüstü bir örgüt olarak nitelenen AB'nin ve üye devletlerin dış ve güvenlik politikalarındaki farklı tutumları, onların bu alanda birlikte hareket etmelerini zorlaştırmıştır. Bununla birlikte yumuşak-sert güç bağlamında, ODGP'nin niteliğine yönelik olarak ortaya konulan sonuçlardan ve antlaşma maddelerinde yer verilen amaçlarından hareketle söz konusu politika alanının da yumuşak olarak nitelendiği ve daha çok sivil ve normatif unsurlar içerdiği anlaşılmıştır. Bunda da üye devletlerin egemen eril tutumlarının, ODGP'yi yumuşak, sivil ve normatif bir politika alanı olmaya ittiği yani feminize ettiği sonucu çıkarılmıştır. Üye devletlerin ulusal çıkar ve değerlerini her şeyin üzerinde tutan tutumlarının, ODGP'nin pasif bir politika alanı olmasına neden olduğu açıkça görülmüştür. Zaten söylemsel olarak yumuşak, sivil ve normatif olarak nitelenmesi de hem genel olarak AB'nin hem de ODGP'nin ikincil konumunu göstermesi açısından önemlidir. Zira ne AB ABD gibi ne de ODGP/OGSP NATO gibi sert bir güç olarak değerlendirilebilir.

Dolayısıyla, ODGP'nin aslında feminizmin güvenliğe yönelik eleştirilerinin bir istisnası gibi görünmesinin klasik anlamda sert bir güç olmamasından kaynaklandığı, NATO benzeri bir askeri güce sahip olmaması nedeniyle de normatif olarak nitelendirildiği ortaya konulurken asıl vurgu eril egemen üye devletlere yapılmıştır. Zira üye devletler, AB'nin özellikle askeri bir güce sahip olup olmaması gerektiği konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Bunda dış politika ve güvenlik alanlarının hassasiyet içermesi ve üye devletlerin bu konularda ulusal çıkar temelli politikalar yürüterek egemenlik yetkilerini bir üst otoriteye devretmek istememelerinin etkisinin olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, ODGP devlet değil insan merkezli bir dış ve güvenlik politikası yürütme eğilimi nedeniyle feminizmin güvenliğe yönelik eleştirilerinin bir istisnasını oluştursa da bunun aslında eril egemen üye devletlerin ortak bir tutum sergilemedeki isteksizliklerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Tez çalışmasında ODGP'nin feminist açıdan ele alınması amacına bağlı olarak, ODGP ile toplumsal cinsiyet politikalarının gelişimleri bir arada değerlendirilmiştir. Bu aşamada, kadınların karar alma ve temsildeki konumları, kadınların güçlendirilmesi hususu ve kadınların barışla ilişkilendirilmesi konuları eleştirel bakış açısıyla incelenmiştir. Buna göre, karar alma ve temsilde kadınlar konusunda, ODGP'nin düzenlendiği başlık altında kadınlara, kadın-erkek eşitliğine yer verilmemiş, kadın-erkek eşitliği politikaları daha çok ekonomi ve istihdam alanlarında ele alınmıştır. Bu alanlarda kadınlar için yapılan düzenlemelerde kadına araçsal bakış açısının varlığı görülmüştür. Kadınların kariyer planlamaları içinde, kariyerleriyle çocuk arasında kaldıkları, çalışan kadınların çocuk doğurmak istemedikleri bunun da düşük doğum oranlarına yol açtığı ortaya konulmuştur. Düşük doğum oranları ve küçülen işgücünün de AB'nin politik ve ekonomik rolünü tehdit ettiği gerçeğinden hareketle, kadınlarla erkekler arasındaki iş-yaşam dengesini kolaylaştıracak önlemlerin alınmasının arkasında gizli bir araçsal bakış açısının yattığı anlaşılmıştır.

Bununla birlikte, karar alma ve temsilde kadınlara yer verilmesi hususları Birliğin kadın-erkek eşitliği konusundaki eylem programları çerçevesinde ön plana çıkmaya başlamıştır. Özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısı itibariyle hem ODGP'nin gelişimi hem de toplumsal cinsiyete yönelik politikaların gelişimi ve değişen uluslararası konjonktür dış ve güvenlik politikalarıyla kadınları birbirine yakınlaştırmıştır. Ele alınan beş eylem programında da kadınların karar almaya katılımı konusuna değinildiği görülmüş, özellikle 2001-2006 yıllarını kapsayan beşinci eylem programında kadınların dış ilişkilerde karar almaya katılımı konusu düzenlenmiştir. Her ne kadar ODGP'nin düzenlendiği kısımda kadınlara değinilmemiş olsa da beşinci eylem programını takiben ortaya konulan düzenlemelerde kadınların dış ilişkilerde temsili ve karar almaya katılımları bir öncelik alanı olarak değerlendirilmiştir. Şüphesiz 2000 yılı kadınların dış politika ve güvenlik alanlarındaki varlıkları açısından bir milat kabul edilebilir, zira BMGK'nın 1325 sayılı kadın, barış ve güvenlik kararı bu yıl itibariyle ortaya konulmuş ve AB de bu kararı benimsemiştir. Bundan sonraki politikalarında da bu kararın etkisi açıkça görülmeye başlanmıştır.

AB üyesi devletlerde dış politikada karar alma ve temsilde yer alan kadınların bir derlemesini yapabilmek için dışişleri bakanlığı ile devlet ve hükümet başkanlığı görevlerindeki kadın sayılarına bakılmıştır. Buna göre, 28 AB üyesinden 19'unda dönem dönem kadın dışişleri bakanlarının görev yaptığı görülmüştür. Günümüzde ise AB üyesi dört devlette dışişleri bakanları kadınlardan oluşmaktadır. Devlet ve hükümet başkanlığı görevinde yer alan kadın sayılarına bakıldığında da 28 AB üyesinden 17'sinde farklı dönemlerde kadınların görev aldığı, 2010 yılı itibariyle de kadınların bu görevlere gelmelerinin görece ağırlık kazandığı ifade edilmiştir. Hâlihazırda bu görevleri yürüten kadın sayısı ise altıdır. Kadınların söz konusu görevlere gelmelerinde kadın-erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyet politikalarının etkilerini somut olarak ölçmek mümkün olmasa da kadınların bu görevlere gelmelerinde söz konusu politikaların etkisinin olmadığını söylemek de mümkün değildir. Öte yandan, yapılan çalışmada kadınların dış politikada temsil ve karar almaya katılımlarının son derece yetersiz olduğu anlaşılmıştır.

Karar alama ve temsilde kadın konusunun değerlendirilmesinde önemli olan bir husus, kadınların temsile ve karar almaya katılımlarının sadece kadını ekle ve sisteme karıştır mantığında olmaması gerektiğidir. Buna göre de kadınların söz konusu görevlerdeki niceliksel artışının niteliksel olarak da desteklenmesi önemlidir. Yani sadece sayısal verilerle AB'nin kadın-erkek eşitliği ve kadınların temsilde yer alması ile ilgili politikalarının etkililiğinin ölçümünü yapmanın yanıltıcı sonuçlara neden olabileceği değerlendirilmiştir.

AB'nin toplumsal cinsiyete yönelik politikalarında kadın güçlendirilmesi hususu da feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde önem arz etmektedir. Zira AB'nin dış ve güvenlik politikaları bağlamında BMGK 1325'e dayanarak ortaya koyduğu belgelerde ve düzenlemelerde kadının güçlendirilmesine değindiği görülmüştür. Bu konunun önemi, feminist yaklaşımların kadının güçlendirilmesine karşı olmasından kaynaklanmaktadır. Güçlendirme kavramı, güce sahip olanın gücü ihdas etmesini gerekli kılmaktadır ki geleneksel olarak güçle ilişkilendirilenlerin erkekler olduğu düşünüldüğünde kadının baştan güçsüz olarak nitelenmesi ve bunun, daha baştan itibaren kadın-erkek arasındaki eşitsizliklerin kabulü anlamına gelmesi söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, ilgili belgelerde geçen ifadelerin, kadınların

korunmaya muhtaç ve savunmasız kişiler olarak görülmesine neden olduğu ve toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapılan bu düzenlemelerde kadınların ikincil konumunun pekiştirildiği de anlaşılmıştır. Öte yandan, kadınların güçlendirilmeye değil cesaretlendirilmeye ihtiyaçlarının olduğunun, suni bir şekilde güçlendirmenin değil gerçek anlamda kadın-erkek eşitliğini sağlamanın ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olan yapıların yeniden düzenlenmesine ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir.

AB'nin toplumsal cinsiyet politikalarının dış ve güvenlik politikaları kapsamında bir başka değerlendirmesi kadınların barışla ilişkilendirilmesi açısından yapılmıştır. Kadınların barışla ilişkilendirilmesi iki yönlü olarak ele alınmış, öncelikle bunun annelik dürtüsünden kaynaklandığı yönünde bir değerlendirme yapılmıştır. Öte yandan, kadınların barışla ilişkilendirilmesinin aslında var olan ataerkil düzenin bir sonucu olarak kadına biçilen barışçıl olma rolünün bir sonucu olduğu yönündedir. Tarihsel olarak kadınlar kendi hak mücadeleleri içinde barış için de mücadele etmişlerdir. Feminist söylemin, şiddetli çatışmalar karşısında insan ilişkilerini, diyaloğu ve işbirliğini vurgulamasının da yine annelik dürtüsüyle ilgili olduğu; ancak çağdaş feministlerin annelik dürtüsünün kadınları özel alana itme ve kamusal alandan dışlama eğilimi taşıdığı için eleştirdiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, kadınların kriz ve çatışma durumlarında her zaman barışçıl davranmadıklarına da değinilmiştir. Ayrıca kendilerinden barışçıl olmaları bekleniyor diye bu doğrultuda hareket etmelerinin, toplumsal olarak kendilerine biçilmiş olan rolleri yerine getirmeleri gerektiği anlamına geleceği için bu husus da feministlerce sorgulanmıştır. Bu bağlamda, ODGP ve OGSP kapsamında kadınların barış inşası ile ilişkilendirilmeleri feminist uluslararası ilişkiler tarafından problemli bulunmuştur.

AB'nin 2000'li yıllar itibariyle dış, güvenlik ve savunma politikalarında toplumsal cinsiyet konusunu BMGK 1325'e göre şekillendirdiği bilinmektedir. BMGK bu kararıyla kadınlara iki tür rol biçmiştir. Birincisi, kadınların tüm karar alma düzeylerinde daha fazla temsiline bağlı olarak çatışma çözümü ve barış inşasına katkıda bulunmaları yönünde; ikincisi ise silahlı çatışma ve savaşlarda kadınların toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimlerinden korunmasına bağlı olarak şiddet

kurbanı olmaları yönündedir. BM'nin bu alandaki politikalarını ve kararlarını benimseyen AB için de aynı durum söz konusudur.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması hususlarının OGSP kapsamında ele alınması BMGK 1325'i takiben gelişmiştir; ancak OGSP'nin üye devletlerin kendi ulusal çıkarlarını en fazla ortaya koydukları politika alanlarından biri olması, daimi bir personele sahip olmaması gibi nedenlerle toplumsal cinsiyet politikalarının uygulanmasının en zor olduğu alanlardan biri olduğu da görülmüştür. Bunun yanı sıra, toplumsal cinsiyetin tüm faaliyet ve politika alanlarında ana akımlaştırılmasının OGSP bağlamında taahhüt ve uygulama ikileminde kaldığı ve inşa süreçlerinin en etkili aracı olan dilin de söz konusu belgelerde kadın-erkek arasındaki güç ilişkilerini yeniden inşa etmek suretiyle bu ikilemi körüklediği anlaşılmıştır. BMGK 1325 sayılı kararın OGSP kapsamında uygulanmasına yönelik AB tarafından ortaya konulan belgelerde, kadınların dış ve güvenlik politikalarında yer almaları ve tüm karar alma seviyelerine katılmaları açısından olumlu bir resim ortaya konulurken belgelerde geçen kimi ifadelerin kadın-erkek arasındaki eşitsizlik ilişkilerini yeniden yapılandırdığı ve zaman zaman da kadına araçsal bakış açısını ortaya çıkardığı, bununda AB nezdindeki ilerlemelere gölge düşürdüğü ifade edilmiştir.

AB, 2008 yılına gelindiğinde BMGK 1325 ve 1820 sayılı kararlarına dayanarak kapsamlı bir yaklaşım ortaya koymuştur. AB'nin bu yaklaşımındaki temel amaçları, kadınların özellikle güvenlik ve savunma alanlarında görünürlüğünü arttırmak ve toplumsal cinsiyet bakış açısının bu alanlara kazandırılması olmuştur. Bu yaklaşımında AB, tıpkı BMGK 1325'deki gibi, kadınları iki şekilde tanımlamıştır. Kadınlar bir taraftan şiddetin kurbanları diğer taraftan da savaşçı, barış inşa eden, politikacı ve aktivist olarak tanımlanmıştır. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı çerçevesinde ele alınan bu kapsamlı yaklaşımın olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğu görülmüştür. Dilin inşa sürecindeki etkisinden hareketle kapsamlı yaklaşımda kullanılan dil yer yer olumsuz bulunmuş; özellikle kadınların savaş kurbanı olarak görülmesi, güçlendirilmesi ve korunması üzerinden kadının ikincil konumu burada da pekiştirilmiştir. Bununla birlikte, kadınların barışla ilişkilendirilmesi hususu da daha önceki belgelerde olduğu gibi kapsamlı yaklaşımda da kadınlarda kendilerine biçilen

rolleri yerine getirmeleri gerekliliği algısı yarattığı için olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Son olarak sektörel faaliyetler konusunda da sağlık alanında kadınların kendi sağlıklarıyla birlikte ailelerinin sağlıklarıyla ilgili de sorumluluklar üstlenecekleri ifadesinin, geleneksel olarak kadınlara biçilen bakım rolünün bir uzantısı olması nedeniyle, feminist yaklaşım açısından problemli olduğu anlaşılmıştır. Kapsamlı yaklaşımın diliyle ilgili ikinci bir eleştiri noktası da kullanılan ifadelerin genel olarak tavsiye niteliğinde olması ve zorunluluk içermemesidir.

Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından kapsamlı yaklaşımda olumlu görülebilecek noktalar da görülmüştür. Buna göre, kapsamlı yaklaşım yapısal eşitsizliklere odaklanmış, sistemsel değişimler olmadan kadın-erkek eşitliğinin sağlanamayacağını ifade etmiştir. Bu husus kadın-erkek eşitliği konusunda toplumsal cinsiyetlendirilmiş yapıların ele alınmasının yolunu açması açısından önemli görülmüştür. Toplumsal cinsiyetin ODGP ve OGSP kapsamında ana akımlaştırılması ve analiz birimi olarak değerlendirilmesinde, kapsamlı yaklaşımın ulusal hükümetlerden yerel otoritelere, sivil toplumdan devlet dışı aktörlere kadar geniş bir yelpazede tüm paydaşlara yer veriyor olmasının da feminist açıdan olumlu olduğu ifade edilmiştir. Zira kadın hareketlerinde sivil toplumun ne kadar önemli olduğu bilinmektedir. Kapsamlı yaklaşım çerçevesinde olumlu bir başka unsur da üye devletlerin toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması konusunda ortaya koydukları ulusal eylem programlarıdır. Bunun önemi, AB nezdindeki politikaların üye devletler tarafından oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. Üye devletlerin toplumsal cinsiyet politikalarındaki ilerlemenin AB açısından da bir ilerlemeyi getireceği şüphesizdir.

Bu tez çalışmasında ele alınan son husus AB misyonlarındaki kadınlardır. AB askeri ve sivil misyonları insani güvenliği ön planda tutarak daha çok barışın koruması, çatışmaların önlenmesi, uluslararası güvenliğin sağlanması, hukukun üstünlüğünün desteklenmesi ve insan kaçakçılığının önlenmesi amaçlarına odaklanmıştır. 2008 yılı itibariyle yürütülen misyon ve operasyonlar değerlendirilmiş; ancak kadınlarla ilgili yeterli istatistiki bilginin mevcut olmayışından dolayı sınırlı sonuçlara ulaşılmıştır. SIPRI'den elde edilen bilgilere göre de 2010 yılından itibaren AB askeri misyonlarındaki kadın sayısının artmış olduğu görülmüştür. Öte yandan, hâlihazırda devam eden sivil operasyonlardan sadece ikisinin başkanı kadındır, yani kadınların üst

seviyelerdeki sayıları oldukça azdır. Feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımı açısından önemli olansa kadınların bu konumlardaki sayısal çokluklarından ziyade niteliksel bir varlık göstermeleridir. Bununla birlikte, söz konusu alanlardaki kadın sayıları arttırılmadan da feminen değerlerin dikkate alınabilmesi pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak bu tez çalışması, ODGP'nin feminize edildiğini ve toplumsal cinsiyetin AB içinde gittikçe artan oranda kabul görmesine rağmen uygulamada eksikliklerin olduğunu ortaya koymuştur. Bunun sebebinin de yine üye devletlerin ulusal politikalarından kaynaklanıyor olduğu bilinmektedir. Öte yandan bu konuda artan farkındalık, yumuşak, sivil ve normatif bir güç olan AB'nin bu konudaki girişimleri eleştirilere maruz kalmasına rağmen önemlidir. Zira AB nezdindeki hiçbir politika belirli bir süreç geçmeden uygulanabilir hale gelmemiştir.

KAYNAKÇA

Akça Ataç, Cemile, "AB'nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz için Birlik ve Türkiye", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 1, 2012.

Akdemir, Erhan, "Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi", *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar,* Derleyenler: Belgin Akçay ve İlke Göçmen, 2. Baskı, Seçkin, Ankara 2014.

Akdemir, Erhan, "Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri ve Politikası: Avrupa Birliği'nin Bütünleş(eme)mesi Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2019.

Aksoy, Metin-Ömer Uğur, "Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2016.

Albayrak, Özlem-Emel Memiş, "Feminist İktisat," *Fe Dergi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011.

Alcoff, Linda, "Cultural Feminism Versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Cilt: 13, Sayı: 3, 1988.

Alçıtepe, M. Ali Galip, "Türk Kadını ve Kadın Hakları Üzerine T. C. Akdeniz Üniversitesi Öğrencileri Arasında Düzenlenen Bir Anket Çalışması", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 1999.

Allen, David–William Wallace, "European Political Cooperation: The Historical and Contemporary Background", *European Political Cooperation: Towards A Foreign Policy for Western Europe*, Derleyenler: David Allen-Reinhardt Rummel-Wolfgang Wessels, Butterworth Scientific, London and Boston 1982.

Anderson, Stephanie B., "Less Talk, More Action: Why Gender Mainstreaming is so Difficult to Implement in the EU's Common Security and Defence Policy Missions", *EUSA Conference Papers*, EUSA Fifteenth Biennial

Conference, Miami 2017, https://www.eustudies.org/conference/papers/14, (02.04.2019).

Arribas, Gracia Vara-Laura Carrasco, "Gender Equality and the EU: An Assessment of the Current Issues", *EIPASCOPE*, Sayı: 1, 2003.

Arman, M. Necip-Didem Şerbetçi, "Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm ve Savaş Karşıtlığı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:14, Sayı:4, 2012.

Ataman, Muhittin, "Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti", *Alternatif Politika*, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 2009.

Atan, Meltem, "Radikal Feminizm: "Kişisel Olan Politiktir" Söyleminde Aile", *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015.

Ateş, Davut-Gülizar Samur Gökmen, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013.

Aydın Koyuncu, Çiğdem, "Uluslararası İlişkiler Temelinde Farklı Feminist Yaklaşımların Söylemleri", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Derleyen: Tayyar Arı, Dora Yayınları, Bursa 2014.

Aydın Koyuncu, Çiğdem, "Dış Politika Karar Verme Mekanizmalarında Kadının Yeri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 4, 2011.

Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 1996.

Azpiroz, Maria Luisa, *Soft Power and Public Diplomacy: The Case of the European Union in Brazil*, Figueroa Press, Los Angeles 2015.

Bainbridge, Timothy-Anthony Teasdale, *The Penguin Companion to European Union*, Penguin Books, London 1995.

Baldwin, David A., "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Cilt: 23, 1997.

Balkır, Canan, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Baylis, John, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 18, Yaz 2008.

Bernitz, Dag Lokrantz, "Egemenliğin Devri", *Avrupa Birliği Hukuku,* Avrupa Birliği Hukuku Semineri İsveç Başkonsolosluğu, 10-12 Ekim 2002, Derleyenler: İdil Işıl Gül-Lami Bertan Tokuzlu, Şefik Matbaası, İstanbul 2003.

Biter, İlkim Tuğçe, "Uluslararası İlişkilerde Feminist Dış Politika Söylemi ve İsveç Örneği", *Alternatif Politika*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2017.

Blanchard, Eric M., "Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Cilt: 28, Sayı: 4, 2003.

Blockmans, Steven, "Differentiation in CFSP: Potential and Limits", *EU60: Refounding Europe-The Responsibility to Propose*, Instituto Affari Internazionali, 8 March 2017, http://www.iai.it/sites/default/files/eu60_5.pdf, (05.01.2019).

Bonvicini, Gianni, "Mechanisms and Procedures of EPC: More Than Traditional Diplomacy?", *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?*, Derleyenler: Alfred Pijpers-ElfriedeRegelsberger-Wolfgang Wessels, Martinus Nijholff Publishers, Dordrecht 1988.

Booth, Christine-Cinnamon Bennett, "Gender Mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities?", *The European Journal of Women's Studies*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2002.

Brabandt, Heike, "Genderforschung in den Internationalen Beziehungen", *Handbuch Internationale Beziehungen*, Derleyenler: Frank Sauer-Carlo Masala, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2017.

Brady, Hugo-Katinka Barysch, "The CER Guide to the Reform Treaty", *Centre for European Reform Briefing Note*, 17 October 2007, https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/briefing_reform_treaty_17oct07-1160.pdf, (02.01.2019).

Braun Rosenthal, Naomi, "Consciousness Rising: From Revolution to Re-Evaluation", *Psychology of Women Quarterly*, Cilt: 8, Sayı: 4, Yaz 1984.

Brown, Wendy, *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1995.

Budgeon, Shelley, "The Contradictions of Successful Femininity: Third-Wave Feminism, Postfeminism and 'New' Femininities", *New Femininities: Postfeminism, Neoliberalism and Subjectivity*, Derleyenler: Rosalind Gill-Christina Scharff, Palgrave Macmillan, London 2011.

Burguieres, Mary K., "Feminist Approaches to Peace: Another Step for Peace Studies", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt:19, Sayı:1, 1990.

Caprioli, Mary -Mark A. Boyer, "Gender, Violence and International Crisis", *The Journal of Conflict Resolution*, Cilt: 45, Sayı: 4, 2001.

Cebeci, Münevver, "AB'nin Güvenlik ve Savunma Politikalarında Güncel Tartışmalar", *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*, Derleyenler: Sanem Baykal-Sinem Akgül Açıkmeşe-Belgin Akçay-Çağrı Erhan, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2018.

Chenoy, Anuradha M., "Militarization, Conflict and Women in South Asia", *The Women and War Reader*, Derleyenler: Lois Ann Lorentzen-Jennifer Turpin, New York University Press, New York and London 1998.

Cohn, Carol, "Wars, Wimps and Women: Talking Gender and Thinking War", *Gendering War Talk*, Derleyenler: Miriam Cooke-Angela Woollaccott, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1993.

Commission of the European Communities, *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM(2003), 104 Final, Brussels, 11.03.2003, http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf (17.12.2018).

Commission of the European Communities, *Towards a Community Framework Strategy on Gender Equality (2001-2005)*, Communication From the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social

Committee and the Committee of the Regions, COM(2000), 335 Final, Brussels, 07.06.2000, , http://aei.pitt.edu/45616/1/com2000_0335.pdf, (23.01.2019).

Commission of the European Communities, *Incorporating Equal Opportunities for Women and Men into All Community Policies and Activities*, Communication From the Commission, COM(96), 67 Final, Brussels, 21.02.1996, http://aei.pitt.edu/3991/1/3991.pdf, (22.01.2019).

Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women and Men-The Third Medium-Term Community Action Programme-1991-1995", *Women of Europe*, Supplement No.34, 31.05.1991, Brussels, http://aei.pitt.edu/34004/1/A481.pdf, (22.01.2019).

Commission of the European Communities, "Equal Opportunities for Women-Medium Term Community Programme 1986-1990", *Women of Europe*, Supplement No.23, 19th December 1985, Brussels, s.1, http://aei.pitt.edu/33992/1/A469.pdf, (22.01.2019).

Commission of the European Communities, "A New Community Action Programme on the Promotion of Equal Opportunities for Women 1982-1985", *Women of Europe*, Supplement No.9, 9th December 1981, Brussels, s.1, http://aei.pitt.edu/33977/4/A455.pdf, (22.01.2019).

Conley, John J., "Marie Le Jars de Gournay (1565-1645)", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, http://www.iep.utm.edu/gournay/, (05.10.2016).

Connell, Raewyn W., *Masculinities*, University of California Press, 2nd edition, California 2005.

Council of Europe, *Text of the Debate on the European Army*, 11 August 1950, https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680698497, (20.12.2018).

Council of the European Communities-Commission of the European Communities, Treaty on European Union, Office for Official Publications of the European Communities, Lüksemburg 1992, https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf, (25.12.2018).

Council of the European Union, Foreign Affairs Council (6 March 2017), *Outcome of the Council Meeting*, Brussels 2017, https://www.consilium.europa.eu/media/22390/st07019en17.pdf, (05.01.2019).

Council of the European Union, *Notification on Permanent Structured Cooperation (PESCO) to the Council and to the High Representtive of the Union for Foreign Affairs and Security Policy*, Brussels 13 November 2017, https://www.consilium.europa.eu/media/31511/171113-pesco-notification.pdf, (14.12.2017).

Council of Euopean Union, *Permanent Structured Cooperation (PESCO) first collaborative PESCO projects – Overview*, 6 March 2018, https://www.consilium.europa.eu/media/32079/pesco-overview-of-first-collaborative-of-projects-for-press.pdf, (03.01.2019).

Council of the European Union, *Comprehensive Approach to the EU Implementation of the United Nations Security Council Resolutions 1325 and 1820 on Women, Peace and Security*, Brussels, 1 December 2008, http://www.seesac.org/f/img/File/Res/Gender-and-Security-Resources/EU-implementaion-of-the-UNSC-resolutions-Women-639.pdf, (02.03.2018).

Council of the European Union, *Implementation of UNSCR 1325 in the Context of ESDP*, Brussels, 29 September 2005, https://www.eulex-kosovo.eu/eul/repository/docs/GRC20150313_5.pdf, (02.03.2018).

CVCE, *Preparations for the Single European Act*, https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/be52c2a6-47ec-4917-bf96-58eaa9ae8682, (22.12.2018).

CVCE, *Solemn Declaration on European Union*, Stuttgart 19 June 1983, https://www.cvce.eu/en/obj/solemn_declaration_on_european_union_stuttgart_19_june_1983-en-a2e74239-a12b-4efc-b4ce-cd3dee9cf71d.html, (20.12.2018).

CVCE, *Draft European Act submitted by the Governments of the Federal Republic of Germany and the Italian Republic*, 6 November 1981, https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resources#5e817e60-b68a-41b4-9d75-6509220a94ee_en&overlay, (20.12.2018).

CVCE, *The German-Italian proposals*, https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resources#4a9f82f2-fa09-4ecb-8c03-46df4003bcd8_en&overlay, (20.12.2018).

CVCE, *Report on European Political Cooperation*, London 13 October 1981, s.2, https://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc/publishable_en.pdf, (20.12.2018).

CVCE, *Second Report on European Political Cooperation in Foreign Policy Matters*, Copenhagen 23 July 1973, s.5, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/8b935ae1-0a38-42d4-a97e-088c63d54b6f/publishable_en.pdf, (20.12.2018).

Çomak, Hasret, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları ve Türkiye*, TASAM Yayınları, İstanbul 2005.

Davies, Stephen, "Libertarian Feminism in Britain, 1860-1910", *Libertarian Alliance Pamphlet*, No: 7, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/makusobed/article/viewFile/1098000297/1098000180, (05.10.2016).

Dedman, Martin J., *The Origin and Development of the European Union 1945-1995: A History of European Integration*, Routledge, New York and London 1996.

Doğan, Fazlı-Duygu Özlük, "Feminist Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası İlişkiler Eleştirisi: Cinsiyet, Devlet ve Güvenlik", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:32, Ekim 2016.

Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, Çevirenler: Aksu Bora - Meltem Ağduk Gevrek - Fevziye Sayılan, 11.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Duchêne, François, "The European Community and Uncertainties of Interdependence", *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems Before the European Community*, Derleyenler: M. Kohnstamm-W. Hager, Palgrave Macmillan, London 1973.

Eken, Hurigül, "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, 2006.

Eken, Mehmet Evren, "Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Derleyen: Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Elshtain, Jean Bethke, *Women and War*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1987.

Elshtain, Jean Bethke, *Women and War*, University of Chicago Press, Chicago and London 1995.

Enloe, Cynthia, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, 2. baskı, University of California Press, California 2014.

Enloe, Cynthia, "Feminism", *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Derleyen: Martin Griffiths, Routledge, London and New York 2007.

Enloe, Cynthia, *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*, Çeviren: S. Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Enloe, Cynthia, *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset*, Çitlembik Yayınları, İstanbul 2003.

EPLO, *UNSCR 1325 in the EU Member States*, http://eplo.org/activities/policy-work/gender-peace-security-2/implementation-of-unscr-1325-in-europe/#toggle-id-2, (21.02.2019).

EPLO, *UNSCR 1325 and Gender Mainstreaming in the EU*, http://eplo.org/activities/policy-work/gender-peace-security-2/gender-mainstreaming-eu/, (22.02.2019).

Eralp, Atila, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Atila Eralp vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Erdem, Tuna, "Postmodern Feminizm", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 1994.

Eulriet, *Irène*, "Towards More Coherence? Policy and Legal Aspects of Gender Equality in the Armed Forces of Europe", *European Integration*, Cilt: 31, Sayı: 6, November 2009.

EUR-Lex, "Consolidated Version of the Treaty on European Union", *Official Journal of the European Union*, C326/13, 26.10.2012, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF, (12.12.2018).

EUR-Lex, "Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community", *Official Journal of the European Union*, 17.12.2007, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF, (03.01.2019).

EUR-Lex, "The Treaty of Nice Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts", *Official Journal of the European Communities*, 10.03.2001, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT&from=EN, (30.12.2018).

EUR-Lex, "Treaty of Amsterdam Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts", *Official Journal of the European Communities*, 10.11.1997, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN, (29.12.2018).

EUR-Lex, "Single European Act", *Official Journal of the European Communities*, 29.06.1987, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF, (22.12.2018).

European Commission, *Strategy for Equality Between Women and Men 2010-2015*, Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2010), 491 Final, Brussels 21.09.2010, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0491:FIN:EN:PDF, (23.01.2019).

European Commission, *The Treaty of Rome*, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf, (20.01.2019).

European Council, *European Council Meeting (15 December 2016)-Conclusion*, Brussels 2016, https://www.consilium.europa.eu/media/21929/15-euco-conclusions-final.pdf, (05.01.2019).

European Council, "Decision No 1554/2005/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 Amending Council Decision 2001/51/EC Establishing a Programme Relating to the Community Framework Strategy on Gender Equality and Decision No 848/2004/EC Establishing a Community Action Programme to Promote Organisations Active at European Level in the Field of Equality Between Men and Women", *Official Journal of European Union*, 30.09.2005, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005D1554&from=EN, (22.01.2019).

European Council, "Council Decision of 20 December 2000 establishing a Programme Relating to the Community Framework Strategy on Gender Equality (2001-2005)", *Official Journal of European Communities*, 19.01.2001, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001D0051&from=EN, (22.01.2019).

European Council, "Council Decision of 22 December 1995 on a Medium-term Community Action Programme on Equal Opportunities for Men and Women (1996 to 2000)", *Official Journal of European Communities*, 30.12.1995, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31995D0593&from=en, (21.01.2019).

European Council, "Directive 2010/41/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on the Application of the Principle of Equal Treatment Between Men and Women Engaged in an Activity in a Self-employed Capacity and Repealing Council Directive 86/613/EEC", Official Jorunal of European Union, 15.07.2010, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0041&from=EN, (21.01.2019).

European Council, "Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010 Implementing the Revised Framework Agreement on Parental Leave Concluded by BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP and ETUC and Repealing Directive 96/34/EC", *Official Journal of European Union*, 18.03.2010, https://eur-

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0018&from=EN, (21.01.2019).

European Council, "Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on Implementation of the Principle of Equal Opportunities and Equal Treatment of Men and Women in Matters of Employment and Ocuupation (Recast)", Official Journal of the European Union, 26.07.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0054&from=EN, (21.01.2019).

European Council, "Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 Implementing the Principle of Equal Treatment Between Men and Women in the Access to and Supply of Goods and Services", *Official Journal of European Union*, 21.12.2004, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0113&from=EN, (21.01.2019).

European Council, "Directive 2002/73/EC of the European Parliamnet and of the Council of 23 September 2002 Amending Council Directive76/207/EEC on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women as Regards Access to Employment Vocational Training and Promotion, and Working Conditions", *Official Journal of European Communities*, 05.10.2002, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002L0073&from=EN, (21.01.2019).

European Council, "Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation", *Official Journal of European Communities*, 02.12.2000, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0078&from=EN, (21.01.2019).

European Council, "Council Directive 97/80/EC of 15 December 1997 on the Burden of Proof in Cases of Discrimination Based on Sex", *Official Journal of European Communities*, 20.01.1998, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997L0080&from=EN, (20.01.2019).

European Council, "Council Directive 96/34/EC of 3 June 1996 on the Framework Agreement on the Parental Leave Concluded by UNICE, CEEP and the ETUC", *Official Journal of European Communities*, 19.06.1996, https://eur-

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996L0034&from=EN, (20.01.2019).

European Council, "Council Directive 92/85/EEC of 19 October 1992 on the Introduction of Measures to Encourage Improvements in the Safety and Health at Work of Pregnant Workers and Workers Who Have Recently Give Birth or are Breastfeeding", *Ofiicial Journal of European Communities*, 28.11.1992, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0085&from=EN, (20.01.2019).

European Council, "Council Directive of 11 December 1986 on the Application of the Principle of Equal Treatment Between Men and Women Engaged in an Activity, Including Agriculture, in a Self-employed Capacity, and on the Protection of Self-employed Women During Pregnancy and Motherhood", *Official Journal of European Commuities*, 19.12.1986, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0613&from=GA, (20.01.2019).

European Council, "Council Directive of 24 July 1986 on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women in Occupational Social Security Schemes", *Official Journal of European Communities*, 12.08.1986, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0378&from=EN, (20.01.2019).

European Council, "Council Recommendation of 13 December 1984 on the Promotion of Positive Action for Women", *Official Journal of European Communities*, 19.12.1984, https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2c756080-da95-498c-b11d-ee26443f2281/language-en, (20.01.2019).

European Council, "Council Directive of 19 December 1979 on the Progressive Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women in Matters of Social Security", O*fficial Journal of European Communities*, 10.01.1979, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31979L0007&from=EN, (20.01.2019).

European Council, "Council Directive of 9 February 1976 on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women as Regards Access to Employment, Vacational Training and Promotion and Working Conditions", *Official Journal of European Communities*, 14.02.1976, https://eur-

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31976L0207&from=EN, (20.01.2019).

European Council, "Council Directive of 10 February 1975 on the Approximation of the Law of the Member States Relating to the Application of the Principle of Equal Pay for Men and Women", *Official Journal of European Communities*, 19.02.1975, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975L0117&from=EN, (20.01.2019).

European Council, "Council Resolution of 21 January 1974 Concerning a Social Action Programme", *Official Journal of the European Communities*, 12.02.1974, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31974Y0212(01)&from=EN, (20.01.2019).

European External Action Service, *EU Missions and Operations: As a Part of the EU's Common Security and Defence Policy (CSDP),* 5 March 2018, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/factsheet-csdp_missions_and_operations_05-03-2018.pdf, (15.04.2019).

European External Action Service, *Permanent Structured Cooperation (PESCO)- Factsheet,* Bruxelles 16.11.2017, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/34226/permanent-structured-cooperation-pesco-factsheet_en, (14.12.2018).

European Institution for Gender Equality, *Concepts and Definitions*, https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/concepts-and-definitions, (15.01.2019).

European Parliament, Cologne European Council 3-4 June 1999 Conclusions of the Presidency, "Annex III Declaration of the European Council and Presidency Report on Strengthening the European Common Poliy on Security and Defense", http://www.europarl.europa.eu/summits/kol2_en.htm#an3, (30.12.2018).

European Parliament, Helsinki European Council 10-11 December 1999 Conclusions of the Presidency, http://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm#b, (30.12.2018).

European Union, "Consolidated Versions of the Treaty on European Union and of the Treaty on Establishing the European Community", *Official Journal of the European Communities*, 2002/C, 325/01, 24.12.2002, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12002E/TXT&from=EN, (21.01.2019).

Firestone, Shulamith, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, Quill Publications, New York 1993.

Fursdon, Edward, *The European Defence Community: A History*, Macmillan Press, London 1980.

Giegerich, Bastian- William Wallace, "Foreign and Security Policy: Civilian Power Europe and American Leadership", *Policy-Making in the European Union*, Derleyenler: Helen Wallace-Mark A. Pollack-Alasdair R. Young, Oxford University Press, New York 2010.

Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, New Jersey 1987.

Goldstein, Joshua S. – Pevehouse, Jon C., *Uluslararası İlişkiler*, Çeviren: Haluk Özdemir, 2.baskı, BB101 Yayınları, Ankara 2017.

Government Office of Sweeden Ministry for Foreign Affairs, *Handbook Sweden's Feminist Foreign Policy*, https://www.government.se/4abf3b/contentassets/fc115607a4ad4bca913cd8d11c2339dc/handbook-swedens-feminist-foreign-policy, (21.02.2019).

Grant, Rebecca-Kathleen Newland, "Introduction", *Gender and International Relations*, Derleyenler: Rebecca Grant-Kathleen Newland, Indiana University Press, Bloomington 1991.

Gregor, Anikó, "Who is for Sale? Challenging the Commodification of Gender Qquality in the European Union", *The Future of the European Union: Feminist Perspectives from East-Central Europe*, Derleyen: Eszter Kováts, Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest 2017.

Guerrina, Roberta -Katherina A. M. Wright, "Gendering Normative Power Europe: Lessons of the Women, Peace and Security Agenda", *International Affairs*, Cilt: 92, Sayı: 2, 2016.

Halliday, Fred, "Hidden From International Relations: Women and the International Arena", *Gender and International Relations*, Derleyenler: Rebecca Grant-Kathleen Newland, Indiana University Press, Bloomington 1991.

Halliday, Fred, "Hidden From International Relations: Women and the International Arena", *Millenium: Journal of International Studies*, Cilt: 17, Sayı: 3, 1988.

Hançer, Ayşegül, "Toplumsal Cinsiyet Öznesi Olarak Kadının "Annelik" Kimliğine Eleştirel Bir Bakış", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2018.

Hansen, Lene, "Ontologies, Epistemologies, Methodologies", *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*, Derleyen: Laura J. Shepherd, Routledge: Taylor and Francis Group, London and New York 2010.

Harding, Sandra, *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca and London 1986.

Harrison, Kevin-Tony Boyd, "Feminism", *Understanding Political Ideas and Movements (Understanding Politics)*, Derleyenler: Kevin Harrison-Tony Boyd, Manchester University Press, Manchester 2003.

Hartsock, Nancy C. M., "The Feminist Standpoint: Developing the Ground for A Specifically Feminist Historical Materialism", *Feminism and Methodology*, Derleyen: Sandra Harding, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1987.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çeviren: Semih Lim, 18. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Hoogensen, Gunhild-Svein Vigeland Rottem, "Gender, Identity and The Subject of Security", *Security Dialogue*, Cilt: 35, Sayı: 2, 2004.

Hooper, Charlotte, *Manly States: Masculinities, International Relations and Gender Politics*, Columbia University Press, New York 2001.

ISIS Europe, "The Impact of the Lisbon Treaty on CFSP and CSDP", *European Security Review*, No: 37, March 2008.

Jacquot, Sophie, *Transformations in EU Gender Equality: From Emergence to Dismantling*, Palgrave Macmillan, London 2015.

Jaggar, Alison M., *Feminist Politics and Human Nature*, The Harvester Press, Sussex 1983.

Joachim, Jutta-Andrea Schneiker-Anne Jenichen, "External Networks and Institutional Idiosyncrasies: the Common Security and Defence Policy and UNSCR 1325 on Women, Peace and Security", *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt: 30, Sayı: 1, 2017.

Jones, Adam, *Gender Inclusive: Essays on Violence, Men and Feminist International Relations*, Routledge, New York 2009.

Kaya, Sezgin, "Uluslararası İlişkilerde Konstruktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 3, 2008.

Keohane, Robert O., "International Relations Theory: Contributions of a Feminist Standpoint", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt:18, Sayı:2, 1989.

Keohane, Robert O., "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Cilt: 32, Sayı: 4, 1988.

Keohane, Robert O.-Joseph S. Nye Jr, "Power and Interdependence", *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace*, Derleyen: Richard K. Betts, 5. baskı, Routledge, New York 2017.

Keohane, Robert O.-Joseph S. Nye Jr, "Power and Interdependence", *Survival*, Cilt: 15, Sayı: 4, 1973.

Keukeleire, Stephan-Tom Delreux, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2014.

Khaton, Mahmoda Siddika, "The Metamorphosis of Normative Feminism in Pride and Prejudice as Descriptive Feminism in Beloved: Inevitable Path of a Woman", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2013.

Kışlalı, Ahmet Taner, "Siyasal Tutumlarda Kuşak ve Cinsiyet Etkenleri (Bir Alan Araştırması)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, 1976.

Kinsella, Helen M., "Feminism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis-Steve Smith-Patricia Owens, 7.baskı, Oxford University Press, Oxford 2017.

Kosovo Women's Network, *1325 Facts and Fables: A Collection of Stories About the Implementation of United Nations Security Council Resolution 1325 on*

Women, Peace and Security in Kosovo, Derleyen: Nicole Farnsworth, Night Desing, Prishtina 2011.

Kottiswari, W. S., *Postmodern Feminist Writers,* Sarup & Sons, New Delhi 2008.

Krohn, Fabian, "What Kind of Power? The EU As An International Actor", *Atlantic Community*, http://archive.atlantic-community.org/app/webroot/files/articlepdf/Fabian%20Krohn.pdf, 2009, (04.12.2018)

Lala, Elson, "1992-1993 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi ve Türkiye", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

Lapid, Yosef, "The Third Debate: On the Prospect of International Theory in a Post-positivist Era", *International Studies Quarterly*, Cilt: 33, Sayı: 3, 1989.

Lawson, Stephanie, *International Relations*, Polity Press, Cambridge 2003.

Leatherman, Janie, "Gender and U.S. Foreign Policy: Hegemonic Masculanity, the War in Iraq and the UN-Doing of World Order*", Gender and American Politics: Women, Men and Political Process*, Derleyenler: Sue Tolleson Rinehart-Jly Josephson, M. E. Sharpe, New York 2005.

Locher, Birgit-Elisabeth Prügl, "Feminism and Constructivism: World Apart or Sharing the Middle Ground?", *International Studies Quarterly*, Sayı: 45, 2001.

Lombardo, Emanuela-Petra Meier, "Gender Mainstreaming in the EU: Incorporating a Feminist Reading?", *European Journal of Women Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2006.

Lorber, Judith, *The Variety of Feminisms and their Contribution to Gender Equality*, Bibliotheks-und Informationssystem der Univ. c.97, Oldenburg 1997.

Lutz, Catherine, "Making War at Home in the United States: Militarization and the Current Crisis", *American Anthropologist*, Cilt: 3, Sayı: 104, 2002.

Machiavelli, *Hükümdar*, Çeviren: H. Kemal Karabulut, 5.baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.

Mann, Michael, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Blackwell Publishers, Oxford 1988.

Manners, Ian, "The Normative Ethics of the European Union", *International Affairs*, Cilt: 84, Sayı: 1, 2008.

McCormick, John, *Avrupa Birliği'ni Anlamak,* BigBang Yayınları, Ankara 2014.

McEwan, Cheryl, "Postcolonialism, Feminism and Development: Intersections and Dilemmas", *Progress in Development Studies*, Cilt:1, Sayı:2, 2001.

Mende, Janne, "Normative and Contextual Feminism: Lessons from the Debate around Female Genital Mutilation/Cutting", *Gender Forum*, Sayı: 67, 2018.

Michel, Andree, *Feminizm*, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Ministers on Gender Equality, *Ministerial Declaration of the Conference of Ministers of Gender Equality*, Luxembourg 04.02.2005, http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=298&langId=en, (02.02.2019).

Mohanty, Chandra Talpade, *Sınır Tanımayan Feminizm: Teoriyi Sömürgeleştirilmekten Kurtarmak, Dayanışmayı Örmek*, Çeviren: Hatice Pınar Şenoğuz, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2008.

Moroğlu, Nazan, *Kadınların İnsan Hakları Sözleşmesi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2010.

Muehlenhoff, Hanna L., "Victims, Soldiers, Peacemakers and Caretakers: the Neoliberal Constitution of Women in the EU's Security Policy", *International Feminist Journal of Politics*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2017.

NATO, "Summits and Ministerial Meetings", *Online Library,* https://www.nato.int/docu/comm.htm, (29.12.2018).

NATO, The Alliance's Strategic Concept, Part II Strategic Perspectives, 24 April 1999, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm?selectedLocale=en, (30.12.2018).

NATO, *Brussels Treaty/Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence*, Brussels, 17 March 1948, article IV (Yazanın çevirisi), https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm, (17.12.2018).

Nelson, Julie A., "Feminist Economics", *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Derleyenler: Durlauf S.N., Blume L.E., Palgrave Macmillan, London 2008.

Newland, Kathleen, "From Transnational Relationship to International Relations: Women in Development and the International Decade for Women", *Millenium: Journal of International Studies*, Cilt:17, Sayı: 3, 1988.

Nye Jr, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, US 2004.

Office of Information and Press, *The NATO Handbook: 50th Anniversary Edition*, Brussels 1999.

Özdal, Barış, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce Askeri Bir Solucan mı?: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası ile Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Oluşturma Süreçlerinin Tarihsel Gelişimi*, Dora Yayınları, Bursa 2013.

Özdal, Barış-Mehmet, Genç, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri*, Aktüel Yayınları, İstanbul 2005.

Özdemir, Hacı-Duygu Aydemir, "Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine", *International Social Sciences Studies*, Cilt: 5, Sayı: 32, 2019.

Özdemir, Özlem, "İki Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2017.

PESCO, *Projects*, https://pesco.europa.eu/, (03.04.2019).

Petersen, Kirsten Holst-Anna Rutherford, *A Double Colonization: Colonial and Post-colonial Women's Writing*, Dangaroo Press, Oxford 1986.

Peterson, V. Spike, "Feminism and International Relations", *Gender and History*, Cilt: 10, Sayı: 3, Kasım 1998.

Peterson, V. Spike, "Introduction", *Gendered States*, Derleyen: V. Spike Peterson, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 1992.

Pollack, Mark A.-Emilie Hafner-Burton, "Mainstreaming Gender in the European Union", *Journal of European Public Policy*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2000, s.433.

Porter, Tony, "Postmodern Political Realisim and International Relations Theory's Third Debate", *Beyond Positivism: Critical Reflections on International Relations*, Derleyenler: Claire Sjolander T.-Wayne S. Cox, Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 1994.

Presidency Conclusions-European Council Meeting in Leaken, 14-15 December 2001, https://www.consilium.europa.eu/media/20950/68827.pdf, (30.12.2018).

Presidency Conclusions-Brussels European Council, 21/22 June 2007, europa.eu/rapid/press-release_DOC-07-2_en.pdf, (02.01.2019).

Puechguirbal, Nadine, "Discourses on Gender, Patriarchy and Resolution 1325: Textual Analysis of UN Documents", *International Peacekeeping*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2010.

Quille, Gerrard, "The Lisbon Treaty and Its Implications for CFSP/CSDP", *Directorate-General for External Policies of the Union Briefing Paper*, 2009, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/afet/dv/201/201009/20100928lisbontreaty_cfsp-csdp_en.pdf, (03.01.2019).

Reardon, Betty, *Sexism and the War System*, Teacher's College Press, New York 1985.

Rees, Teresa, *Mainstreaming Equality in the European Union: Education, Training and Labour Market Policies*, Routledge, London and New York 1998.

Regelsberger, Elfriede, "EPC in the 1980S: Reaching Another Plateau?", *European Political Cooperation in the 1980s: A Common Foreign Policy for Western Europe?*, Derleyenler: Alfred Pijpers-ElfriedeRegelsberger-Wolfgang Wessels, Martinus Nijholff Publishers, Dordrecht 1988.

Rehn, Olli, "Beyond Homogeneity", *Conference at the Central European University*, Speech06/08, Budapest, 9 February, 2006, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-06-80_en.htm, (17.12.2018).

Rossilli, Mariagrazia, "The European Community's Policy on the Equality of Women: From the Treaty of Rome to the Present", *European Journal of Women Studies*, Cilt: 4, 1997.

Tricia Ruiz, "Feminist Theory and International Relations: The Feminist Challenge to Realism and Liberalism", California State University, Stanislaus, 2005, https://www.csustan.edu/sites/default/files/honors/documents/journals/soundings/Ruiz.pdf, (12.10.2016).

Sander, Oral, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 25.baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2015.

Schiller, Lauren, "Stop Selling Women 'Empowerment Feminism' – It Doesn't Work and It's Holding Women Back", *Medium*, 29.11.2018, https://medium.com/inflectionpoint/stop-selling-women-empowerment-feminism-it-doesnt-work-and-it-s-holding-women-back-eeb5181acd7e, (05.03.2019).

Schouten, Peer-H. Dunham, "Theory Talk #48: Cynthia Enloe on Militarization, Feminism, and the International Politics of Banana Boats", *Theory Talks*, 2012, http://www.theorytalks.org/2012/05/theory-talk-48.html, (11.04.2017).

Sezgin, Şennur, "Politika ve Ekonomi İlişkisinde Teorik Yaklaşımlar", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2005.

Shea, Madeleine, "The European Union", *Women's Rights: A Global View*, Derleyen: Lynn Walter, Greenwood Press, London 2001.

Sisson Runyan, Anne-V. Spike Peterson, "The Radical Future of Realism: Feminist Subversions of IR Theory", *Alternatives*, Cilt: 16, Sayı: 1, 1991.

Sjoberg, Laura*, Toplumsal Cinsiyet, Savaş ve Çatışma*, Çeviren: Onur Aydın, Altın Bilek Yayınları, İstanbul Mayıs 2015.

Sjoberg, Laura-Sandra Via, "Introduction", *Gender, War and Militarism: Feminist Perspectives*, Derleyenler: Laura Sjoberg-Sandra Via, Praeger Security International, ABC-CLIO, Santa Barbara 2010.

Sjøvaag, Marit, "The Single European Act", Foreign and Security Policy in the European Union, Derleyen: Kjell A. Eliassen, Sage Publications, London 1998.

Smith, Karen E., *European Union Foreign Policy in A Changing World*, Polity Press, Cambridge 2003.

Smith, Steve, "Positivism and Beyond", *International Theory: Positivism and Beyond,* Derleyenler: Steve Smith-Ken Booth-Marysia Zalewski, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Smith, Timo-Kajsa Tidblad Lundholm, "Trends in Women's Participation in UN, EU and OSCE Peace Operations", *SIPRI Policy Paper*, Sayı: 47, October 2018.

Snyder, R. Claire, "What Is Third-Wave Feminism? A New Directions Essay", *Signs*, Cilt: 34, Sayı: 1, Güz 2008.

Stancich, Lara, "Discovering Elephants and A Feminist Theory of International Relations", *Global Society*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2008.

Staudt, Kathleen, "Gender Politics in Bureaucracy: Theoretical Issues in Comparative Perspective", *Women, International Development and Politics: The Bureaucratic Mire,* Derleyen: Kathleen Staudt, Temple University Press, Philadelphia 1997.

Steans, Jill, "Engaging From the Margins: Feminist Encounters with the 'Mainstream' of International Relations, *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt: 5, Sayı: 3, Ağustos 2003.

Steans, Jill-Lloyd Pettiford-Thomas Diez-Imad El-Anis, *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes*, Pearson Education Limited, Essex 2010.

Sylvester, Christine, "Post-Colonialism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, 7. baskı, Oxford University Press, Oxford 2017.

Sylvester, Christine, *Feminist International Relations: An Unfinished Journey*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Sylvester, Christine, *Feminist Theory and International Relations in A Postmodern Era*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Sylvester, Christine, "The Emperor's Theories and Transformations: Looking at the Field Through Feminist Lenses", *Transformations in the Global Political Economy*, Derleyenler: Dennis C. Pirages-Christine Sylvester, Palgrave Macmillan, New York 1990.

Şen, Ali, "Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) Nedir?", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 1998.

Şeren Kurular, Gamze Yıldız, "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçe Politikalarının Feminist Kökenleri," *Fe Dergi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2018.

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Ofset Fotomat, Ankara 2011, https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf, (12.12.2018).

Tangör, Burak, "Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları", *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Derleyenler: Belgin Akçay ve İlke Göçmen, 2. Baskı, Seçkin, Ankara 2014.

Tangör, Burak, *Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Gelişimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.

Tanrısever, Oktay F., "Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması", *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Atila Eralp vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Terriff, Tery-Stuart Croft-Lucy James-Patrick Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, Oxford 1999.

Tezcan, Ercüment, "Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları Çerçevesinde Avrupa Birliği ve Batı Avrupa Birliği İlişkileri", *AÜSBF Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 1, 1999.

Thorburn, Diana, "Feminism Meets International Relations", *SAIS-Review*, Yaz-Güz 2000.

Tickner, J. Ann-Jacqui True, "A Century of International Relations Feminism: From World War I Women's Peace Pragmatism to the Women, Peace and Security Agenda", *International Studies Quarterly*, Cilt: 62, Sayı: 2, 2018.

Tickner, J. Ann-Laura Sjoberg, "Feminizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik*, Derleyenler: Tim Dunne-Milja Kurki-Steve Smith, Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2016.

Tickner, J. Ann, "Gender in World Politics", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 6.baskı, Derleyenler: John Baylis-Steve Smith-Patricia Owens, Oxford University Press, Oxford 2014.

Tickner, J. Ann, *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era,* Columbia University Press, New York 2001.

Tickner, J. Ann, "Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations", *Harvard International Review*, Cilt: 21, Sayı: 4, Güz 1999.

Tickner, J. Ann, "You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists", *International Studies Quarterly*, Cilt: 41, Sayı: 4, 1997.

Tickner, J. Ann, *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security,* Columbia Universtiy Press, New York 1992.

Tickner, J. Ann, "Hans Morgenthau's Principles of Political Realism: A Feminist Reformulation", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt: 17, 1988.

Tong, Rosemarie, *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*, 4.baskı, Westview Press, Boulder 2014.

True, Jacqui, "Feminizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* Derleyenler: Andrew Linklater-Christian Reus-Smit-Jack Donnelly-Jacqui True-Mathew Paterson-Richard Devetak-Scott Burchill-Terry Nardin, 5.baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

Tulmets, Elsa, "Can the Discourse on 'Soft Power' Help the EU to Bridge its Capability-Expectations Gap?", *European Political Economy Review*, Sayı:7, Yaz 2007.

Tür, Özlem-Çiğdem Aydın Koyuncu, "Uluslararası İlişkilerde Toplumsal Cinsiyet", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Tür, Özlem-Çiğdem Aydın Koyuncu, "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 7, Sayı: 26, Yaz 2010.

United Nations Security Council, "Resolution 1325 (2000)", S/Res/1325 (2000), 31 October 2000, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement, (02.02.2019).

Ülger, İrfan Kaya, *Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2002.

Ülgül, Murat, "Suriye İç Savaşına Feminist Bir Yaklaşım", *Alternatif Politika*, Sayı: 9, Cilt: 3, 2017.

Vagts, Alfred, *A History of Militarism: Civilian and Military*, Meridian Books, New York 1959.

Waever, Ole, "The Rise and Fall of The Inter-paradigm Debate", *International Theory: Positivism and Beyond*, Derleyenler: Steve Smith-Ken Booth-Marysia Zalewski, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Wendt, Alexander, "Constructing International Politics", *International Security*, Cilt: 20, Sayı: 1, 1995.

Whelehan, Imelda, *Modern Feminist Thought: From Second Wave to Post-Feminism*, New York University Press, New York 1995.

Whippman, Ruth, "'Empowerment' Is Warping Women's View of Real Power", *Time*, 30.06.2016, http://time.com/4385943/empowerment-power/, (05.03.2019).

White, Brian, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, New York 2001.

Whitworth, Sandra, "Feminism", *Security Studies: An Introduction*, Derleyen: Paul D. Williams, Routledge: Taylor and Francis Group, London and New York 2008.

Whitworth, Sandra, *Feminism and International Relations*, Palgrave Macmillan, London 1997.

Willet, Susan, "Introduction: Security Council Resolution 1325: Assessing the Impact on Women, Peace and Security", *International Peacekeeping*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2010.

William, Paul D., "Security Studies: An Introduction", *Security Studies: An Introduction*, Derleyen: Paul D. Williams, Routledge: Taylor and Francis Group, London and New York 2008.

Youngs, Gillian, "Feminist International Relations: A Contradiction in Terms? Or Why Women and Gender are Essential to Understanding the World 'We' Live in", *International Affairs*, Cilt: 80, Sayı: 1, 2004.

Zalewski, Marysia, "Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia?", *International Affairs*, Cilt: 71, Sayı: 2, 1995.